

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)

Szabó-Tóth Kinga

Horváth Zita

Kotics József

Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
ATTI Szociológiai Intézeti Tanszék

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/21-84

E-mail: holeva@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Jelen kötetünkben

„Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban”

EFOP-3.6.2- 16-2017- 00007

pályázatunk keretében született tanulmányok is megjelennek

Miskolc-Egyetemváros

2019. július

2019/1-2.

Tartalom

Láttelelet

Havasi Virág: Tervezett közösségek- ökofalvak (élőfalvak) Magyarországon	5
Osváth Andrea: Változó generációk, változó médiafogyasztás	35
Fazekas Csaba: Országos népszavazások eredményei az abaúji kistérségben, 1989–2016.	52
Fekete Sándor: Szuverenitás vs. szuverenitás. A szuverenitás-fogalom értelmezési horizontjai az Európai Unióval kapcsolatos retorikában	62

Kultúrák-Nézőpontok

Miroslava Gallová- Zlatica Sáposová: A Csehszlovák Köztársaság megalakulása és a nők helyzetében bekövetkezett változások (jogi normák, választási jog, egyesületi tevékenység)	84
Kasznár Attila: Néhány gondolat Kína további globális térnyerésének társadalmi és politikai hátteréről	100
Simon Zoltán: „...a világ legdrágább és legjobb gyülekezete nekem, az a karácsonfalvi cigányoké” Szempontok a gábor cigányok új vallási identitásának vizsgálatához	110

Havasi Virág

Tervezett közösségek- ökofalvak (élőfalvak) Magyarországon¹

Absztrakt

Az utóbbi fél évszázad növekvő környezettudatossága az ökofalvak és ökofalu kezdeményezések megjelenésében is megnyilvánul. E cikkben a Magyar Ökofalu hálózat tagjainak bemutatására, közülük négy kezdeményezés alaposabb elemzésére törekszünk. Az elemzés dimenziói a fenntarthatóság négy oszlopa: az ökológiai, társadalmi, gazdasági és kulturális dimenzió. Az elemzés folyamán a települések történetét, a felmerülő konfliktusok természetét is elemezzük. A négy település (Galgahévíz, Gyűrűfű, Krisnavölgy, Visnyeséplak) választásának indoka, hogy ezek jutottak legtovább lélekszámban, társadalmi és/vagy gazdasági és/vagy ökológiai megújulásukban. Ökológiai dimenzióban valamennyi település magas teljesítményt mutat, a társadalmi és gazdasági dimenzióban azonban az a kettő a legeredményesebb, melyek esetében a lakosokat nem „csak” a fenntartható fejlődés eszménye iránti elkötelezettség tartja össze, hanem vallásos értékek is - legyenek azok keresztényiek vagy az indiai kultúrkörből eredők. A hazai kezdeményezéseket európai kontextusba helyezem, a tervezett közösségek építésének buktatóit is vizsgálva. A cikk az ökofalvak szerepével, hatásaival zárul.

Kulcsszavak: tervezett közösség, ökofalu, élőfalu, fenntartható fejlődés, értékrendváltás

Tervezett közösségekről (intentional communities) tudunk már a Római Birodalom idejéből. E közösségek egy része vallási jellegű: az első keresztény közösségek, azt követően a katolikus szerzetes közösségek, később az eretnek, majd protestáns közösségek jöttek létre, és napjainkban is számos szándékosan létrehozott vallási közösség létezik. Politikai ideológia által motivált közösségek a 19. században jöttek létre, ezek szocialista vagy anarchista közösségek voltak. Az 1960-as évek ellenkultúra mozgalmának

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

közösségei nagyon sokfélék voltak, némelyek felemelték szavukat a szegénység vagy a vietnámi háború ügyében, másoknál a természetközelség és spiritualitás volt a vezérlő érték. Meijering az 1990-es évektől kezdődő időszakot co-housing és ökofalu közösségek, mint tervezett közösségek létrejöttével jellemzi. (Farkas, 2017)

Áttekintve az eurotopia Directory 2014-et,² mely az európai tervezett közösségek katalógusa, megállapíthatjuk, hogy az ökológia vezérelte közösségek első megjelenése a 60-as évekre tehető, azóta terjedésük folyamatosnak tekinthető, és mára dominánssá váltak a létrehozott közösségeken belül. Ezt mutatja, hogy a 2014-es eurotopia Directory 429³ közössége közül 18% címkézte magát ökofalunak, és 77%-a ökológiaiinak. (Würfel, 2014)

Az utóbbi fél évszázadban a környezettudatosság növekedésének jelei figyelhetők meg a világ számos pontján és számtalan életterületen, nem csak a tervezett közösségek alakulásában. Ennek hátterében egyrészt egy általános értékrendváltás áll, másrészt az, hogy a hatvanas évek óta erőteljesen mutatkoznak meg azok a környezeti problémák, melyek a modern társadalmak környezetre gyakorolt hatásából erednek. A környezettudatosság megjelent alulról jövő kezdeményezések formájában, melyek egy része „egy ügyű” kezdeményezés⁴ (pl. bevásárló közösség, közösségi kert, stb.), más részük komplex életmód alternatíva keresésére irányul. A gazdaság terén is vannak környezettudatos tendenciák, a zöld, szivárvány,⁵ majd kék⁶ gazdaság megjelenése, ugyanakkor a politika világában is tematizálódott a zöld kérdés.

Jelen írásban a magyarországi ökofalu kezdeményezéseket tekintem át és négy település viszonylatában - melyeknek a legnagyobb a lakosság számuk - alaposabb elemzést végzek. Azt vizsgálom, hogy a fenntarthatóság négy dimenziója mentén – ökológiai, gazdasági, társadalmi és kulturális - mennyire sikerült terveiket megvalósítani, egyáltalán voltak-e, és ha igen, milyen előre elgondolt elképzeléseik voltak. Bemutatom a történetüket, választott megoldásmódjaikat, a megvalósítás folyamán fellépő nehézségeket, kihívásokat, konfliktusokat és azok megoldásának módját (ha voltak ilyenek).

² Az első eurotopia Directory először 1996-ban jelent meg Silke Hagmaier gondozásában. A 2014-es az ötödik kiadás és a Sieben Linden ökofaluhoz kötődik.

³ A közösségek pontos száma ismeretlen, a szerzők több, mint 2000, általuk ismert címre írtak, melyek közül némely közösség már nem létezik, mások nem kívántak a címjegyzékbe kerülni.

⁴ <https://okopolitika.hu/szabadegyetem/22-miert-lesz-jo-videken-elni>

⁵ Dauncey, G (2001): Összeomlás után- A szivárványgazdaság kialakulása. Göncöl kiadó, Budapest

⁶ Pauli, G (2010): A kék gazdaság. 10 év 100 innováció 100 millió munkahely. PTE KTK, Pécs

A kutatás módszere nagyrészt dokumentumelemzés volt, ezen kívül Galgahévíz esetében nem résztvevő megfigyelés (a nyílt napokon) és interjú (Varga Gézával), Gömörszőlős esetén beszélgetések az alapítvány munkatársaival és beköltöző lakosokkal. Egy-két információt e-mailben is kértem az érintett szervezetektől, személyektől.

I. Környezettudatosság, zöld mozgalom Magyarországon és a világban

A környezetért aggódó intellektuelek, művészek és aktivisták már a 19. (sőt 18.) században is hallatták hangjukat a környezetért aggódva (William Blake, William Wordsworth, John Ruskin, Edward Carpenter, William Morris, Henry David Thoreau, Octavia Hill), némelyek létrehoztak kísérleti közösségeket, szervezeteket is. A 20. század közepétől az ökológiai kérdések válságként tematizálódtak és tömeges nyilvánosságot kaptak. (Guha, 2000).

A zöld mozgalom erőre kapását jelezték és egyben ösztönözték könyvek megjelenése, kutatások folytatása, szervezetek megalakulása, konferenciák szervezése révén (Rachel Carson: Néma tavasz - 1962; Római klub megalakulása - 1986; Közös jövőnk jelentés - 1987; Stockholmi konferencia az emberi környezetről - 1972, stb.).

A 70-es évek során megjelentek a zöld pártok, és mára a zöld értékek a legtöbb hagyományos párt célkitűzései között is megjelennek.

Az ökofalvak születése az 1960-as, még inkább 70-es és 80-as években megkezdődött Európában, a 90-es évektől ezek rendszeres találkozóai is megindultak. Világhálózatuk a GEN (Global Ecovillage Network) 1994-ben jött létre, mely összefogja és erősíti az egyes ökofalu kezdeményezéseket, valamint megosztja azok tapasztalatait a társadalommal, a kormányzati, üzleti és civil szférával.

Az individualizáció, közösségihiányosság a modern társadalmak közös jellemzője, melyet a volt szocialista országokban súlyosbít, hogy a rendszerekben hosszú évtizedeken keresztül a civil társadalom és civil kezdeményezések elnyomására törekedtek. A környezeti kérdések, problémák szőnyeg alá seprése is jellemzője volt a rendszereknek.

Magyarországon a zöld mozgalom időbeli késéssel bontakozott ki és a 80-as évek végén meghatározó szerepet játszott a rendszerváltás politikai fordulatában (Csiky 1998). A zöld mozgalom tagjai szinte mindannyian

kapcsolódtak valamilyen módon az 1980-as évek során az ITDK-hoz (Interdiszciplináris Tudományos Diákkör). A kör klubja volt a „Teaház”, rendszeres előadásokkal, rendszeresen megjelenő kiadványuk a LEV-LAP, az IGYÉSZ-től (Információ Gyűjtő és Szolgáltató Műhely) iratokat lehetett kölcsönözni, és ezen kívül voltak nyári egyetemek is. (Mauer, é.n.)⁷ Illegális és féllegális rendszeres sajtókiadványok is megjelentek (Természetvédelem, Kék bolygó, Harmadik part) ekkoriban (Farkas, 2017).

A zöld-mozgalom első látványos megmozdulása a tervezett Bős-Nagymarosi vízlépcső megépítése elleni tiltakozás céljából létrejött un. Duna kör volt 1984-ben. (<http://www.szigetkoz.biz/tortenet/mainpage.htm>) Ez a civil társadalom ébredésének - egyik - szimbolikus megnyilvánulása és jele volt a politikai rendszerváltás előtti években.

Magyarországon az első ököfalú kezdeményezések az 1990-es évek elején jelentek meg, az említett zöld mozgalom aktivistáinak szervezésében.

⁷ Mauer György: Átkelés a harmadik part felé. <http://bocs.hu/3part/lev-lap-tort.htm>

II. Ökofalvak és élőfalvak definíciója, csoportosítása, valamint a Magyar Élőfalu Hálózat és tagjainak bemutatása

Az ökofalu fogalmát elsőként Robert Gilman kísérelte megalkotni. Szerinte az ökofalu olyan emberi léptékű, minden jellemzővel rendelkező település, amelyben az emberi tevékenységek károsodás nélkül építhetők be a természeti világba, méghozzá olyan módon, hogy az elősegíti az egészséges emberi kiteljesedést és sikeresen folytatható a végtelenségig. Az emberi lépték a személyes ismeretséget jelöli, vagyis, hogy a lakók ismerik egymást, közvetlen kapcsolatban állnak egymással. Ez tehát meghatározza – néhány száz főben maximálja – a közösség lélekszámát is. A minden jellemzővel rendelkező településen az emberi élet teljességéhez szükséges funkciók – hajlék, munkahely és rekreációs tevékenységek –, az ehhez megfelelő fizikai környezet, társadalmi élet és kereskedelem egymás közelében található. (<http://www.gyurufu.eu/default.php?mod=okofalu>)

A GEN honlapján az alábbi definíció olvasható: az ökofalu egy létrehozott (intencionális) vagy egy tradicionális közösség, mely helyi részvételi módokat használ abból a célból, hogy holisztikusan integrálja a fenntarthatóság ökológiai, gazdasági és kulturális dimenzióit annak érdekében, hogy a társadalmi és természeti környezet regenerálódjon. (<http://gen.ecovillage.org/en/projects>)

Magyarországon az ökofalu helyett, illetve mellett az élőfalu kifejezés használatos és a hazai kezdeményezéseket tömörítő szervezet neve is Magyar Élőfalu Hálózat (továbbiakban: MÉH).

Az élőfalu olyan település, amely részfunkciót tölt be a tájban, mint egészben, ez által a közösség aláveti magát a táj irányításának. Az élőfalu inputjai helyi forrásokból származnak, és outputjai mások inputjaivá válnak. Az élőfalu a táj önálló alrendszere, jelentős autonómiával, önellátással rendelkezik és adaptációra képes: a külső források ingadozásait vagy akár leállását belső átrendeződéssel ki tudja védeni. Az élőfalu ugyanakkor nyílt rendszer, sokféle módon kapcsolódik környezetéhez, bár ezek a kapcsolatok kiegészítő jellegűek, az élőfalunak akkor is életképesnek kell lennie, ha azok megszakadnak. (Kilián, 2015b) Az élőfalvak tehát élő entitásként, élőlényként is felfoghatóak. Erre utal az élőfalu elnevezés is.

Magyarországon kifejtett élőfalu már és még nincsen, viszont vannak élőfalu kezdeményezések. Ezeket láthatjuk a 2. sz táblázatban. A felsorolt települések közül Gyűrűfű ökofaluként definiálja magát, hangsúlyozva, hogy esetében az ökológiai szempont az elsődleges, Máriahalom pedig új kategóriát – biofalu – vezetett be. A biofalu alapítója -Lakatos Géza- így definiálja „kis közösségét”: „A biofalu olyan harmonikus hely, „ahol mindenki igyekszik békében élni a természettel és valamilyen közösségben egymással. A településrész segít megőrizni mindenki fizikai és lelki egészségét” (<http://www.biofalu.hu/?base=ismerteto&i=1>).

Én a két kifejezést - öko- és élőfalu - szinonimaként használom e tanulmányban, megjegyezve, hogy a fentebb kifejtett definíciók egy ideális állapotra utalnak, melyek megvalósítására törekuszenek, afelé tartanak az érintett kezdeményezések, de egyelőre - nem valósítják meg maradéktalanul.

Az ökofalvak csoportosításának alapja lehet, hogy tervezettek vagy tradicionálisak, illetve hogy szuburbán vagy falusi jellegű közösségekről beszélünk (sőt élő tanyák és ún. élőfalu tartozékok is léteznek pl. képzőhelyek, mintagazdaságok, falualapítást támogató szervezetek). Vannak alulról szerveződő és felülről tervezett települések. Az öko- illetve élőfaluvá válás kiindulási állapota szerint is végezhetünk csoportosítást. Lehetséges, hogy egy már teljesen kihalt – „öslakosok” nélküli – településen jön létre új faluközösség. Egy létező faluban is szerveződhet élőfalu oly módon, hogy az a település többi részétől elkülönülve, a falu eredeti részét nem integrálva alakul meg. A harmadik lehetséges út, hogy néhány kezdeményező család hatására meglévő települések alakulnak át. (GEN 2016, Háris, 2008, Kilián, 2015)

A 1. táblázatban, mely a Magyar Élőfalu Hálózat tagjait mutatja be összefoglaló jelleggel, feltüntettük azt is, hogy mi az élőfaluvá válás kiindulópontja az egyes magyarországi kezdeményezések esetében, továbbá, hogy tagja-e a GEN-nek a kezdeményezés, hány ökoszemléletű lakója van, s ezek között mennyi a gyerek, illetve hogy az adott terület lakosságának hány százalékát jelentik az ökoszemléletű lakosok. Láthatjuk a táblázatban ezeken felül a kezdeményezések néhány egyéb jellegzetességeit is.

Agostyán, Gömörszőlős és Drávafook alapítványai⁸ oktató központként funkcionálnak, illetve mintagazdaságot működtet az első kettő. (<http://elofaluhalozat.hu/ormansagalapitvany.php>, <http://elofaluhalozat.hu/gomorszolos.php>,

⁸ Természetes Életmód Alapítvány, Ökológiai Intézet a fenntartható fejlődésért Alapítvány, Ormánság Alapítvány

<http://elofaluhalozat.hu/termeszetesleletmodalapitvany.php>) E három kezdeményezés tervezett kezdeményezés, előfalunak nem, inkább „tartozéknak” tekinthetők. Igaz, Gömörszőlősnak eredetileg nagyratörőbb tervei voltak: revitalizálni szerették volna a helyi társadalmat és gazdaságot a fenntarthatóság jegyében. Ez a törekvés nem sikerült, elsősorban annak köszönhetően, hogy a meglévő lakosság már öreg, változásra nem hajlandó, fiatalok pedig nem, illetve csak kis létszámban vándoroltak be a településre. Állandó problémát okoz a mintagazdaság munkaerő-szükségletének megteremtése is. (Gergely 1998, Gyulai 1998, Háris 2008)

Sajátos kezdeményezés a Szeri Ökotanyák Szövetsége, a SZÖSZ, mely az Ópusztaszer környéki tanyavilág lakosainak önszerveződéseként jött létre 2010-ben. Vegyszermentes növénytermesztés mellett állatok szabad tartásával foglalkoznak. Számos munkát közösen végeznek (a magyar kifejezés erre: kaláka), így a szántást, aratást, kertgondozást, befőzést, házak tapasztását. Szerveztek egy tanyasi iskolát és az évkör mentén közösen ünnepeket tartanak. (<http://elofaluhalozat.hu/szosz.php>, <http://kozossegek.atalakulo.hu/szeri-okotanyak-szovetsege-szosz>)

A SZÖSZ átalakuló, lépésről-lépésre fejlődő, éltanya hálózat.

Máriaalom biofalu egy sikeres vállalkozó életmódváltásának és útkeresésének szülötte. Lakatos Géza 1997-ben települt ki, földeket vásárolt, házépítésbe, erdősítésbe és ökológiai szemléletű mezőgazdasági tevékenységekkel való kísérletezgetésbe kezdett. Felépült egy idősothton, mely ma elvonulási központként üzemel, önkéntesek működtetésével. Felépült néhány téglaház, melynek lakói az alapító volt feleségei a gyermekeikkel. Vannak ezen kívül félkész házak, vályogból. A biogazdálkodási kísérletek nem voltak sikeresek, azonban a földjeiken eddig 30 ezer fát ültettek. (<https://vimeo.com/36765061>, <http://biofalu.hu/>)

E kezdeményezés - mely lépésről-lépésre haladó, átalakuló település- jövője bizonytalan, erősen konfliktusos a viszony a település egyéb lakosaival, különösen a szomszédokkal.

Géczy Gábor fizikus a barátaival 1997-ben hozta létre az első, általuk mag-nak nevezett közösséget. Azóta számos magközösség alakult Magyarországon és annak határain túl is. 2006-ban elhatározták, hogy falut építenek Gomba település szomszédságában. Településüket Magfalvának nevezték el. A terv az volt, hogy eleinte 10 család lakik e faluban, ők ellátják a magközösség többi tagjait élelmiszerekkel.

10 ház áll, illetve jurták, melyekhez saját tulajdonú kertek tartoznak. Ezeken kívül a szántó, legelő és erdő osztatlan közös tulajdonban van. A házakat építőtáborokban építették fel. (<http://www.magtar.hu/>)

A kapcsolódó egyesület⁹ szervez (-ett) előadásokat, zárandokutakat, népi gyógyászat-gyűjtő utakat, népi gyógyító képzést, közösségi eseményeket és nyílt napokat Magfalván. (<http://elofaluhalozat.hu/magfalva.php>).

2016-ban a falu bezárt, a gyógyító tevékenység igénybevételének kivételével nem látogatható. Az építő és gyógyító tábor tovább folyik, valamint a kaláka tevékenységek (legelőrendezés, veteményezés, bálház átépítés). Az egyesület tematikus levelező listákat működtet, pl. Magfalva élete, hagyományos paraszti kultúra, fenntartható technika, gyereknevelés, népi gyógyászat címekkel. (<http://www.magtar.hu/>)

1. Táblázat

A Magyar Élőfalu Hálózat tagjai és főbb jellemzőik (2016 decemberében)

	<i>GEN tagság</i>	<i>Eredmények, sajátosságok</i>	<i>A fejlesztés típusa, kiindulópontja</i>	<i>Az öko-szemléletű lakók száma és aránya (2016)</i>
Galgahévízi ökofalu és Galgafarm	+	„Gaia Excellence Award” 2004 ökofalu, biofarm	zöldmezős (meglévő falu mellett, azt nem integrálva)	kb 30 fő, ebből 3 gyerek (teljes lakosság)
Gyűrűfű	+	ökofalu	kihalt faluba betelepülés	kb 30 fő, ebből 5 gyerek (teljes lakosság)
Krisna-völgy, Somogyvamos	+	vallási cél elsődleges, közösség, biofarm, turizmus	zöldmezős (meglévő falu mellett, azt nem integrálva) létező településen belüli új településrész	129 fő, ebből 30 gyerek (teljes lakosság)
Visnyeszéplak	+	magyar népi és keresztény hagyományok, fenntartható életmód és gazdálkodás	csökkenő lélekszámú, hagyományos faluba beköltözés	a lakosság kb 70%-a, 180 fő, 76 gyerek
MAGfalva, (Gomba)		természetközelség, lelki és társadalmi megújulás, gyógyító tevékenység	egy személy és baráti körének kísérlete hálózat építésre és zöld mezős beruházásként falu alapítására	nincs adat

⁹ Magfalváért egyesület

	<i>GEN tagság</i>	<i>Eredmények, sajátosságok</i>	<i>A fejlesztés típusa, kiindulópontja</i>	<i>Az öko-szemléletű lakók száma és aránya (2016)</i>
<i>Biofalu, (Máriaalom)</i>		kísérletezés	egy személy útkeresése és közösségépítő kísérlete egy meglévő faluban	a falu lakosaiból 5 háztartás
<i>Gömörszőlős</i>	+	oktató központ minta ökögazdaság, hagyományos gyapjú kártoló üzem	előregedő, hagyományos falu	nem releváns
<i>Agostyán</i>		oktatóközpont minta major	nem releváns	nem releváns
<i>Drávafok</i>		oktatás, kutatás, tanácsadás	nem releváns	nem releváns
<i>Szeri Ökotanyák Szövetsége</i>		fenntartható életmód, közösségi önellátás, közösségi élet	tanyavilág lakóinak önszerveződése	8 tanya (család) a tagja, és további 6 a csatlakozás határán áll
<i>Nagyszékelyi élőfalu kezdeményezés</i>		fenntartható életmód, közösségi szemlélet, önellátás	hagyományos falu, számottevő fiatal család beköltözésével	az 500 fős faluból és környékéről 70 fős levelezőlista és aktív közösség

Forrás: <http://24.hu/belfold/2015/12/26/ahol-a-polgarmester-a-juhasz/>, helyi adatközlők, <http://elofaluhalozat.hu/bemutakozas.php>

A továbbiakban négy élőfalut részletesebben is bemutatunk. Azt a négyet választottuk, melyek legtovább jutottak lélekszámban, társadalmi és/vagy gazdasági és/vagy ökológiai megújulásukban.

II.1. Galgahévíz, Gyűrűfű, Krisna-völgy és Visnyeszéplak

A négy település közül három a Dél-Dunántúlon fekszik az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek valamelyikében. A területet törpe- és aprófalvak jellemzik, a három település zsákfalú. Ez a tény a múltban ugyan gátolta e települések fejlődését, ugyanakkor hozzájárult az érintetlen természeti környezet megőrzéséhez. A negyedik település a fővárostól 50 km-re található, nem messze a főútvonaltól. A település nem, de maga az ökofalu zsákfalú.

Nem véletlen talán, hogy a négy legkifejlettebb élőfalu kezdeményezés (miképp a jelenleg legígéretesebb két új hely: Nyim és Göd) a nyugati országrészen, illetve a főváros közelében fekszenek. Ahogy különbség van a nyugat- és kelet-európai országok lakosságának értékrendjében és erőforrásaiban- és a környezeti problémáknak szentelt figyelem mindkettőtől függ-, hasonlóképp különbség lehet Magyarország nyugati és keleti felének értékrendjében. Igaz, hogy a némelyik élőfalu kezdeményezés szegény vidéken fekszik, ennek inkább az az oka, hogy az ilyen területeken nagyobb eséllyel maradt érintetlen a természeti környezet.

II.1.1. Társadalmi dimenzió: az alapítás története, döntéshozatali folyamatok, konfliktusok, csatlakozás a kezdeményezésekhez

Galgahévíz ökofalu alapításának célja egy olyan település zöldmezős beruházásként való létrehozása volt, mely lakosainak ökológiai lábnyoma nem több mint a „jogos”, ugyanakkor a település modern és kényelmes, helyben kínál munkát, virágzó közösséget és egészséges élelmiszereket.

A karizmatikus Varga Géza és baráti köre a rendszerváltás idején egyesületet alapított és népfőiskolát (Galgamenti Népfőiskola) szervezett, melynek célja kettős volt: a helyiekkel az ökológikus szemlélet megismertetése, a városiak számára pedig a hagyományos, falusi tudások elsajátítása. 1990-ben jött létre a Gaia Ökológiai és Vidékfejlesztési Alapítvány. Az ökofalu gazdasági alapjának lerakásával kezdték terveik megvalósítását, létrehozva 1992-ben a Galgafarm Első Magyar Organikus Mezőgazdasági Szövetkezetet, ami kb. 1998-ra vált nyereségessé (a szövetkezetről később részletesebben szövegek). 1999-ben belterületté nyilvánították a falu mai, 8,5 hektáros területét, elkészültek a tervek, 34 szakhatósággal kellett egyeztetni, míg végül további 3 év alatt elkészült a helyi építési szabályzat.

Ezeket követően a falu határáig utat építettek és kivezették az áramot, illetve felépült egy bioszolár hőközpont. 2007-ben -azaz az alapítvány születése után 17 évvel- váltak megvásárolhatóvá a telkek, és kezdtek épülni az első házak. Eddigre az eredeti baráti társaságból csak Varga Géza maradt az, aki ide is akart költözni. Innentől kezdve az ő elképzelései alapján folytak tovább az események. Havi rendszerességgel tartottak nyílt napokat Galgahévízen és egy televízió- műsor nyomán megugrott az érdeklődés az ökofalu iránt, a telkek 60%-a elkelt másfél év alatt. A házak azért lassabban épültek. 2009-ben négy ház állt és további öt épült, 2016-ban épült a tizedik ház. Ezen kívül egy 16 lakásból álló sorház félig kész, 8 lakásban laknak, a másik 8 lakásnak még nincs fala. A falu lakosai eleinte falugyűlést tartottak havonta, és volt egy levelező lista is, de ezek a fórumok állandó veszekedések terepévé váltak, így megszűnt mind a kettő. Milyen dolgok miatt voltak a viták? Pl. nem tudtak megegyezni a lakosok, hogy milyen fákat ültessen az alapítvány a faluba. (Végül ki-ki egyénileg ültetgetett, amit akart.) Az emberek egy része úgy érezte, hogy az alapítvány döntései a fejük felett születnek, illetve, hogy a dolgok nem úgy valósulnak meg, ahogy ígérték őket. A szélerőmű túl hangos, a mesterséges tó csúnya és lassan telik meg vízzel. Nehezményezték, hogy csak a helyi kivitelező céggel (az Ökológia Építő Kft.-vel) lehetett építtetni a házakat (Vass, 2012). Pereskedés is kezdődött, de végül a fő elégedetlenkedők elköltöztek, házaikat bérbe adták vagy eladták. 2011-ben megalakult a Galgahévízi Falunkért Egyesület, havi egy közösségi program szervezésének célkitűzésével, hagyományőrzés és -teremtés céljából, de tevékenysége később alábbhagyott. Az utóbbi időben fiatalok költöztek a faluba, és falugyűléseket ugyan nem szerveznek, de havi rendszerességgel tartott kerti partik keretében újraindult a közös gondolkodás. Időről időre felmerül a gondolat, hogy szabályozni kellene a földvásárlás és beköltözés folyamatát, pl. az ökofalu szolgálati lakásában lakás egy bizonyos ideig a szerződéskötést megelőzően, de egyelőre csak annyit várnak el, hogy a potenciális vevők és a lakosok ismerjék meg egymást a szerződés megkötése előtt. 2017-ben 27 felnőtt és 5 gyerek lakta a falut (de 3 felnőtt és 3 gyerek sokat van távol). A 200 főre tervezett ökofalu még mindig várja a beköltözőket, és remélik, hogy rövidesen sok gyermek is lesz a településen. Ez az ökofalu fejlődésének korai szakaszában tervezett település volt, mely egy meglévő településhez kapcsolódóan, de attól elkülönülve, zöldmezős beruházásként jött létre. Az anyatelepülés lát el számára számos funkciót (temető, iskola, óvoda, útkarbantartás, orvos, stb.), de a lehetséges jövők között szerepel az önálló önkormányzat létrehozása, ha majd a falu megtelik (azaz 200 lakosa lesz). Az eredeti tervek egy része megvalósult, egy része - miként látni fogjuk a

későbbiekben- nem, így mára inkább lépésről-lépésre haladó településsé vált a Galgahévíz ökofalu.

Gyűrűfű esetében a cél egy ökológiai szemléletű kistelepülés létrehozása volt a közel 20 éve kihalt település helyén. Az alapítók a helyszínt 1990-ben választották ki, 1991-ben jött létre formálisan a Gyűrűfű Alapítvány, és ebben az évben szerveztek egy nyári orientáló táborot a potenciális falulakók, érdeklődők számára. 1993-tól kezdődően (egész 1997-ig) folytak a földvásárlások (összesen 174 hektár került az alapítvány tulajdonába), és szintén 1993-tól kezdték közös munkával felépíteni a settler's house-t. Ez az épület eleinte arra szolgált, hogy az építkezések ideje alatt az érintettek ott lakhattak. 1994-ben 4 ház építésébe kezdtek, tehát időben jóval korábban, mint a galgahévíziek (Borsos, 1998). Jelenleg itt is 10 ház áll. Gyűrűfű nem csak a városi értelmiségieket vonzotta, hanem megcsúszott (mentálisan sérült, hajléktalan) embereket és befektetőket, spekulánsokat is. A megcsúszott emberek idővel elköltöztek, a földspekuláció megelőzése céljából pedig megváltoztatták a telkek megvásárlásának gyakorlatát 2009-ben. Jelenleg ez egy többlépcsős folyamat, melynek első lépcsője a telkek kétéves használatára ad csupán jogosultságot (a telkek 1 hektár nagyságúak). A második lépcsőfok a házépítési engedély, a harmadik pedig egy ötéves bérleti szerződés, mely idő alatt fel kell építeni a házat. Ezen idő végére válik tulajdonossá az érintett, és a kifizetett bérleti díjak a vételár első részletévé alakulnak át. Ugyanakkor, ha nem épül fel a ház, az addig befizetett összegek elvesznek. (http://www.fogyasztok.hu/cikk/20090401/okofalu_koltozes_tanacsok_feltet_elek_es_arak)

A be- és kiköltözők kapcsán meg kell jegyezni, hogy válások is előfordultak, sokan megsínylették a vadromantikus életet. Van olyan lakó is, aki bár a munkanélküliség elől menekült a településre, de itt gyökeret vert, megtalálta a helyét. (http://www.szabadsfold.hu/aktualis/majdnem_idill_gyurufun)

Jelenleg 8 család, 30 fő lakik a faluban, melyet 2-300 lélekre terveztek. Ebben és más jelenségekben is hasonló a történet, mint Galgahévízen. Itt is alapítvány jött létre a projekt lebonyolítására, és miként Galgahévízen, adódtak problémák ebből eredően. Az alapítványnak ugyanis nincsen tagsága, csak vezetősége (kuratórium), akiket az alapítók jelölnek ki. Nincs közös döntéshozatal, nincs demokrácia. Gyűrűfűn eleinte a falugyűlést informálisan a kuratórium fölé helyezték, így az előbbi hozta a lényeges döntéseket, illetve tett javaslatot az alapítók felé a vezetőségi tagok kijelölésére. Az irányításnak ez a formája azonban csak addig működött, amíg a kuratórium elfogadta a falugyűlés döntéseit. Egy idő után az alapítvány és a falu kettészakadt, számos

per indult, a közösségi kapcsolatok gyengültek. Végül mediátor segítségét vették igénybe, és jelenleg megoszlanak a hatáskörök az időközben megalakult egyesület (Gyűrűfű Egyesület, 2002), a részönkormányzat és az alapítvány között. (Háris, 2008). Közigazgatásilag Gyűrűfű nem önálló, hanem a közeli Ibafa önkormányzatához tartozik, de 2002 óta részönkormányzatot hoztak létre. A falugondnok az egyesület alkalmazottja, aki vezeti a falugondnoki buszt, szállítja a gyerekeket, hivatalos ügyeket intéz, házi segítségnyújtást biztosít, pl. korrepetálás, bevásárlás, orvoshoz szállítás (gyurufu.hu).

Visnyeszéplakot, a kihalófélben levő falut az 1990-es évek elején fedezték fel fiatal diplomás családok, sokan közöttük táncázások (néptáncosok), akik életmódot akartak váltani, keresztény és magyar népi hagyományokat ápolni. Céljuk „egy emberközpontú, régi magyar hagyományokra épülő, önmagát nagy részben eltartó és fenntartó település létrehozása” volt, ahol az önfenntartás alapját egy szoros kötődésű, összetartó, hasonló módon gondolkodó közösség jelenti. A hagyományos falusi értékrend továbbvitele mellett – a lakók mindennapi életében és a gazdálkodásban – itt is figyelembe veszik az ökológiai elvek érvényesítését. A két elv nem mond ellent egymásnak, hiszen hagyományos falvaink évszázadokig éltek fenntartható módon környezetükkel, vagyis valamennyien ökofalvak voltak. A közösség tagjainak célja, hogy minimális munkavégzés mellett – szakítva a fogyasztói társadalom pénzhajhászó életmódjával – „harmóniában éljenek embertársaikkal, a természettel, és önmagukkal” (<http://www.greenenergy.hu/>). A település jellegét tekintve tehát lépésről-lépésre fejlődő, alulról szerveződő, részben átalakuló, részben újra benépesülő élőfalu. A település fizikailag és társadalmilag is két részre oszlik, Visnye a régi falu a régi lakosokkal és Széplak az új beköltözőkkel. A két településrész között nem teljes az összhang. Széplakon 180-an laknak, köztük 76 gyerek, Visnyén 90-en, 12 fiatallal. Ez utóbbi a 90-es évekhez képest javulás, mert akkoriban már csak 30 fő volt a lakosság létszáma (<http://24.hu/belfold/2015/12/26/ahol-a-polgarmester-a-juhasz/>). Tagfelvételi folyamat nincs, aki tud venni házat, földet, az ideköltözik. Átlagosan 3 hektáros földekkel rendelkeznek a lakók, és ma már nem is nagyon van eladó föld, ház, így a lélekszám nem tud tovább nőni (<http://24.hu/belfold/2016/04/18/a-penz-nagy-nagy-szopas/>).

Felmerül a kérdés, hogy mi lesz a gyerekek sorsa, hiszen nem ritkán 7-8 fős háztartások vannak itt, valamennyi gyereknek nem tud földet, megélhetést nyújtani a falu. Lesznek, akik tovább viszik az itteni életet, lesznek, akik a városban maradnak- hisz sokan egyetemisták a fiatalok között- és talán a többiek egy másik, kihalóban lévő települést kezdenek majd el benépesíteni.

Itt egyesület alakult (Visnyeszéplaki Faluvédő és Közművelődési Egyesület 1996-ban), aminek tulajdonába az iskola épülete és a harang területe tartozik csupán (összesen 1 hektár), leginkább a közösségi események szervezése hárul rá feladatként. 2002 óta részönkormányzattal is rendelkeznek a széplakiak (Háris, 2008.)

Krisna-völgyet a Magyar Krisna-tudatú Hívők Közossége 1993-ban alapította Somogyvamoson, ahol a természeti környezet szépsége mellett a fogadtatás – különösen a polgármester részéről – nagyon kedvező volt. A régi falutól elkülönült területen jött létre a Krisna-völgy, de a régi faluban is laknak Krisna tudatú hívők, és egyre több az eladó ház.

Krisna-völgy egy lelki, társadalmi modellt kíván megvalósítani, ahol a harmónia elérése a fő cél, az ökofarm pedig csak „melléktermék”. A vallási alapokon nyugvó farmközösség alternatívát kínál a materialista értékeket előtérbe helyező, „elvtelen és élvhajhász” nyugati értékrenddel szemben, ehelyett pedig az erőszakmentességet, a lelki fejlődést és lelki boldogságot helyezi előtérbe: harmóniában élni a saját testtel, társadalommal, környezettel és istennel. Jelenleg 266 hektár a területe és a további terjeszkedésre lehetőség és kilátás is van.

A farm élén a Templomtanács (Igazgatótanács) áll, melynek feladata, hogy meghatározza a fő elveket, irányvonalakat, végezze a jogi szabályozást és kezelje a pénzügyeket.

Krisna-völgy esetében a Templomtanács és az egyház belső szabályzata alapján, vallási alapon döntenek az új tagok felvételéről. A többlépcsős folyamat – mely nemcsak a somogyvamosi közösséghez, de lényegében az egyházhoz való csatlakozást is jelenti – első lépéseként egy 6 hetes bhakta-programot szükséges elvégezni. Ennek sikeres befejezését követően kérvényezni lehet az egyéves misszionáriusi tevékenységet (próbaidő), majd a Templomtanács és a vezető ajánlásával továbblépve, a következő négyéves időszak alatt el lehet végezni az egyház által működtetett főiskolát. Végül az egyén dönthet, hogy civil foglalkozást választ, vagy misszionáriusi tevékenységet fog végezni. A közösség erős, összetartó, közösen főznek, étkeznek, részt vesznek a napi rendszerességű vallási szertartásokon. A Krisna-völgyben végzett munkájukért a lakók fizetséget nem kapnak, de lakhatást és teljes ellátást igen (<http://krisnavolgy.hu/>). A közösség szorosabbra fűzését, a konfliktusok elsimítását, a demokrácia erősödését segíti, az ún. tanácsadói rendszer. Szinte mindenki tagja valamely tanácsadói csoportnak, amely hetenként összeül, és megbeszéli az adott időszak pozitív és negatív eseményeit, illetve egy adott témát körüljárnak

helyzetgyakorlatokkal, kérdésfeltevésekkel (lásd részletesebben Takács-Sánta et al, 2017).

II.1.2. Infrastruktúra, épületek, energia, víz, közlekedés, hulladékgazdálkodás, szolgáltatások

A házak: Galgahévíz esetében egy high tech alapokon nyugvó fenntartható település létrehozása volt a cél. A falut az ökológiai lábnyom figyelembevételével tervezték, úgy, hogy a mutató értékét 1 ha/fő értéken tartsák. Ennek érdekében három területre koncentráltak, mivel a legtöbbet az energián, az élelmiszertermelésen és a lakásépítésen lehet megspórolni. A helyi építési szabályzat nem sorolja fel, hogy vályogtéglát, szalmát, fát, követ, mit lehet használni, hanem primer energiatartalmat határoz meg. Ez azt az energiatartalmat jelenti, mely az építőanyagok gyártásához, szállításához és a ház majdani lebontásához szükséges. Ez a ma szokásos építőanyagok és egy 100 m²-es családi ház esetén 300-350.000 kilowattóra, Galgahévízen azonban csak 40.000 kilowattórát lehet beépíteni. Ezt megvalósítani csak valódi helyi anyagokból lehet, amiket a természet ad, és melyek nem igényelnek szállítást. Jellemzően az alaptól kivett földből készült földtégla alkotja a házak falát. A sorház szigetelése szalmabálákkal valósult meg. Az épületeknek nincs egységes stílusa, ebben szabad kezet kaptak a beköltözők, ami esztétikailag hátrányára válik a településnek. Mivel a falu lakosai környezetbarát módon akarnak élni, de nem kívánnak lemondani a kényelemtől sem, áramot használnak (nem keveset), és van vízöblítéses WC is a házakban, lakásokban.

Gyűrűfűn és Visnyeszéplakon is valamely vályogépítészeti megoldást alkalmaznak a házak építéséhez, felújításához. Gyűrűfűn ezen kívül tilos vízöblítéses WC és kétszintesnél magasabb épület építése. Visnyeszéplakon ugyan nem tiltott, de nem sok vízöblítéses WC van, helyette hagyományos árnyékszék vagy komposzttoalettet használnak. Gyűrűfűn csak ez utóbbit. Krisna-völgy házai téglaházak, de itt sem építhető több emelet, a padlást csak aszalásra, szárításra lehet használni. Krisna-völgy új épületei az indiai építészet stílusjegyeinek figyelembevételével kerültek kialakításra. (Háris, 2008, gyurufu.hu, krisnavolgy.hu)

A településeken a szükséges vizet ásott és fúrt kutakból nyerik, valamint az esővizet is gyűjtik és használják. Mindegyik településen van nádgyökérszűrés víztisztítás, de eltérő módon került kialakításra. Galgahévízen minden házhoz tartozik közműpótló kisberendezés, mely a szennyvizet (amely vegyszereket nem tartalmaz, hiszen a háztartások csak természetes tisztítószereket és illatszereket használnak) két részre bontja. Az iszap bárhol kitehető, a szürke

vizet pedig elvezetik egy mesterséges tóhoz, miközben nádgyökérszénzés tisztítás valósul meg. Krisna-völgyben a víztisztítás egy zéró-kemikália, zéró energia nádágy zónarendszerrel történik. Ez gravitációs típusú és szennyvízcsatorna épült ki hozzá. A háztartások mosási technológiai itt is környezetbarát, „zöld” mosószerreken alapulnak, mint például az ecet és a mosószóda (krisnavolgy.hu). Visnyeszéplakon és Gyűrűfűn az egyes háztartások építették ki saját nádgyökérszénzés rendszereiket, de Visnyeszéplakon előfordul, hogy egyszerűen kiöntik a vizet az udvarra (Háris, 2008).

Elektromos áramot eltérő mértékben, de mindegyik településen használnak. Szélturbinák vannak Galgahévízen és Krisna-völgyben (tervezik Visnyeszéplakon is), de Galgahévízen 5 évig a lakosság nem használhatta a pályázati rendszer előírásai miatt, és pillanatnyilag az országos hálózatba történő becsatlakozás sem megoldott. Ha majd működni fog a turbina, 50 háztartás áramigényét elégíti ki. Galgahévízen erősen függenek az áramtól, annak hiányában nincs víz, a sorházakban nincs fűtés és melegvíz sem. Galgahévíz további sajátossága, hogy az infrastruktúra az alapítvány tulajdonában és üzemelésében van, számára fizetnek a lakosok az áramért és vízért.

Krisna-völgy nem része az országos áramhálózatnak. Az itt élők házaiban és az irodákban szükséges áramot napelemek és szélmalomok állítják elő, de van olyan háztartás is, ahol olajmécsessel világítanak, és nem használnak elektromos eszközöket. Visnyeszéplakon is vannak háztartások, ahova nincs bevezetve az áram, ezekben az esetekben a háztartás megteremti saját szükségletét napelemekkel, szélturbinával.

A *fűtést* fával oldják meg mindegyik településen, de lényeges eltéréseket találunk, hogy miképpen. Gyűrűfű teljesen önellátó fából, Krisna-völgy 10%-ban (Háris, 2008). Galgahévíznek saját energiaerdeje van, és az eredeti tervek szerint távfűtés üzemelne a településen, melyet egy bioszolár, fatüzelésű központból biztosítanának. E központ és a távfűtés működése azonban 50 ház alatt nem gazdaságos, az energiaerdőben jelenleg erdőgazdálkodás nem folyik. Galgahévízen a közösségi ház földhővel fűtött.

Főzéshez a vizsgált településeken vagy kemencét, vagy gáztűzhelyt használnak (gázpalackkal). Sajátos Krisna-völgy helyzete, ahol egy konyhán főznek közösen és közösek az étkezések- ez energia-megtakarítást jelent, mint ahogy a vallás által megkövetelt vegetáriánus étrend is környezetkímélő.

Szelektív *hulladékgyűjtés*, hulladék újrahasznosítás, újrahasználat és hulladékminimalizálás mindegyik települést jellemzi. A hulladék keletkezésére és felhasználására vonatkozó számok háztartásfüggőek,

de pl. Gyűrűfű esetében az elszállított, komposztált és elégetett hulladék aránya kb. 25-35-30% (Háris, 2008).

Mobil vagy vezetékes *internet* mindegyik településen van, *szilárd burkolatú út* viszont egyik helyen sem.

A *gépesítettség* mértéke nem kiemelkedő, bár erőgépekkel mindenütt rendelkeznek. (Gyűrűfűn és Krisna-völgyben 2-2, Visnyeszéplakon 3 traktor van.) A mezőgazdasági munkákhoz a két somogyi település állati erőt is igénybe vesz, Krisna-völgyben ökörral, Visnyeszéplakon lóval is szántanak. A konyhakert művelése, a gyümölcsök betakarítása kézzel történik mindenhol (Háris, 2008).

Krisna-völgyben magántulajdonban álló *gépkocsi* nincs, de az egyház és a kapcsolódó cégek számos gépkocsit használnak. A másik három településen a háztartások többségének van autója (2003-ban még csak 20% volt ez az arány Visnyeszéplakon) (Háris, 2008). Visnyeszéplakon és Gyűrűfűn falubusz/falugondnoki terepjáró és telekocsi is működik. Galgahévízen nincs közösségi autóhasználat, aminek oka részben az, hogy nem erős a közösség, részben pedig, hogy más-más időpontokban lenne szükség a járművekre. Itt az ingázás miatt elég nagy a naponta megtett kilométerek száma (egyes családokban 50 km). A falun belüli közlekedésre mindegyik településen a gyaloglás, kerékpározás jellemző, de terjed a ló és Krisna-völgyben az ökör is. Az állati erő alkalmazása ezeken a helyeken a mezőgazdasági termelés folyamán is megvalósul.

Mozgóposta Visnyeszéplakon és Krisna-völgyben, saját *orvos* Krisna-völgyben van.

Gyűrűfű egy évig rendelkezett *iskolával*, de jelenleg a gyerekeket a falubusz hordja el iskolába. Galgahévízen egyelőre szintén nincs sem óvoda, sem iskola, de remélik, hogy a falu lakosságának és a gyerekek számának növekedésével lesz helyben óvoda, és az alsó tagozatos gyerekeket otthon tanítják majd. Visnyeszéplakon az általános iskolás gyerekek magántanulók, az alsósok közösen tanulnak az egyesület tulajdonában álló épületben, míg a felsősök csoportosan házról-házra járnak és készítik fel őket a szülők, ki-ki a saját végzettségének megfelelő tantárgyat oktatva. A gyűrűfűi és visnyeszéplaki középiskolások kollégisták. Krisna-völgynek saját akkreditált iskolája van 2009-től. A gyerekek a Nemzeti Tanterv mellett védikus tudományokat, organikus kertészkedést, önfenntartást, ökológiai életstílust, drámát, zenét, művészeteket, kézművességet tanulnak, gyógynövényeket gyűjtenek és lekvárt főznek be (gyururfu.hu, krisnavolgy.hu, helyi adatközlők).

II.1.3. Gazdálkodás, önfenntartás

Galgahévíz területe eredetileg szántó volt. A baranyai településeken a legeltetési állattartásnak és a gyümölcstermesztésnek, a természetközeli erdőgazdálkodásnak voltak hagyományai, Visnyeszéplakon ezen kívül a méhészkedésnek is. Krisna-völgy területét az alapítást megelőzően birka- és kecskelegelőként hasznosították.

Galgahévízen az eredeti elképzelés az volt, hogy a biogazdaság látja el élelemmel a lakosokat és foglalkoztatja is őket. E tervből egyik sem vált valóra. A tsz-hez megalakulásakor 110-en csatlakoztak, vitték be kicsi földjeiket a környékbeli emberek. 300 hektáron kezdték a gazdálkodást. Termesztenek gabonát, tartanak állatokat (kb. 100 sertés, kecske, szarvasmarha), van már tejfeldolgozó, zöldség-, gyümölcsfeldolgozó, húsfeldolgozó, kőmalom, pékség. A farm 1998 óta nyereséges. A termékek öko- és termelői piacokra jutnak a fővárosban (illetve a nyílt napokon vásárolták meg őket a látogatók). Fontos elv volt, hogy a farm termékeit 50 km-es körzeten belül adják el, 2016-ban megszületett az első megállapodás: tönkölybúza exportálása Németországba.

Visszatérve arra, hogy mik voltak az emberek foglalkoztatásának eredeti elképzelései: a falu nagyságát 50 családra kalkulálták, ami kb. 200 embert jelent és egészséges korösszetételt feltételezve 100 aktív keresőképes személyt. Ebből 20-22 fő lenne szükséges ahhoz, hogy azt a területet megművelje, és az élelmiszert feldolgozza, ami ezeknek az embereknek az ellátásához kell. A szolgáltatások, mint az óvoda, iskola, egészségügyi ellátás, kereskedelem, szállítás, parkfenntartás, hőellátás, energiaellátás, banki-pénzügyi szolgáltatások, idősgondozás, további 20-25 embernek adna munkát, az építkezés és karbantartás további 15-20-nak.

A közösség tud „exportterméket” is előállítani, ezek az élelmiszer, a turizmus, illetve az építőbrigád ökofalun kívüli munkavállalásai lehetnek. Ez további 10-15 munkahelyet jelent. Ezzel 80%-os lenne a foglalkoztatottság helyben. Utolsó elemként pedig nem szükséges napi 8 órát dolgozni, hisz nincs szükség autóra, elég egy-két mikrobusz, a házakat olcsóbban tudják felépíteni és üzemeltetni. Az eredeti elképzelés szerint tehát a falu lakosai helyben teljes foglalkoztatottságot tudnak elérni. A terület helyének kiválasztásakor szempont volt, hogy elég közel legyen Budapest, hogy kulturális és egyéb szolgáltatásokat nyújthasson, de ahhoz távol legyen, hogy alvó várossá alakuljon a falu. Ennek ellenére az ökofalu lakóinak döntő többsége a mai napig ingázik, a fővároson kívül a közelebbi kisvárosokba (Gödöllő, Hatvan). Ennek részben az az oka, hogy jellemzően diplomások költöztek be, akik nem adták fel eredeti szakmájukat, bár volt rá – sikertelen- próbálkozás, hogy

bekapcsolódjanak a farm munkáiba. A másik ok, hogy nincs is elegendő helyi munkalehetőség jelenleg. 2009-ben 60 fő dolgozott az ökofaluhoz köthető tevékenységekben, projektekben, (alapítványnál, szövetkezetnél, az építő cégekben), de jellemzően nem a falu lakói közül. Jelenleg az ökofarm munkaerő igénye jelenleg nem több 4-5 főnél, az építő cégek nem aktívak, az alapítvány is felfüggesztette oktatási és pályázati tevékenységét.

Az ökofaluban a kertek kicsik, virágok, fűszernövények termesztésére alkalmasak inkább, bár mivel sok még a beépítetlen terület, ezeken folyik állattartás (egy család kecskéket tart) és permakultúrás mezőgazdasági tevékenység (egy másik család tevékenységéként). Keresik a módját, hogyan gazdálkodhatnának a falulakók saját vagy bérelt földeken.

Gyűrűfű megálmodói úgy tervezték, hogy a lakosok az élelmiszer termelésén-feldolgozásán és erdőgazdálkodáson kívül oktatással, tanácsadással, öko-turizmussal, kézműves termékekkel és egyéb egyéni adottságokhoz kapcsolódó otthon is végezhető tevékenységekkel (mint pl. software-fejlesztés, fordítás, számítógépen végezhető munkák) keresik majd meg kenyerüket. Részben létre is jöttek ezek a vállalkozások, de emellett többen ingáznak a közeli Pécsre (Lantos, 1998), a 29 lakosból kilencen dolgoznak helyben (Würfel, 2014)

Kiskert minden háznál van, kötelező a vegyszermentes gazdálkodás, a tejet, húst, tojást helyi gazdálkodóktól szerzik be.

Biokozmetikumokat készít egy vállalkozó, a Gyűrűfű Műhely Kft. informatikai szolgáltatásokat nyújt, erdei iskolát működtet, és erdőgazdálkodást végez. A Lovastanya vendégház turisztikai szolgáltatásokat nyújt. A Tündérmajor kecskesajtot és húst állít elő és árul, és van egy méhészs is. Az egyik lakos spirituális tréningeket tart.

Visnyeszéplakon az emberek földművelésből, állattartásból, kézműves mesterségekből élnek, foglalkoznak gyümölcstermeléssel, kertgazdálkodással, gyógynövényekkel, méhészettel. Visnyeszéplak „gyümölcsparadicsom”, márciustól februárig „mindig terem valami”, jellemzően régi magyar fajták. Minden háztartásnak van zöldsége kertje, ahol biokertészkedést folytatnak, közös viszont a gabonatermesztés (búza, rozs, árpa, zab, tritikálé; takarmánynövények: lucerna, kukorica). Ez utóbbi kapcsán előfordult hatósági fellépés a termelők ellen, mivel legelő besorolású területen termesztették a gabonát. Ahogy az egyik falusi megjegyezte: „úgy látszik, a vetésforgó be van tiltva” ([http://24. hu/belfold/2015/12/26/ahol-a-polgarmester-a-juhasz/](http://24.hu/belfold/2015/12/26/ahol-a-polgarmester-a-juhasz/)).

Az állattartók aprójószágot, kecskét, lovat, újabban juhot tenyésztenek. A kézműves termékek zöme falun belül gazdára lel (van kovács, asztalos,

gyertyaöntő, ruhakészítő, szövés, kosárfonás, ékszer- és dísz tárgykészítés), falun kívülre a faragott bútorok és nemeztárgyak kerülnek (<http://visnyeszeplak.hu/>).

Összességében elmondható, hogy minden háztartás több lábon áll, virágzik a falun belüli barter és egyéb kereskedelem is. A háztartások jövedelmeiket abból is kiegészítik, hogy a településen közmunka-program működik. A településnek van nyája, legelője, erdeje. Közfoglalkoztatottként dolgozik az állatorvos és a gyerekeket tanító szülők is (<http://24.hu/belfold/2015/12/26/ahol-a-polgarmester-a-juhasz/>).

Mindössze egy lakos ingázik naponta, egy pedig hét közben a városban tartózkodik, és a hétvégét tölti a faluban. (A legfőbb ingázók a középiskolások és egyetemisták.)

Krisna-völgy bio kertjében zöldségeket és gyümölcsöket termelnek a templom és a háztartások számára. 2008-ban egy 150 m²-es pince épült, mely jelentősen hozzájárul az önfenntartáshoz a téli hónapokban. Hagyományos raktározási és konzerválási módszereket, valamint dehidratálást alkalmaznak, tartósítószeres hozzáadása nélkül, de folyik étkezési terményekre irányuló kutatás (<http://krisnavolgy.hu/mi-krisna-volgy/>).

Krisna-völgyben állatvédelemmel/tehnévédelemmel is foglalkoznak. A csordában magyar tarka, tiroli borzderes és indiai zebu is képviselteti magát. A terület folyamatos fejlesztés alatt áll, jelenleg egy 550 m²-es akol, két ökör karám, egy szénatároló és az eszközök tárolására szolgáló helyiség található ott. A hagyományőrző mezőgazdasági eszközöket megtekinthetik a turisták (<http://krisnavolgy.hu/mi-krisna-volgy/>).

Krisna-völgy eredetileg nagyon alacsony erdőszűlségű volt. A közösség többszöri fásítási program keretében növelte az erdők arányát, mely ennek következtében ma eléri a 20%-ot. Kiemelt természeti érték a 11 hektáros botanikus kert, 950 fa- és bokorfajjal. A biodiverzitás tehát jelentősen javult az évek folyamán (<http://krisnavolgy.hu/mi-krisna-volgy/>).

Fontos bevételi forrást jelent a völgyben, hogy évente 25-30 ezer turista látogatja, kívánságra a templomban idegenvezető kalauzolja őket körbe. Vegetáriánus étterem és egy indiai ajándékbolt is várja a vendégeket. A legnagyobb éves vendégváró fesztivál a Búcsú, melynek során átlagosan mintegy 7000 fő látogatja a farmot. Három napot tölthetnek ekkor Krisna-völgyben és környékén. Rengeteg látnivaló várja őket ez idő alatt, mint pl. a kert, az akol, az ökofalu, a templom, stb, a színpadon pedig 10 órás műsor tekinthető meg naponta (<http://krisnavolgy.hu/mi-krisna-volgy/>).

II.1.4. A fenntarthatóság négy oszlopa a négy elemzett településen

A fenntarthatóság négy oszlopa a GEN 2015-ös Annual Reportja, alapján az ökológiai, társadalmi, gazdasági és kulturális dimenzió.

Az elemzett négy ökofalu az ökológiai dimenzióban jól teljesít. Ide tartoznak: a megújuló energiák használata irányába való elmozdulás, organikus gazdálkodás, innovatív zöld építészeti megoldások alkalmazása, a hulladék hasznosítása, környezetet nem terhelő közlekedés, biodiverzitás növelése és az ökoszisztéma regenerálása (GEN, 2016, Jackson & Svensson, 2002). E két utóbbiban különösen Visnyeszéplak (a régi magyar fajták megőrzésével) és Krisna-völgy (fásítás, botanikus kert és tehénvédelmi program) jár élen. Az ökológiai dimenzió teljesítményét valamelyest rontja Gyűrűfű és Galgahévíz esetén az ingázás jelensége. Ez utóbbi összefügg a fenntarthatóság gazdasági dimenziójával.

A fenntarthatóság gazdasági dimenziójának jellemzői a méltányos tulajdonviszonyok, gazdasági igazságosság és jólét, a jólét és haladás újraértelmezése, szociális gazdaság, fenntartható megoldások, helyi gazdaság megerősítése és bioregionális rendszerek létrehozása, fair trade (GEN, 2016). Ezeket a jegyeket a két nagyobb lélekszámú ökofalu mutatja, Krisna-völgy kommunisztikus, Visnyeszéplak régi magyar hagyományokra visszatekintő megoldásokkal. Gyűrűfű és Galgahévíz is úton van a gazdasági fenntarthatóság irányába.

A fenntarthatóság társadalmi dimenziójának jellemzői a virágzó közösség, felelős és inkluzív döntéshozatal, résztvevő vezetés, jó kormányzás, egyenlő és élethosszig tartó hozzáférés holisztikus oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz, tisztességes, hatékony és átlátható intézmények, facilitáció, kommunikáció, békés megoldások (GEN, 2016). Az elemzett falvakban e téren van a legtöbb hiányosság, nem függetlenül az államszocialista örökségtől, mely mindezen elvek ellentétéként működött. Különösen nagyok (voltak) a problémák azokon a helyeken, ahol az alapítványi formát választották a projekt lebonyolítására, facilitására. Azok a települések teljesítenek legjobban a fenntarthatóság társadalmi dimenziójában, ahol nem „csak” a fenntartható fejlődés iránti elkötelezettség a közös értékalap, hanem valamely vallás és/vagy a magyar néphagyományok. Ami elmondható az ökofalvokról, hogy valamennyi helyen egy tanulási folyamat zajlik, új utak kipróbálása és törekvés a társadalmi dimenzió említett indikátorainak fejlesztésére.

A fenntarthatóság kulturális dimenziójának elemei: az életben magasabb rendű cél követése, személyes növekedés, a kulturális hagyományok és

sokszínűség tisztelete, az élet ünneplése a művészet eszközei által, a természethez való újrakapcsolódás és az alacsony hatású életmód (low impact lifestyle) (GEN, 2016). Ezekről a témákról tudunk a legkevesebbet a magyar élőfaluk kapcsán, bár Farkas Juditnak van megjelent tanulmánya az ökofalvak vallási életéről (Farkas, 2018). Ennek ellenére jövőbeli kutatási feladat ennek a dimenzióknak az alaposabb feltárása.

III. A magyar és az összeurópai kép összevetése, a tervezett közösségek buktatói

III.1. A közösségek száma

Az eurotopia: Directory 2014 az ökofalvakon kívül tartalmaz településeket is (10%), melyek nem mindegyike értelmezi önmagát közösségként, co-housing közösségeket (4%), és nem ökológiai jellegű tervezett közösségeket (Würfel, 2014). Ebben az értelemben szélesebb körű vizsgálatának fókusza, mint a jelen írásban vizsgált ökofalvak kérdésköre. Ennek ellenére érdemesnek tartom összevetni a Directory adatait a hazai képpel.

A legtöbb közösség Németországban van (160), melyet az Egyesült Királyság (44), Franciaország és Hollandia (19-19) követ. A kelet-európai országokban jellemzően 1-2 szándékosan létrehozott közösség él országonként (kivéve Lengyelország: 6, Oroszország: 11) (Würfel, 2014).

Würfel kiszámította az egymillió lakosra jutó közösségek számát. Ezeket az adatokat használva kissé más képet kapunk. Legmagasabb a szándékosan létrehozott közösségek „sűrűsége” (azaz egymillió lakosra jutó száma) Dániában (3), Németországban (1,95), a kelet-európaiak közül pedig Észtországban (1,49) (Würfel, 2014).

Magyarországról három kezdeményezés került a Directoryba, egy (Nyim) ezek közül nem is tagja a MÉH-nek. A köztudatban ettől sokkal több ökofalu kezdeményezés él, nemcsak e háromtól, de a MÉH tagjaitól is több.¹⁰

¹⁰ Lsd. pl. az Ökoszolgálat Alapítvány internetes oldalát, ahol 12, vagy a http://okofaluszervezes.blog.hu/2010/08/29/magyarorszag_i_okofalvak_elhelyezkedesuk oldalt, ahol 42, ide értve tanyákat is.

III.2. A tervezett közösségek nagysága és stabilitása

A Directoryba került közösségek átlagos lakosszáma 38 (ha nem számítjuk a két nagy, 1400 és 6000 lakosú települést). Általános vélekedés szerint a 2-300 fős közösségek fenntarthatók, és van esélyük valóban közösségként funkcionálni (Würfel, 2014).

A közösségekre (is) igaz, hogy nem örökéletűek és nem konfliktusmentesek. Különösképp igaz ez az állítás a tervezett közösségekre. Amikor konfliktusok jelentkeznek a közösség életében, fontos kérdés, hogy a konfliktusok milyen mértékűek, megoldódnak-e, és ezen keresztül végső soron a közösség megerősödéséhez vezetnek, vagy megoldatlanul maradva, elmérgesedve a közösség szétesése következik be.

A tervezett közösségek sérülékenységét jelzi, hogy az eurotopia Directory 2014 összeállításakor a szerzők által megkeresett 116 közösség már nem működött. Vannak azonban olyan közösségek, melyek az 50-es, 60-as évektől élnek- Németországban, Skóciában és Franciaországban (Würfel, 2014).

A hosszabb távon fennmaradó tervezett közösségek a konfliktuskezelés, szervezetfejlesztés, döntési és működési struktúrák kialakítása és működtetése terén mások számára is adaptálható tapasztalatokra tesznek szert, sokan e tudás terjesztését, átadását is felvállalják.

Az elmondottak tükrében a hazai kezdeményezéseket kifejezetten sikeresnek ítéelhetjük átlagos, illetve bőven afeletti lakosság számukkal, és azzal, hogy nem szűntek meg.

III.3. Tíz halálos bűn a tervezett közösségek létrehozása során

Dieter Halbach közösségi tanácsadó, ökofalu-alapító tíz tipikus problémát azonosított, melyek nehezítik a tervezett közösségek fennmaradását, közösségként való funkcionálását (lásd Würfel, 2014). A következőkben e tényezőket veszem számba és részletesebben szölok azokról, melyek a hazai közösségeknél különösen problematikusak.

1. Nincs közös tulajdonú terület

A közös tulajdonú helyzet olyan szituációkat teremt, amelyben a tulajdonosoknak együtt kell dönteni, együtt kell elhatározni, milyen irányt vegyen a jövő.

A magyar ökofalvakban nincs is közös tulajdon (leszámítva a visnyeszéplaki egyesület tulajdonát), alapítványi-egyházi tulajdon és magántulajdon a két domináns tulajdonforma. Fentebb említettük is, hogy mindkét alapítványi formával dolgozó helyszínen súlyos, közösséget romboló konfliktusok keletkeztek a közösség működése során, mivel és amikor a kuratórium döntései eltávolodtak a lakosok igényeitől és akaratától. A Krisna-völgyi helyzet sajátos, hiszen a terület egyházi tulajdonban áll, a beköltöző - egyszerűsítve fogalmazva- ellátást és lakhatást kap cserébe a munkájáért. Ez a forma és az előzetesen megkövetelt képzés, mely folyamán megismeri a jelentkező a tanításokat és a közösséget is, megkönnyíti a beköltözés melletti döntést.

Az ökofalvakba költözés bizonyos tőkeerőt igényel, amiért lehetséges, hogy fel kell számolni városi ingatlantulajdont, megnehezítve ezzel a visszautat. E szituációra megoldás lehet „fecske házak” működtetése, azaz hogy a potenciális új falulakók próbaidőre bérelhetnének házat, lakást az adott településen.

2. Döntéshozó struktúra hiánya

Ez a kérdés részben összefügg az előbbivel, hiszen a közös tulajdoni forma megkíván bizonyos döntési struktúrát. A tapasztalatok szerint legkedvezőbb a szövetkezeti működési forma, ami a magyar ökofalvakból hiányzik. (A galgahévízi ökofarm nem vált szerves részévé az ökofalu életének.)

A döntéshozatali struktúra másik módja a közösség belső, informális struktúrája, hogy ki kicsoda a csoporton belül. E kérdés megválaszolása további kutatási feladatot jelent.

3. Túl sok közösség: individuális tér és magánélet hiánya

Ez a veszély a vizsgált magyar közösségeket nem fenyegeti.

4. Túl magas elvárások, melyek csalódáshoz vezetnek

A probléma reális, nem is beszélve arról, hogy a magyar ökofalvak tipikus lakói kiköltöző városi értelmiségiek, ekként szocializálódtak és nehéz a re-szocializáció. Még akkor is nehéz, ha épp a városi, illetve a főáramlati (mainstream) társadalmi való létben csalódás vezetett az életmódváltási kísérlethez. Ezt a problémát a fent említett fecskeházas rendszer nagymértékben meg tudja előzni.

5. A túl kis létszámú csoport belső konfliktusok miatt esik szét, a túl nagy pedig a kapcsolatok hiánya miatt (A magyar ökofalvakra nem jellemző probléma.).

6. Szupervízió hiánya: a közösség alapításakor gyakran hiányzó szakértői támogatás.

7. Tanulás hiánya: nem kell újra feltalálni a kereket, hasznos más közösségektől tanulni.

A szupervízió és tanulás kérdéskörében elmondható, hogy a magyar helyzet viszonylag kedvező, tulajdonképp több a tanácsadó szervezet, mint a tényleges ökofalu. Fontos munkát végez a Mindenegyüttmegy Egyesület,¹¹ mely többek között minden évben megrendezi a Gyüttment fesztivált, a vidéken újrakezdők és az iránt érdeklődők találkozáját, szakmai programokkal, tudásmegosztással, sok muzsikával. A fesztivál 2018-tól zéró hulladék elven működik. A MÉH évente kétszer rendezi az élőfalvak találkozáját, 2019 februárjában már a tizennyolcadik alkalommal.

8. Belső munka hiánya

9. Vízió: ne csak érzelmi kötődés legyen a tagok közt, hanem közös feladatok végzése is erősítse a közösséget

A közösségért és közösségben végzett belső munka a Krisna-völgyi és visnyeszéplaki közösségek életét jellemzi legintenzívebben. Vágvölgyi Gusztáv (Inspi-Ráció és Polyán Egyesületek) szerint a Krisna-völgyi közösség virágzásának nem csak az adja az erejét, hogy ez egy vallási közösség, hanem, hogy egy olajozottan működő gazdasági vállalkozás. Ha támogatja közösségi vállalkozás az ökofalut, az szorosabbra tudja fűzni a közösséget, hisz a közös és egyéni érdek- a vállalkozás prosperálása- egybeesik.¹² Közösségi vállalkozás hiányában is lehet tere közös belső munkának, Visnyeszéplakon, vagy a SZÖSZ-ben általános jellemző a közösen (kalákában) végzett munka.

10. A közösség izolációja, a közösség lokális integrációjának hiánya

Ez a kérdéskör nem csak a közösség stabilitása szempontjából fontos, hanem meghatározó abban is, hogy milyen hatást tud kifejteni szűkebb és tágabb környezetére.

Az integrációnak több szintje lehetséges. Az első a szomszédsági szint, mely kis település esetén jelentheti akár a teljes falut. Az integráció kérdésköre akkor merül fel ezen a szinten, ha vannak „régik” lakosok is településen. Ők azok, akik az újakat „gyüttment”-nek címkézik. Ha sikerül is jó viszonyt kialakítani a régi és új lakosok között, a tapasztalatok szerint a gyüttmentek nincsenek hatással a régi lakók életmódjára, gondolkodásmódjára. A további szintek a régiós, országos, globális színterek, melyekkel való kapcsolat, a rájuk való hatás alaposabb feltárása szintén jövőbeli kutatási feladat, de hatások egyértelműen vannak. Példaként megemlítem, hogy a Gömörszőlőstől nem

¹¹ <https://megyesulet.hu/>

¹² Vágvölgyi, G (2018): A valódi közösségek a társadalmi fenntarthatóságunk kulcsa. Előadás. Fenntartható fejlődés Klub, 2018.02.02. Miskolc

messze fekvő Keleméren a cigány lakosság körében a fenntartható fejlődés egyes gondolatait, némely technikája gyökeret vert. Az ökofalvak külső gazdasági kapcsolataik és oktatási-szemléletformáló tevékenységük révén is elérik a társadalom tagjait, befolyásolják, motiválják az arra nyitott társadalmi szereplőket.

IV. Záró gondolatok

Az ökofalvakban lakó emberek száma minimális, első pillantásra marginálisnak is tekinthetnénk szerepüket. Ugyanakkor az ökofalu kezdeményezések nem pusztán életmód-kísérletek, hanem egyben modellként szeretnének szolgálni mások számára is (Farkas, 2017). Ezt a modellszerepet a hazai élőkfalvak maximálisan be is töltik. Látogatóik, képzéseik résztvevői, vagy akik csak olvasnak, hallanak az egyes ökofalvokról, sokat és sok területen tanulnak tőlük, és ha nem is lesznek maguk is ökofalulakók, életük, életmódjuk megváltoztatásában segítséget kapnak.

A környezettudatos emberek számára sok út áll rendelkezésre, ezek közül csak egy az ökofaluba költözés, viszont ez a legradikálisabb, bizonyos értelemben legnehezebb út.

Az ökofalvakra is igaz a mondás, „Ahány ház, annyi szokás”. Vannak, ahol a high tech, vannak, ahol a low tech megoldásokat preferálják, vagy akár kutatják is. Van, ahol fajmentéssel, erdőtelepítéssel is foglalkoznak. Van, ahol kis lépésekben haladó, mondhatni organikus fejlődési utat választottak, van, ahol drasztikus szakítási kísérletet a nem fenntartható életmóddal. A társadalmi küldetéstudaton túl egyéni szinten az ökofalvak lakóinak alapvető motivációja az egyéni boldogságkeresés, boldogulás vágya. Hogy végül sikeres lesz-e az életmódkísérlet, annak kulcsa, hogy a tervezett közösségek tagjai megtalálják-e a vágyott harmóniát, boldogságot.

Irodalom

- Borsos B. et al. (1998): *Ötletek a fenntartható vidékfejlesztési programok tervezéséhez*. Miskolc, CEEB-Hungary.
- CAKE-BALY, D (2009): Ökofalvak Magyarországon (<http://m.cdn.blog.hu/ok/okofaluszervezes/image/EGYEB%20FILEK/CBD%20Diplomadolgozat.pdf>_letöltve:2016.09.12)
- CSIKY M. (1998): *Fenntartható településfejlesztés ökológiai nézőpontból*. Budapest, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar.
- DAUNCEY, G (2001): *Összeomlás után- A szivárványgazdaság kialakulása*. Budapest, GÖNCÖL KIADÓ.
- Farkas, J (2017): 'Very little heroes' History and Roots of the Eco-Village movement. In: *Acta Ethnographica Hungarica* 62(1), DOI: 10.1556/022.2017.62.1

- Farkas, J (2018): *Nature Faith and Native Faith as Integrative Spiritualities in Hungarian Ecovillages*. In: Journal for the Study of Religion, Nature and Culture, Vol 12, No 2. DOI: 10.1558/jsrnc.29630
- GEN (2016): *Global Ecovillage Network Annual Report 2015* (<http://gen.ecovillage.org/en/page/documents-reports>_letoltve:2016.09.10)
- GUHA, R (2000): *Environmentalism. A Global History*. New York: LONGMAN
- Gergely, E. (szerk.). (1998): *Példaértékű kezdeményezések Magyarországon*. Budapest, ÖKO Rt.
- Gyulai, Iván (1998): Sustainable Rural Development in Gömörszőlős. In: *Best Practices of Sustainable Rural Development in Hungary*. LÁNCÍD KIADÓ, Budapest, pp 4-17.
- HÁRI, B (2008): *Magyarországi ökofalvak fenntarthatósági jellemzése és értékelése, továbbá területfejlesztési szempontú vizsgálatuk* (http://okovolgy.hu/wp-content/uploads/okofalu_szakdolgozat_hari_beata.pdf_letoltve:2016.09.11)
- JACKSON, H., SVENSSON K.(2002): *Ecovillage Living: Restoring the Earth and Her People, Darlington*. GREEN BOOKS
- Kilián, I (2015a): Álom és valóság. Az ökofalu mozgalom az első évtized végén. In: *Élő falu*, 2014-15 tél, 1.évf, 1.sz. pp. 8-22. (http://elofaluhalozat.hu/Elofalu_1.php_letoltve:2016.09.09.)
- Kilián, I (2015b): Felnőttkorba érve. Az ökofalu mozgalom az első évtized végén. In: *Élő falu*, 2014-15 tél, 1. évf, 1.sz. pp. 22-30. (http://elofaluhalozat.hu/Elofalu_1.php_letoltve:2016.09.09.)
- Lantos, T (1998): Sustainable Rural Development in Gyűrűfű. In: *Best Practices of Sustainable Rural Development in Hungary*. LÁNCÍD KIADÓ, Budapest, pp 46-57.
- Maue, Gy (é.n.): *Átkelés a harmadik part felé*. (<http://bocs.hu/3part/lev-lap-tort.htm> letoltve: 2019.06.06.)
- PÁLVÖLGYI T. - NEMES Cs. - TAMÁS Zs. (eds.) (2002): *Vissza vagy hova, Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon*. Budapest, TERTIA.
- PAULI, G (2010): *A kék gazdaság. 10 év 100 innováció 100 millió munkahely*. Pécs, PTE KTK.
- TAKÁCS-SÁNTA, A et al (2017): *Építőkövek egy új világhoz*. Budapest, ANDRON KÖNYV Kft-kisközösségi program.
- VASS, K (2012). *A Galgahévízi ökofalu antropológiai vizsgálata*. Szakdolgozat, Miskolc.
- WÜRFEL, M (2014): *Eurotopia Directory: Communities and Ecovillages in Europe*. Sieben-Linden, Würfel Verlag. ISBN 978-3-9812968-2-2

További internetes források

<http://24.hu/belfold/2015/12/26/ahol-a-polgarmester-a-juhasz/>_letoltve:2016.09.12
<http://24.hu/belfold/2016/04/18/a-penz-nagy-nagy-szopas/>_letoltve:2016.09.12
<http://24.hu/kultura/2016/05/16/a-falu-ahol-krisztus-felkaru/>_letoltve:2016.09.12
<http://24.hu/kultura/2016/06/02/a-somogyi-haz-ami-egymilliard-forintert-sem-elado/>_letoltve:2016.09.12
<http://www.biofalu.hu/?base=ismerteto&i=1> letoltve:2016.09.12
<http://elofaluhaloat.hu> letoltve:2016.09.12
http://www.fogyasztok.hu/cikk/20090401/okofalu_koltozes_tanacsok_feltetelek_es_a_rak letoltve:2016.09.12
<http://gen.ecovillage.org> letoltve:2016.09.12
<http://gyurufu.hu> letoltve:2016.09.12
<http://www.greenenergy.hu/> letoltve:2016.09.12
<http://kozossegek.atalakulo.hu/szeri-okotanyak-szovetsege-szosz> letoltve:2016.09.12
<http://krisnavolgy.hu> letoltve:2016.09.12
<http://www.magtar.hu/> letoltve:2016.09.12
<https://megyesulet.hu/> letoltve:2019.06.12
http://okofaluszervezes.blog.hu/2010/08/29/magyarorszag_i_okofalvak_elhelyezkedesuk letoltve:2016.09.12
<https://okopolitika.hu/szabadegyetem/22-miert-lesz-jo-videken-elni> letoltve: 2019.06.20.
http://www.szabadfold.hu/aktualis/majdnem_idill_gyurufun letoltve:2016.09.12
<http://www.szigetkoz.biz/tortenet/mainpage.htm> letoltve:2016.09.12
<https://vimeo.com/36765061> letoltve:2016.09.12
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp> letoltve:2016.09.12

Fazekas Csaba

Országos népszavazások eredményei az abaúji kistérségben, 1989–2016.

Absztrakt

Magyarországon 1989-től 2016-ig hét alkalommal tartottak országos népszavazást. A tanulmány röviden bemutatja ezeknek a népszavazásoknak a jogszabályi hátterét, politikai körülményeit, a népszavazások fajtáit (kifejezetten közös, össz-nemzeti ügyek, illetve egy politikai érdekcsoport által felkarolt lakossági akaratnyilvánítás). Továbbá mellékletben részletesen tartalmazza az abaúji kistérség 23 településének e népszavazásokon mért eredményeit (voksolásra jogosultak, részvétel, egyes kérdésekre adott válaszok aránya), majd ezeket elemezve mutatja be a helyi adatoknak a megyei és országos adatokhoz való viszonyát. Ez a kép (a korábbi, parlamenti választásokon mért eredményeket elemző dolgozattal együtt) részletesen mutatja be az abaúji kistérség politikai arculatának változásait a rendszerváltás időszakától napjainkig. Az országos adatoknál „erősebb” mutatók egy-egy álasztás, illetve népszavazás esetén többnyire szoros összefüggést mutatnak a térség falvainak társadalmi (életkori, foglalkozási stb.) összetételével, a régió földrajzi, gazdasági adottságaival.

Kulcsszavak: népszavazás, rendszerváltás, pártpreferencia, közvetlen demokrácia.

I. Bevezetés

Alábbi dolgozatunkban az abaúji kistérség 23 településén tartott népszavazások eredményeit és tanulságait kívánjuk összefoglalni.¹ A rendelkezésre álló adatbázisokból kigyűjtöttük a népszavazások

¹ Jelen dolgozat folytatása a parlamenti választásokkal kapcsolatos elemzésünknek: Fazekas Csaba: Az abaúji kistérség községei politikai arculatának alakulása az országgyűlési és Európa parlamenti választások tükrében, 1990–2018. In: *Szellem és Tudomány*, 2018. 2–3. sz. 16–50. p. Elektronikusan elérhető – a kapcsolódó teljes adatbázissal együtt – az MTA Könyvtárának repozitóriumában: <http://real.mtak.hu/88089> „Abaúji (kis)térségnek” ezúttal is az elemzésünk tárgyának tekintett – az ME FIKP „Creative Region” kutatási projektjében szereplő – 23 települést nevezzük. (A 24. község, Abaújdevecser időszakunkban már Encs részét képezte, ezért adatait külön nem vehettük figyelembe.) Az ezzel kapcsolatos módszertani alapelveket, a terminológiai kérdéseket idézett korábbi tanulmányunk 1. sz. jegyzetében összefoglaltuk.

községsoros adatait, összevetettük Borsod-Abaúj-Zemplén megye, illetve Magyarország egészével – ezzel egészítve ki az abaúji kistérség rendszerváltás utáni politikai arculatával kapcsolatos korábbi megállapításainkat.²

Az 1989. évi népszavazás adatai a Nemzeti Választási Iroda honlapján nem szerepelnek, illetve egyes községek adatai igen, de nagyon töredékesen vagy pontatlanul.³ E népszavazás esetében az eredeti, levéltárba került jegyzőkönyveket használtuk,⁴ a további népszavazások adatbázisát a központi nyilvántartás alapján alakítottuk ki.⁵

A jogi és politikatudományi szakirodalomban a népszavazás (referendum) rendszerint a társadalom olyan vélemény-nyilvánítási formájaként jelenik meg, mely az adott alkotmányos rendszer keretei között lehetővé teszi a lakosság véleményének kikérését valamely konkrét kérdésben. A politikai közszereplők rendszerint a demokrácia egyik legfontosabb intézményének tekintik, mely alkalmat ad arra, hogy a lakosság közvetlenül gyakorolja a közhatalmat, vagy legalábbis erőteljes korlátozást valósítson meg. (Különösen valamely választási ciklus közepén alkalmas arra, hogy a társadalmi véleménynyilvánítás formájában a lakosság hangulatát, véleményét kifejezésre juttassa.) Népszavazásoknak, az ahhoz kapcsolódó alkotmányjogi kérdéseknek óriási hazai és nemzetközi szakirodalma van, melynek áttekintése ezúttal nem lehet feladatunk, csupán néhány fontosabb, elméleti vázlatpontot rögzíthetünk.⁶

A népszavazások lebonyolítását, az abba bevonható kérdések körét, meghatározását és jogkövetkezményeit tekintve nagyon különböző minták alakultak ki az Európai Unió országaiban, illetve a térségen kívül is.⁷ Általánosságban – tétjét tekintve – meg szokták különböztetni az ügydöntő,

² A jelen tanulmány mellékletét képező adatbázis (az abaúji községek népszavazási eredményeinek községsoros adatai, összevetve a megyei és országos adatokkal) elérhető a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Repozitóriumban: <http://real.mtak.hu/93814/>

³ Csak Baktakék, Hernádvécse, Krasznokvajda, Szalaszend és Forró egyik választási körzete szerepel, de ezek sem egyeznek meg a hivatalos jegyzőkönyvek adataival, vö. következő két jegyzet.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára. Alsószolcai Fiókleveztár. XXXIII. (= Külön intézkedéssel levéltárba került iratok.) 3/1. (= Választási iratok. Népszavazási iratok.) 1. dob. (= 1989. évi népszavazás jegyzőkönyvei.)

⁵ Nemzeti Választási Iroda honlapja: www.valasztas.hu/ / Nyilvántartások / Választástörténet / Népszavazások. – 2018. augusztus.

⁶ A vonatkozó irodalomból felhasználtuk: Bitskey Botond: Az alkotmányosság alapelvei. Népszuverenitás In: Alkotmányjogi alapismeretek. Szerk.: Schanda Balázs. Debrecen, 1997.; Dezső Márta: Népszavazás és népi kezdeményezés. In: Alkotmánytan I. Szerk.: Kukorelli István. Bp., 2007.; Horváth Csaba: Országos népszavazások Magyarországon. In: *Jura*, 2008. 2. sz. 54–63. p.

⁷ Bakó Beáta: Mennyit rólunk nélkülünk? Közvetlen demokrácia Magyarországon, Svájcban és Ausztriában. In: *Iustum Aequum Salutare*, 2013. 3. sz. 167–185. p.

vagyis a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlóinak számára kötelező érvényű népszavazást az ún. vélemény-nyilvánító referendumoktól. Területi kiterjedés szempontjából számos helyi jelentőségű, regionális népszavazást tartottak, jelen tanulmányunkban a legnagyobb politikai vitákat kiváltó országos népszavazásokkal foglalkozunk.

Általánosságban lezögezhetjük, hogy az államszocialista pártállam lebontása (rendszer váltás) óta eltelt időszakban Magyarországon tartott 7 népszavazás típusát tekintve alapvetően két csoportba sorolható.⁸ Az egyikbe az ország jövőjével (szövetségi rendszerhez tartozásával, hosszú távú elköteleződésével stb.) összefüggő, valóban össznemzeti és politikai pártok felett álló ügyek voltak sorolhatók, melyeket rendszerint a hivatalban lévő kormányzat kezdeményezett, s abban nem volt elsődlegesen megragadható valamely pártnak vagy politikai csoportosulásnak az érdeke. Ide tartozik egyértelműen az ország NATO-tagsága, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozása tárgyában tartott 1997. évi és 2003. évi népszavazások. A többi népszavazásról egyértelműen kimutatható, hogy valamely politikai párt kezdeményezte, hogy a sikeres népszavazást más pártokkal szembeni politikai eszköznek (is) tekintve, az eredmény birtokában tegyen szert nagyobb politikai támogatottságra.

A 2010–2011. évi rendszerváltozásig így a népszavazás elsősorban az ellenzék által kedvelt politikai eszköznek számított, amellyel két választás közötti időszakban is a politikai támogatottságot lehetett növelni, illetve a kormányzattal szembeni ellensúlyt képezni.

Az 1989-es alkotmány időszakában a népszavazások jogszabályi hátterét az alábbi törvények biztosították: 1989. évi XVII. törvény a népszavazásról és a népi kezdeményezésről; 1997. évi C. törvény a választási eljárásról; 1998. évi III. törvény az országos népszavazásról és népi kezdeményezésről. A 2010–2011. évi politikai fordulat következtében jelentősen megváltozott a népszavazások tétje, lebonyolíthatósága is, jellemző, hogy ebben a majd egy évtizedes időszakban egyetlen, a Fidesz-KDNP-kormányzat által kezdeményezett népszavazásra került sor. A jelenleg is hatályos jogszabályi hátteret a „népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezésről, valamint a népszavazási eljárásról” szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvény biztosítja.⁹

⁸ Vö. pl.: Bodnár Eszter: Létezik-e megerősítő népszavazás Magyarországon? Gondolatok két és fél eset kapcsán. In: *Közigazgatási Szemle*, 2008. 2. sz. 56–63. p.

⁹ Megjegyezzük, alábbi elemzésünkben csak a megtartott népszavazásokkal foglalkoztunk, a rendszerváltás óta számos párt, magánszemély kezdeményezett referendumot egyes kérdésekben, amelyekből – különböző okok miatt – nem lett népszavazás. A témára vonatkozó

II. Népszavazások Magyarországon és az abaúji kistérség falvaiban

A rendszerváltó folyamat egyik fontos eseménye volt az 1989. november 26-án tartott, ún. „négyigenes” referendum, amely már nem a pártállammal szemben, hanem – a magyarországi rendszerváltás sajátos történetét illusztrálva – az első szabad választásokat megelőzően a demokratikus átmenetben érdekelt pártok közötti erőpróba jegyében került kiírásra.

A korábbi Ellenzéki Kerekasztal pártjai (elsősorban az MDF és az SZDSZ) kerültek szembe egymással, a konfliktus kifejező eseménye a majdani alkotmányos rendszerben a köztársasági elnök megválasztásának módjával függött össze. Az MDF bojkottot hirdetett, az SZDSZ (és ekkori legfőbb szövetségese, a FIDESZ) népszavazás útján kívánta megakadályozni, hogy a köztársasági elnök közvetlen megválasztása a megszűnt pártállam rendszer, vagy annak valamely képviselője számára biztosítson túlélési lehetőséget. A liberális pártok (SZDSZ, FIDESZ), valamint a hozzájuk csatlakozó politikai erők inkább szimbolikus szerepkörrel bíró, az országgyűlés által megválasztott köztársasági elnök pozícióját preferálták.

A referendum másik három kérdésének jóval kisebb volt a politikai súlya, inkább csak a „nép” megerősítő véleményét tudakolták a pártállami múlt lezárásával kapcsolatosan. (Pártszervek kivonulása a munkahelyekről, az MSZMP vagyonának elszámolásáról, illetve a Munkásőrség feloszlásáról.)

A demokrácia első nagy eseményének számító népszavazás mintegy 58%-os országos részvétel mellett zajlott le, és érdekes, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye egészében ennél rosszabb volt a részvételi adat, viszont az abaúji kistérség vizsgált falvaiban összesen meghaladta a 64%-ot. Vagyis e községek lakóit az országos átlagot meghaladó politikai aktivitás és érdeklődés jellemezte a rendszerváltás korai időszakában.

Közismertnek számító tény, hogy az „igen”-ek aránya a köztársasági elnök országgyűlés általi megválasztását firtató kérdés kapcsán alig haladta meg az 50%-ot, de ez így éppen elegendő volt a népszavazást kezdeményező pártok győzelméhez. Az abaúji kistérségben (ahogy Borsod-Abaúj-Zemplén

cikkekből ld.: Juhász Gábor: Dömpinggyanú. Népszavazás-sorozat előtt? In: *HVG*, 2004. november 13.; M. L. F.: Tülkínálat. Népszavazási kérdésözön. In: *Magyar Narancs*, 2007. július 26.; A. S.: Egyetért-e Ön? Népszavazási kezdeményezések boldogtól-boldogtalantól. In: *de JURE*, 2009. 7–8. sz.; Domány András: Ötleteink még vannak. Népszavazási kezdeményezés-dömping Magyarországon In: *Mozgó Világ*, 2010. 2. sz.

megyében) az „igen”-ek aránya 43% körüli, vagyis itt a többség inkább a közvetlen elnökválasztással szimpatizált.

Szintén feltűnő, bár az első kérdésnél kevésbé szignifikáns, hogy a pártállami múlt lezárásával kapcsolatos kérdésekre az országos átlagnál néhány százalékkal magasabb volt a „nem”-ek aránya, bár a térség lakói is elsőprő többséggel szavaztak az MSZMP vagyoni elszámoltatására, a munkahelyekről való kivonulására és a Munkásőrség feloszlására.

Az első szabadon választott parlament alig kezdte meg munkáját, amikor Király Zoltán független országgyűlési képviselő ismét a közvetlen elnökválasztás céljával kezdeményezett országos népszavazást.

Ahogy az első, „négyigenes” népszavazás esetén, e második referendum is politikai pártok érdekében álló, népszerűség-építő akcióvá vált. 1990 nyarán az MSZP karolta fel a kezdeményezést, így próbálva meg enyhíteni a rossz választási eredmény, illetve a parlamenti ellenzéki pozíció következményein, esetleg az egyik legfőbb közjogi méltóságba baloldali szimpátiájú politikus ültetésével. A rendszerváltás politikai csatározásai, az egymást követő választási forduló a lakosság apátiáját fokozták, melynek hatásait a nyár derekára kitűzött népszavazási időpont is erősítette. A mintegy 14%-os országos részvételi adat kiemelkedően alacsonynak számított (nem is volt érvényes és eredményes voksolás), bár a szavazók többsége, mintegy 86 -a a közvetlen elnökválasztás mellett kötelezte el magát. Az abaúji kistérségben úgy tűnik, tartott még a rendszerváltás korának politikai aktivitása, a falvak lakosságának ugyanis az országos átlagot jelentősen meghaladó, bár összességében is csak mintegy 25%-a vett részt a szavazáson. Az „igen”-ek aránya ezúttal megegyezett az országos tendenciával.

A rendszerváltás utáni, a demokratikus jogállam stabilitását hozó esztendőket követően 1997-ben került sor a következő népszavazásra,¹⁰ amelyet bár a Horn Gyula vezette baloldali-liberális kormány, illetve hivatalosan az országgyűlés kezdeményezett, egyértelműen országos jelentőségű ügyben kérték a választópolgárok véleményét. A NATO-hoz való csatlakozás kérdésében a legnagyobb kormánypártok és ellenzéki pártok is egyetértettek, a politikai szélsőségek (a szélsőjobbaldalt tömörítő MIÉP,

¹⁰ Ld. erről az első időszakról összefoglalóan: Szoboszlai György: A népszavazás alkotmányos helye és a politika. A politikai osztály találkozásai a közvetlen demokráciával, 1989–1997. In: Magyarország politikai évkönyve, 1998. Szerk.: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Bp., 1998. 103–121. p.; Kukorelli István: Az országos népszavazás, 1989–1998. In: Magyarország évtizedkönyve, 1988–1998. I. köt. Bp., 1998. 468–477. p.; Luczai Zsuzsanna – Frank Ádám: Országos népszavazások, népi kezdeményezések. (1989. augusztus – 2002. január 24.) Bp., 2002. (Választási Füzetek, 78.)

illetve a pártállami örökséget valló Munkáspárt) elleneztek. A népszavazásra feltett kérdés, a nagy támogatottságú kormányzati és ellenzéki pozícióban lévő pártok egyöntetű támogatása fejeződött ki abban is, hogy mind a részvételi arányokat (50%-nál valamelyest kevesebb szavazó), mind a válaszokat (86% körüli „igen”) tekintve az abaúji kistérség falvai leképezték az országos adatokat.

Hasonló tendenciákat mutatott a következő, szintén össznemzeti jelentőségű ügyben kiírt, 2003 áprilisában, az Európai Unióhoz való csatlakozást kérdező népszavazás. A nagy támogatottságú kormányzati és ellenzéki pártok egyöntetűen a csatlakozás mellett, a politikai szélsőségeket képviselő MIÉP, illetve Munkáspárt a csatlakozás ellen kampányolt. Az országos részvétel 45% körüli értéket mutatott, az abaúji falvakban ennél kisebb érdeklődést (mintegy 41%-ot) regisztrálhatunk. A támogató „igen”-ek aránya hasonló tendenciát, 84–85% körüli eredményt mutat.

Az ezt követő két népszavazásnak azonban már ezektől eltérően, jelentős pártpolitikai tétje is volt. A 2004-es népszavazás egyik, kórházprivatizációval kapcsolatos kérdését eredetileg a Munkáspárt, a másikat, a határon túli magyarok magyar állampolgárságát a Magyarok Világszövetsége kezdeményezte, azonban jelentős politikai vita azért alakult ki a népszavazás kapcsán, mert a jobboldali ellenzék fő erejét adó Fidesz – Magyar Polgári Szövetség mindkettőt felkarolta, és jelentős kampány keretében lényegében ki is sajátította. A baloldali-liberális kormánykoalícióval szemben mindkét kérdés alkalmasnak bizonyult a mozgósításra, politikai pozíciószerzésre.

A miniszterelnöki pozíciót nem sokkal a népszavazás előtt átvevő Gyurcsány Ferenc a „nem” szavazatokra buzdított, bár ez összességében csak az egyik tényezője volt a végül is a várakozásokat alulmúló részvételnek. A 45–50% körüli várakozásokkal szemben országosan alig 37% járult az urnákhoz, Budapesten ennél magasabb, Kelet-Magyarországon alacsonyabb adatokat lehetett regisztrálni. Az abaúji falvakban is jóval alacsonyabb, 31% alatti volt a részvétel, vagyis a térség lakói kevésbé érezték motiváltnak magukat a véleménynyilvánításra. Feltűnő ugyanakkor, hogy jóval magasabb volt a kórházprivatizációval szembeni állásfoglalásnak (mintegy 75%, az országos 65%-kal szemben), vagyis a térség lakóit sokkal inkább foglalkoztatta az egészségügyi intézmények állami és önkormányzati tulajdonban tartása. A másik kérdésben viszont a térség lakói az országos átlagnak megfelelően voksoltak, vagyis az „igen”-ek aránya éppen hogy meghaladták az 50%-ot az abaúji falvakban és az országos adatokban egyaránt. A határon túli magyarok állampolgárságának ügye – tekintettel az

alacsony részvételre – érvénytelenül zárult, a népszavazáson részt vevő szavazópolgárokat a kérdés jelentősen megosztotta.

A 2006-os parlamenti választásokon a Gyurcsány Ferenc vezette MSZP-SZDSZ koalíció kapott újabb kormányzati felhatalmazást, ám rövid távon bekövetkezett népszerűség-vesztését az Orbán Viktor vezette Fidesz egyre erőteljesebb módon kihasználta. A folyamat egyik legfontosabb politikai állomása volt a kormány által kezdeményezett társadalmi reformokkal szembeni elutasítás, az ingyenes állami szolgáltatások megőrzésére épített kampány. A 2008 márciusában tartott népszavazás három kérdése a kórházi napidíj, a vizitdíj, illetve a felsőoktatási tandíj eltörlésére irányult, s a Fidesz által kezdeményezett, illetve erőteljes kampánnyal támogatott referendum sikeresen szólította meg az ingyenes állami szolgáltatások megőrzésére érzékeny választópolgárokat, s egyre markánsabbá tette a pártpolitikai preferenciákat is. Az abaúji kistérség társadalmi összetétele, preferenciái is megmutatkoztak abban, hogy a népszavazási részvétel jelentősen meghaladta az országos mintegy 50%-ot (55%), s a kormányzat reformtörekvéseivel szembeni magatartásnak megfelelő „igen” szavazatok pedig az országos adatokat mindhárom kérdésben felülmúlták. Országosan mintegy 82–84% körül volt az „igen”-ek aránya, az abaúji falvakban ez minden esetben 90% körüli eredményt mutatott.

A népszavazás politikai eszközként való alkalmazásáról, vagyis a népszavazási kezdeményezések politikai hátterének megváltozásáról írja az alkotmányjogász: „A FIDESZ–KDNP által 2006. október 23-án bejelentett hét népszavazási kérdéssel új fejezet kezdődött közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyában a rendszerváltást követő magyar alkotmánytörténetben. Ezek a kezdeményezések ugyanis nem titkoltan a kormány parlamenten kívüli eszközökkel történő politikai ellehetetlenítését célozták. A rendszerváltás utáni időszak valamennyi népszavazási vitája igazolta azt a közhelynek számító tényt, hogy a népszuverenitásnak ez a jogintézménye milyen hatásos eszköze lehet politikai célok elérésének. Így volt ez a rendszerváltás kezdete óta többször is, legelőször a 1989-es »négyigenes« referendum esetében, amelynek eredménye jelentősen befolyásolta az átalakulás menetét. De közvetlen kormánybuktatásra most akarták először alkalmazni.”¹¹ A 2008-as népszavazás jelentősen hozzájárult a pártpreferenciák átalakulásához, hiszen például az MSZP szavazóit

¹¹ Halmai Gábor: Népszavazás és képviseleti demokrácia. In: *Jura*, 2008. 2. sz. 29–43. p., 29. p. Vö.: Bauer Tamás: A fenyegető népszavazás. In: *Mi fenyegeti a köztársaságot?* Szerk.: Majtényi László – Szabó Máté Dániel. Bp., 2009.

megosztotta és elbizonytalanította, a Fidesz-MPSZ-ét pedig megerősítette és mozgósította az esemény.¹²

A népszavazási kezdeményezés ily módon a 2000-es évek elején a jobboldal politikai eszközévé vált, s ez nem változott azután sem, hogy 2010 után a Fidesz-KDNP lényegében korlátlan hatalom birtokában alakította át az ország politikai rendszerét.¹³ (Egy szakértő tömör megfogalmazása szerint: „A népszavazáson megnyilvánuló aktivitás nem függetleníthető attól a politikai erőteremtől, amelyben arra sor kerül, vagyis a választói magatartást nem csak maga a feltett kérdés befolyásolja. Sőt, a későbbi hazai népszavazások arra figyelmeztetnek, hogy az könnyen»alárendelődhet« a népszavazást övező vagy egyenesen az azt indukáló politikai céloknak.”¹⁴) Az új, népszavazással kapcsolatos jogszabályok, illetve joggyakorlat az ellenzéket lényegében megfosztotta a referendumok korábbi alkalmazásának lehetőségétől, a népszavazást a kormányzat propagandaeszközei sorába illesztette. Jól mutatja ezt, hogy egyetlen ellenzéki kezdeményezésből sem lett népszavazás 9 év alatt, továbbá az, hogy az egyetlen referendumat a kormány kezdeményezésére olyan kérdésben tartották, amelynek fogadtatása nem lehetett kérdéses. (Még az arányszám sem nagyon, hiszen a kérdésre legfeljebb néhány százalék erejéig nyilatkozhattak a kormányoldallal ellentétesen.) A menekültválság kezelését sajátos úton érvényesítő, azt belpolitikája és propagandatevékenysége középpontjába állító Orbán-rendszer 2016 őszén tartott népszavazással kívánta elhárítani, hogy az Európai Unió menekültek befogadására kérhesse Magyarországot.

Az abaúji kistérség falvai ekkor már egyértelműen fideszes politikai kötődéssel voltak jellemezhetők,¹⁵ ennek megfelelően mind a részvételi

¹² Ld. erről pl.: Karácsony Gergely: A népszavazási döntések motivációi Magyarországon. In: A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban. Szerk.: Enyedi Zsolt. Bp., 2009. 197–226. p., külön. 206–207. p. Megjegyezzük, ennek a kötetnek több tanulmányát is kiválóan használtuk, elsősorban a 2008. évi népszavazás elemzéséhez. Vö. még: Tóth Károly: Az országos népszavazás néhány aktuális problémájának vázlata. In: Ünnepi kötet Sári János egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Dezső Márta – Kukorelli István. Bp., 2008. 377–385. p.

¹³ Ld. minderről pl.: Kiss Máté: Népszavazás és alkotmánymódosítás. In: *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle*, 2013. 1. sz. 61–82. p.; Téglási András: Azért a nép az úr? A népszavazás aktuális alkotmányjogi kérdései az Alaptörvény elfogadása óta. Bp., 2014. (MTA Law Working Papers, 2014/19.); László Róbert: A népszavazás intézménye az illiberális Magyarországon. Bp., 2016. (Political Capital; Friedrich-Ebert-Stiftung Budapest) Online: www.valasztasirendszer.hu – 2018. augusztus.; Üzenjük Magyarországnak. Tanulmány. Bp., 2016. (Eötvös Károly Intézet; Friedrich-Ebert-Stiftung Budapest) Online: www.fes.de – 2018. augusztus.

¹⁴ Kovács László Imre: Az országos népszavazás intézménye az Alaptörvény előtt és után. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 2015. 83–93. p., 91. p.

¹⁵ Ld. erről a parlamenti választásokkal kapcsolatos, 1. sz. jegyz.-ben idézett tanulmányunkat.

adatok, mind a kormánypárt által feltett kérdésre adott válaszok leképezik az országos tendenciákat. A kormánypárt iránti szimpátia mértéke a részvételi adatokban is megragadható, például Fáj esetében.

II.1. Megvalósult népszavazások kérdései Magyarországon:

1989. november 26.

1. Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?
2. Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről?
3. Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy a kezelésében levő vagyonról?
4. Feloszlassák-e a Munkásőrséget?

1990. július 29.

Kívánja-e ön, hogy a köztársasági elnököt közvetlenül válasszák meg?

1997. november 16.

Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság a NATO-hoz csatlakozva biztosítsa az ország védetségét?

2003. április 12.

Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság az Európai Unió tagjává váljon?

2004. december 5.

1. Egyetért-e Ön azzal, hogy az egészségügyi közszolgáltató intézmények, kórházak maradjanak állami, önkormányzati tulajdonban, ezért az Országgyűlés semmisítse meg az ezzel ellentétes törvényt?
2. Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. tv. 19. § szerinti „Magyar igazolvánnyal” vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?

2008. március 9.

1. Egyetért-e Ön azzal, hogy a fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátásért a jelen kérdésben megtartott népszavazást követő év január 1-jétől ne kelljen kórházi napidíjat fizetni?
2. Egyetért-e Ön azzal, hogy a háziorvosi ellátásért, fogászati ellátásért és a járóbeteg-szakellátásért a jelen kérdésben megtartott népszavazást követő év január 1-jétől ne kelljen vizitdíjat fizetni?
3. Egyetért-e Ön azzal, hogy az államilag támogatott felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatóknak ne kelljen képzési hozzájárulást fizetniük?

2016. október 2.

Akarja-e, hogy az Európai Unió az Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhasa nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését?

Dr. Fekete Sándor

Szuverenitás vs. szuverenitás.

A szuverenitás-fogalom értelmezési horizontjai az Európai Unióval kapcsolatos retorikában¹

Absztrakt

A szuverenitás kérdése az államok kialakulásához köthető, és sokáig annak legfőbb kritériumaként is kezelték. A globalizációs trendek kiszélesedésével azonban felmerült a szuverenitás problémája is: mennyire lehet önálló egy állam gazdasága, amikor bevételeinek fő részét multinacionális cégek adják; mennyiben alakíthatja szabadon saját politikáját, amikor nemzetközi szervezetek tagjaként szuverenitása egy részéről lemondott bizonyos előnyök javára; nem beszélve arról, hogy a civil szféra érdekérvényesítő képessége is átlépte az államhatárokat.

Ebben a helyzetben valóban kérdéses, hogy létezik-e még szuverenitás, és ha igen, mennyiben képes befolyásolni az adott állam cselekvéseit. Különösen érdekessé válik ez akkor, amikor egy gazdasági válság következményeként egy tagállam vonja kétségbe a nemzetközi szervezetek hatékonyságát, és ennek rovására saját szuverenitását kívánja erősíteni.

Tanulmányom célja, hogy az euroszkeptikus álláspontot egy fogalmi félreértésen keresztül vezesse be, illetve megpróbálja felvázolni, hogy az Unióval kapcsolatos ellenvetések mennyire tekinthetők jogosnak a szuverenitás kérdésének szempontjából. Ennek vizsgálatára elsősorban a magyarországi példákat használom fel, míg az Unió melletti álláspontot főleg a nemzetközi irodalommal igyekszem majd alátámasztani.

Alaphipotézisem, hogy az Unióval kapcsolatos ellenérzések növekedése napjainkban főként abból fakad, hogy az egyes társadalmi csoportok és intézmények, úgymint az állam, a civil szféra és az egyének, a szuverenitás fogalmának különböző dimenzióin keresztül értelmezik az uniós politikát, ez pedig jelentősen torzítja az uniós intézmények által kommunikált információkat.

Kulcsszavak: szuverenitás, Európai Unió, euroszkepticizmus, civil szervezetek, Európai Egyesült Államok

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

I. Miért a szuverenitás?

A 2010-es országgyűlési választások óta a kormány retorikájának meghatározó pontját képezi az Európai Unióval való viszony meghatározása. A jobboldali kommunikáció kettőssége egyrészt egyszerű hatalmi harcokra vezethető vissza, ugyanakkor felveti a helyes definíció-értelmezés kérdését is. Elképzelhető, hogy a kormány EU-val és IMF-fel szembeni fellépése nem csupán pusztán erőfitogtatás, hanem ugyanazon fogalom eltérő értelmezése a két fél részéről.

A szuverenitás kérdése az államok kialakulásához köthető, és sokáig annak legfőbb kritériumaként is kezelték. A globalizációs trendek kiszélesedésével azonban felmerült a szuverenitás problémája is: mennyire lehet önálló egy állam gazdasága, amikor bevételeinek fő részét multinacionális cégek adják; mennyiben alakíthatja szabadon saját politikáját, amikor nemzetközi szervezetek tagjaként szuverenitása egy részéről lemondott, bizonyos előnyök javára; nem beszélve arról, hogy saját állampolgárai előtt is megnyílt a lehetőség a nemzetközi szerepvállalásra, azaz a civil szféra érdekérvényesítő képessége is átlépte az államhatárokat.

Ebben a helyzetben valóban kérdéses, hogy létezik-e még szuverenitás, és ha igen, mennyiben képes befolyásolni az adott állam cselekvéseit. Különösen érdekessé válik ez akkor, amikor egy gazdasági válság következményeként egy tagállam vonja kétségbe a nemzetközi szervezetek hatékonyságát, és ennek rovására saját szuverenitását kívánja erősíteni. Magyarország és az Európai Unió viszonya egyre inkább elmérgesedni látszik, különösen azóta, hogy korábban Manuel Barroso, újabban Emmanuel Macron felvetette az Unió föderációvá való átalakulásának ötletét, amely ugyan az E.Sz.A.K. megalakulása óta egyfajta távlati, szellemi célként létezett, de megvalósítására komolyabb törekvések sosem születtek.

A magyar kormány ezzel szemben folyamatosan a szuverenitás fontosságát hangsúlyozza – hogy ez a szuverenitás-felfogás mennyire letisztult, esetleg mennyire keverednek benne az állami és nemzeti elemek, arra a későbbiekben kitérünk.

Tanulmányom célja, hogy az euroszeptikus álláspontot egy fogalmi félreértésen keresztül vezesse be, illetve megpróbálja felvázolni, hogy az Unióval kapcsolatos ellenvetések mennyire tekinthetők jogosnak a szuverenitás kérdésének szempontjából. Ennek vizsgálatára elsősorban a magyarországi példákat használom fel, míg az Unió melletti álláspontot főleg a nemzetközi irodalommal igyekszem majd alátámasztani.

II. Hipotézisek

Az alábbi dolgozat alaphipotézise, hogy az Európai Unióval kapcsolatos ellenérzések növekedése napjainkban főleg abból fakad, hogy az egyes társadalmi csoportok és intézmények, úgymint az állam, a civil szféra és az egyes egyének, a szuverenitás fogalmának különböző dimenzióin keresztül értelmezik az uniós politikát, ez pedig jelentősen torzítja az uniós intézmények által kommunikált információkat.

Ennek bizonyításához egyaránt vizsgálom a szuverenitás definíciójának azon elemeit, amelyeket az egyes csoportok különösen preferálnak (függetlenség, önállóság, illetve állami prioritás) a nemzetközi szövetségek és az állam kapcsolata, az állam belső szuverenitása, a civil szféra érdekérvényesítő képessége és az egyéni autoritás szempontjából.

Mi is a szuverenitás?

A hivatalosan elfogadott definíció szerint: 1. Az állami önrendelkezési jog (érvényesítése), teljes állami függetlenség. 2. Korlátlan uralkodói jog.²

A fenti értelmezés főleg a jogi-politikai megközelítést, illetve a klasszikus szuverenitás-elméletet tükrözi, de ez a tömény, sarkos megfogalmazás is rávilágít arra, hogy a szuverenitás fogalmának értelmezésekor nem mindegy, hogy a definíció mely dimenzióját használjuk fel.

A szuverenitás klasszikus értelmezése az állami fennhatóságot emeli ki, később ez alakul át a nép, illetve a nemzet politikai-jogi szuverenitásával, köznapi értelemben ugyanakkor az önállóság, függetlenség értelemben használatos.

Ez a két értelmezés, bár nagyjából fedésben áll egymással, mégis jelentős félreértéseket okozhat (és gyakran okoz is) a gyakorlatban. Ennek egyik kirívó példája a következő: a kormányok, és úgy általában a politikai szférában tevékenykedők előszeretettel használják a szuverenitás fogalmát úgy, mint ami a politikai hatalmat legitimálja, elősegíti és megerősíti a demokratikus értékek megvalósulását. Ezzel szemben az állampolgárok nagyobb része (már amelyik ismeri a fogalmat) az önállóság, függetlenség, individualitás értelemben használja, ezzel nem kevés dilemmát okozva a pártok kampánymenedzsereinek és tanácsadóinak. A politikusnak ugyanis, abban a globalizációs trendben, amely ma a világpiacot jellemzi, egyszerre kell megfelelnie a nemzetközi politikai oldalról érkező, szintén a klasszikus

²Magyar Értelmező Kéziszótár

szuverenitás-felfogást preferáló elvárásoknak, és a hazai választói oldalról érkező, a „nemzet érdekeit” védelmező politikai-gazdasági elvárásoknak, amelyek viszont a függetlenség utáni vágyat erősítik.

Magyarországnak a NATO-hoz, majd az Európai Unióhoz való csatlakozása után ez az ellentét még jobban felerősödött, sőt, már a tárgyalások megkezdése előtt jelen volt. Nem tudom, pontosan milyen okok vezethettek ahhoz, hogy egy katonai szövetség helyett egy gazdasági szövetség megerősödése mellett/ellen fog össze több politikai és civil csoport. Az egyik, és számomra legmeggyőzőbb elmélet az, hogy a globalizáció térhódításával előtérbe került a multikulturalizmus kérdése is, háttérbe szorítva a nemzeti kultúrát. Pontosabban inkább annak elsőbbségét. Talán közhelyes lenne azt mondani, hogy egy felgyorsult világban élünk, amely egyre inkább veszít értékeiből, hiszen bármely korból vizsgálunk meg filozófiai jellegű írásokat, ugyanezt látjuk. Ugyanezt érezte Hésziodosz, Platón, minden ókori filozófus, aki az utópikus aranykorba vágyott vissza, ennek megvalósítására törekedtek a középkori vallásos szekták, ezen a gondolaton alapult a reneszánsz, a felvilágosodás, de még a kommunizmus is. Minden kor azt hiszi, hogy a lehető legrosszabb a világon. Talán különösen nehéz ez akkor, amikor fenyegetésként érzékelnek valamit, amely valami nehezen elérhető veszélyeztet, a nemzeti szuverenitás pedig egy ilyen dolog.

A nemzeti szuverenitás (a továbbiakban, mint szuverenitás) nemcsak érzelmileg, hanem a demokratikus értékek szempontjából is kényes téma. Ez a szuverenitás garantálja (legalábbis elméletileg) az általános választójogot, a politikai elit cserélődésének lehetőségét, a politikai „nyitott kapuk” elvét, azaz a mindenki számára biztosított lehetőséget a politikai életbe való beleszólásra, továbbá azt is, hogy a külpolitikában ne csak egy szűk réteg, hanem ténylegesen a „nép” érdekeit artikulálják. (Hogy ez a felfogás logikailag mennyire ellentmondásos, és a gyakorlatban mennyire alkalmazhatatlan, arra itt nem térnék ki.)

Amikor tehát a szuverenitás elméletén keresztül legitimáljuk a politikai jogok kiszélesítését, joggal merülhet fel, hogy ezt miért kellene egy társadalomnak korlátoznia. Ha a szuverenitást úgy tekintjük, mint a szerződéselméletekből vonatkoztatott politikai jogok legitimálóját, akkor természetesen ennek korlátozása nem elfogadható. Az Európai Unióhoz fűződő viszony tekintetében ez a szemlélet a következő kérdéseket vetheti fel:

- Államként funkcionál-e az EU?
- Ha igen, milyen jogokat garantál az uniós polgárok számára? Szélesebb körűek-e ezen jogok, mint a hagyományos nemzetállamban?

- Ha igen, mekkora teret enged a civil szférának és az egyéni érdekérvényesítésnek?
- Ha nem, érdemes-e kilépni az Unióból?
- Működőképes lehet-e az Unió föderatív jelleggel, az uniós polgárok szempontjából?

Létezik azonban a klasszikus, hobbesi megközelítés mai átvétele is, amely a szuverenitást nem a nemzet, hanem az állam kizárólagos felségjogának tartja, attól függetlenül, hogy a hatalom maga honnan ered. Ebben az értelemben ugyan a választások által legitimálják a törvény- és döntéshozó szerveket, az állam azonban nem azonos ezekkel, egyfajta különálló entitásként létezik. Ha a szuverenitás tehát az államé, csak saját érdekeit kell érvényesítenie (azaz fennmaradását, és lehetőleg minél erősebb fellépését a nemzetközi szintén). Ha ebből az államközpontú szemszögből vizsgáljuk a szuverenitás és az Európai Unió kapcsolatát, az alábbi kérdések merülhetnek fel:

- Az állam hatalmi érdekeit sérti-e egy nemzetközi szövetség léte?
- Ha sérti, milyen kompromisszumokat kell kötnie, hogy ezzel együtt is nagymértékben meg tudja védeni saját érdekeltségeit?
- Ha nem sérti, van-e oka az államnak mégis lemondania szuverenitása egy részéről, és átruháznia az EU-ra?
- Működőképes-e az Unió, mint föderáció, az állam érdekeinek szempontjából?

Jelen tanulmány a fenti kérdéseken keresztül szeretne rávilágítani arra, hogy a szuverenitás fogalmának eltérő értelmezése komoly félreértéseket okoz/okozhat az uniós retorikát illetően. Teszi ezt egy olyan helyzetben, ahol a világpiac részben továbbra is a 2008-as válság hatásai alatt áll, és amely az európai politikában az Európai Unió föderatív jellegét erősíteni kívánókat juttatta helyzeti előnybe.

A továbbiakban mind az egyéni és civil szféra, mind az állami és nemzetközi érdekeket szem előtt tartva kívánom megvizsgálni, tényleg fenyegetést jelent-e az Unió a nemzeti szuverenitásra, vagy inkább kiszélesít egy teljesen más fajta szuverenitás-szemléletet; eltünteti-e az államokat, vagy csupán integrálja őket egy nagyobb, erősebb szövetségbe.

Ehhez viszont szükség lesz egy rövid kitekintésre, miért is van szükség, egyáltalán szükség van-e föderatív Európára.

III. A szuverenitás nemzetközi oldala (Európai Egyesült Államok)

Egy nemzetközi szervezet aktív tagjának szerepében a szuverenitás teljesen más, mint amit annak idején Hobbes megfogalmazott; nem a szuverén állam külpolitikáját mutatja, amely védi saját érdekeit és csak neki megfelelő kompromisszumokat köt, hanem egy, az államnál nagyobb szervezet jog- és szabályrendszerének veti alá magát.

Jelen esetben ez az államok feletti szervezet az Európai Unió, amely azért is különleges, mert nem csak államok, hanem vállalkozói és civil érdekek is összefonódnak a keretein belül, így nem elemezhető úgy, mint egy egyszerű, elitek által vezérelt államszövetség. Pontosan ez a multidimenzionalitás az, amely miatt az Európai Unió körüli kérdések ennyire sokrétűek és ellentmondásosak lehetnek, mint amennyire a közéletben és a napi politikában érzékelhetjük.

Azt, hogy miként értékelhetjük az Unió szerepvállalását a szuverenitást illetően, a fentiekben már nagyrészt megtárgyaltuk, így már csak az a megközelítés marad hátra, amelyben megvizsgáljuk, mennyire marad szuverén egy-egy tagállam az Unión belül, elvész-e egyáltalán az állami szuverenitás, szuperállam-e az Európai Unió, és kell-e egyáltalán állami szuverenitás egy ilyen nemzetközösségben.

Az egyes államszövetségek szuverenitásának problematikája itt is visszavezethető arra, hogy a tagállamok külön-külön, vagy egységesen, mint a külső fenyegetéssel/konkurenciával szemben fellépő aktorként határozzák-e meg magukat, hiszen ebben a kérdésben nem mindegy, hogy az állami szuverenitást alárendelik-e az államszövetségnek, és ha igen, milyen mértékben teszik ezt.

Az egységes Európa ötlete nem új keletű dolog – valószínűleg a kereszténység teljes kontinensre való kiterjedése vetette fel először egy európai birodalom ideáját, ekkor persze szigorúan az uralkodói szuverenitás égisze alatt. A mai Európai Unió alapjait azzal a céllal hozták létre, hogy a II. világháború után stabilizálják a gazdaságilag megroppant térséget, és elkerüljék a további nemzetközi konfliktusokat, ezt a kitételt a későbbi szerződések is megerősítették. Ebben az időszakban Churchill 1946-os, zürichi beszéde veti fel először az egyesült Európa jóléti vízióját – a Nemzetsszövetség utódjaként, az ENSZ-szel együttműködő szervezet célja a

kontinentális „béke, biztonság és szabadság”³ megteremtése. Ez a szellemiség maradt a később kialakuló Európai Unió szerződéseinek alapja is: „Az Unió célja, hogy előmozdítsa a békét, annak értékeit és az emberek jólétét.”⁴ A Lisszaboni Szerződés emellett részletezi az uniós pillérek megoszlását, a munkaerő szabad vándorlásának elvét, a kisebbségek védelmét, kiemelten kezeli a kohézió meglétét és megerősítését, a nemzetközi együttműködést, stb.⁵

Anélkül, hogy jogi értelemben is ízekre szednénk a fenti szerződés szuverenitásra vonatkozatható részeit, tegyük ezt inkább fogalmi értelmezés keretében. Fentebb már említettem, hogy ennél a procedúránál korántsem mindegy, hogyan értelmezzük a szuverenitást, így elkülöníthetjük az államra, mint intézményre vonatkoztatott szuverenitást, amely inkább hatalmi fennhatóságot jelent, és az állampolgárokra vonatkoztatott, úgynevezett társadalmi-civil szuverenitást, amely nem jelent többet, mint a civil szféra érdekérvényesítő képességét a politikai színtéren.

Az államra vonatkoztatva rögtön szembeötlik, hogy az egész dokumentumban nem esik szó a szuverenitás kérdéséről; az államok tagállamokként, az uniós procedúrák végrehajtóiként vannak feltüntetve, önállóságukban nemhogy megerősíti őket, hanem egyszerűen meg sem említi. Ennek nagy valószínűséggel két oka lehet:

- a nyugati politológiában a szuverenitás már nem aktuális fogalom, az feloldódott a globalizációs folyamatok során;
- az Európai Unió tagállamai csatlakozásukkal szuverenitásuk nagy részét átruházták az uniós intézményekre, önállóságuk csak arra terjed ki, amelyet a közösségi jog nem szabályoz.

Nemzetközi intézmények szempontjából a szuverenitás ilyen esetben magára az intézményre száll át, hiszen klasszikus értelemben ez olyan jogi védelem, amellyel szemben az adott szervezet képes megvédeni magát bizonyos külső tényezőktől, illetve képes magát meghatározni a nemzetközi viszonyokon belül. Ebben a tekintetben a szuverenitás ténylegesen létező dolog, annak ellenére, hogy az uniós tagállamok több, világméretű szervezet tagállamai is, a gyakorlatban pedig ez a szuverenitás nem igazán érvényesül például az amerikai és kínai piaci befolyásokkal szemben.

³Winston Churchill beszéde, Zürich, 1946. szeptember 19. (<http://www.churchill-society-london.org.uk/astonish.html>)

⁴Lisszaboni Szerződés, Általános rendelkezések, 1.) (4)

⁵Lisszaboni Szerződés, 2. bekezdés 2)-6).

Ennek ismeretében feltűnő a szupranacionális Európa tervében kirajzolódó rugalmatlanság – amióta Sully felvázolta egy esetleges európai konföderáció tervezetét, annak elemei, mozgatórugói nem sokban változtak.

A középkori, kereszténységen alapuló kulturális egységesülés ugyan csak a szűk írástudó réteget érintette,⁶ alapjaiban már magában hordozta a külső fenyegetéssel szembeni összefogás és a gazdasági együttműködés iránti igényt. Sully konföderációs Európája hasonló alapokra épült: megszüntetni a belső, hatalmi konfliktusokat, elhozni az „örök békét”,⁷ amely végleg megalapozta a későbbi páneurópai mozgalom mozgatórugóit.

További, ma is létező elem a regionalitás – míg Sully ezt monarchiák, királyságok és köztársaságok alatt képzelte el,⁸ mára, a schengeni határrendszer és a régióalapú fejlesztési rendszer által, a „békés határrendezés” is megvalósult, illetve hasonlóan alakult az egyes országok küldötteiből álló tanács sorsa is.

Sully Európája, bár sok tekintetben ellentmondásosnak mondható, mégis sokakat meghihletett kritikus időszakokban – többek között az I. világháború utáni Népszövetség és a II. világháború utáni, kizárólag gazdasági alapokon szerveződő Montánunió is ezen eszme nyomán született. Coudenhove-Kalergi Páneurópai Mozgalma gyakorlatilag várható reakció volt a világháború utáni békerendszer okozta feszültségekre, míg Briand gazdasági uniós terve ugyanezen logika mentén vezetett a mai uniós berendezkedéshez.

Ahogy Briand a végső célt megfogalmazta: *„Úgy gondolom, hogy azokat a népeket, melyek földrajzilag oly közel fekszenek egymáshoz, mint az európaiak, egyfajta föderatív köteléknek kellene egymáshoz fűznie. [...] Természetesen ez a közösség mindenekelőtt a gazdaság terén tevékenykedne, hiszen ez a legégetőbb kérdés. Ennek ellenére biztos vagyok abban, hogy ez a föderatív kapcsolat politikai és szociális tekintetben is üdvös lenne, persze anélkül, hogy érintenénk ezzel azoknak az államoknak a szuverenitását, melyek nem tagjai egy ilyen közösségnek.”*⁹

A fentiek rögtön két kérdést is felvetnek: egyrészt, hogy az eddigi uniós változásokat figyelembe véve, valóban elkerülhetetlen-e a konföderáció; másrészt hogy a tagállami szuverenitás kérdése már ekkor eldöntött volt-e.

Annak ellenére, hogy Barroso bejelentése, s az azóta eltelt hosszabb időszak után egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az uniós politikusok

⁶Katus László: *Respublicana Christiana. Európai közösség a középkorban.* In: Rubicon, 1997/5-6.

⁷A nagy terv. Sully terve Európa újrendezésére. In: Rubicon, 1997/5-6.

⁸Uo.

⁹Ormos Mária: A Briand-terv és Magyarország. In: Rubicon, 1997/5-6.

(legalábbis egy részük) kész tényként kezelik a föderatív átszerveződés kérdését, ez nem ad okot arra, hogy bármit is előre eldöntöttek tekintsünk. A 2012. október 19-i uniós csúcson eldöntöttek pusztán az eddig is meglévő pénzügyi integrációt mélyítették el; habár a nemzeti szuverenitás ezzel tovább csökkent, a föderációs intézkedések elhalasztása ellenére is.

De valóban szükség van-e a tagállami szuverenításra egy szupranacionális szervezetben?

Az Európai Unió elméletben nem korlátozza egyik tagállamot sem saját érdekeinek érvényesítésében, habár bizonyos esetekben kötelezettségszegési eljárást indíthat a kirívó intézkedések elkerülésére (lásd a magyar példát). Annak ellenére, hogy sokan hangoztatják a nemzeti szuverenitás feleslegességét (gondoljunk, csak Van Rompuy 2010-es nyilatkozatára),¹⁰ egy gazdasági közösség ideális együttműködése egyaránt megköveteli az állami és nemzeti érdekérvényesítést.

A nemzeti szuverenitás (azaz a civilek saját érdekérvényesítő képessége) kimondottan erősnek tekinthető, ha azt vizsgáljuk, hogy számos civil szervezet és magánszemély juthat uniós pályázati pénzekhez anélkül, hogy az állami bürokrácián kellene átfuttatniuk a pályázati anyagokat. Emellett – azért, hogy a nem állami kezdeményezések ne nyomják az államiakat (melyre csak elvileg lehetne példát hozni, a gyakorlatban ez a veszély nem fenyeget) – a tagállamok is sikerrel pályázhatnak adott pénzösszegek elnyerésére, így adva hangot és teret saját prioritásaiknak.

Látható tehát, hogy a pénzügyi integráció nem fenyegeti teljes mértékben sem az állami, sem a civil szuverenitást. Tény, hogy egy esetleges közös bankfelügyelet megszületése jelentősen korlátozná az állami pénzügyek felhasználási keretét, de ez korántsem jelenti a tagállami szuverenitás megszűnését – ez csak akkor lenne lehetséges, ha az unió szuperállammá alakulna át, amely esetben minden tagállam kötelezően átruházná minden jogkörét az újonnan alakult államszervezetre.

De valóban megtörténhet-e egy ilyen lépés? Elméletileg igen, gyakorlatilag viszont eléggé kétséges. Bár Coudenhove-Kalergi szerint „minden nagy történelmi esemény utópiaként indult és valósággá vált”,¹¹ az Európai Unió szuperállammá válása (amelyben a tagállamok minden szuverenitásukat egy központi kormányzatra ruházzák át) jelenleg nem tűnik kivitelezhetőnek. Habár vannak, akik ezt kétségbe vonják, a konföderáció korántsem egyenlő

¹⁰dailymail.co.uk/news/article-1328568/Nation-states-dead-EU-chief-says-belief-countries-stand-lie.html

¹¹Pallai László: A Páneurópa-mozgalom. Az Európai integráció korai képviselői: Coudenhove-Kalergi és Briand. In: Rubicon, 1997/5-6.

egy szupranacionális állammal. Előbbi ugyanis a tagállamok laza szövetségét jelentené, egy árnyalatnyival integráltabb politikai-gazdasági intézményrendszerrel, amely már napjainkban is létezik, így ennek megvalósítására igen komoly esélyek látszanak.¹²

A korábban Barroso által felvetett föderációra – éppen a tagállamok szuverenitásuk iránti érzékenysége miatt – kevés esély látszik, ezt valószínűleg csak az válthatná ki, ha egyes tagállamok – mint például Görögország vagy Spanyolország – kilépnének az eurozónából.

Végső soron tehát veszélyezteti-e a tagállami szuverenitást az uniós intézményrendszer? A válasz egyértelműen: nem. Valóban korlátozza ugyan, de alapvetően minden tagállamnak megmaradtak azon klasszikus tulajdonságai, amelyekkel hagyományosan egy szuverén államot jellemzünk: ezek pedig a más államok által való elismertség és a belső hatalmi monopólium.

¹²mno.hu/kulfold_archiv/orban-igy-mentheto-meg-az-eurozona-1112429?oldal=2

IV. Az állam szuverenitása (A mindenható Leviatán)

Az állam, mint intézmény szuverenitása magában foglal minden olyan állami-közigazgatási intézményt, amely a hatalmi monopóliumból valamilyen mértékben részesül. A klasszikusnak számító, hobbesi értelmezés ugyan ebben az esetben még helyenként elfogadható, de az állami szuverenitás vizsgálatánál mindenképp figyelembe kell vennünk, hogy a szuverén döntéshozó ma már nagymértékben függ a nem állami szereplők véleményétől is.

Ennek ellenére mégis azzal folytatnám a vizsgálatot, hogy Hobbes kritériumai alapján beszélhetünk-e napjainkban egyáltalán szuverenitásról?

Thomas Hobbes, *Leviatán* című munkájában a következőkkel jellemzi az államot: *„egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja. És e személy megtestesítőjét uralkodónak hívjuk, akiről azt mondjuk, felségjogai vannak, és a többiek mind alattvalói.”*¹³

E szerint az állam nem lakosainak összessége, nem földrajzilag körülhatárolt, önálló jogrendszer alapján működő társadalmi egység, hanem egy önmagában is létező, társadalmi szerződés alapján létrejött, emberek feletti entitás, amelyet az uralkodó, illetve a döntéshozó szervek csak megtestesítenek, de semmiképpen sem azonosulhatnak vele teljesen.

Amennyiben ezt a felfogást modernizálni szeretnénk, a következőképp fogalmazhatnánk meg a fentieket: az állam olyan entitás, amelyet az állampolgárok felhatalmaznak minden szükséges joggal ahhoz, hogy a bel- és külpolitikában törekedjen a békére. Ebben a rendszerben az állam hatalmával a közigazgatási szervek rendelkeznek, amelyek egységes jogrendszerének az állampolgárok kötelezően alávetik magukat, annak működését az államot megtestesítő szervekre hagyják.

A fentiek értelmében semmiképpen sem beszélhetünk állami szuverenitásról, hiszen nemcsak az államfelfogás változott meg, de maga az államszervezet is úgy rendeződött át, hogy (legalábbis elméletben) bár az

¹³Hobbes, Thomas (2001): *Levitán*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 197–198.

állami ügyek intézését egy szűk réteg végzi, mégis el kell számolnia a teljes lakosság irányába, amely a hatalmat valójában birtokolja.

Akkor hogyan is tekintünk ma az államra? Bár Hobbes szemlélete néhol még tetten érhető,¹⁴ az állam, saját felfogásomban, a következő: olyan jogi-társadalmi hálózat, amely földrajzilag jól körülhatárolható területen, sajátos jogi keretrendszeren belül fejt ki hatását. Így egyrészt nem vesznek el a nem állami szereplők, mint a döntéshozatali procedúrák aktív szereplői, és megmagyarázza azt is, hogy a jogi és gazdasági harmonizáció ellenére, miért nem állam az EU.

Az állami feladatok köre is megnövekedett, amióta Hobbes megfogalmazta saját elképzeléseit; habár az is tény, hogy ezek a feladatok leginkább az állam belső működésére vonatkoznak (úgy mint a szociális háló kiépülése és fenntartása), külpolitikájában fő feladatává a többi állammal való együttműködés szorosabbá fűzése vált, már ami a nyugati típusú államokat illeti.

Ez utóbbi azért is érdekes, mert automatikusan felveti a szuverenitásban foglalt érdekérvényesítés problematikáját: amennyiben minden államnak kötelezően törekednie kell a jószomszédi viszony ápolására, eléggé leszűkül annak lehetősége, hogy vitás kérdésekben minél inkább érvényesítse saját célkitűzéseit. Bizonyos értelemben pontosan ez volt a cél; a nemzetközi kapcsolatok ápolásával elkerülhetők a fegyveres konfliktusok, ugyanakkor megfigyelhető, hogy az európai államok közötti hierarchia továbbra is fennmaradt, ahelyett, hogy közeledtek volna egymáshoz.

Az Egyesült Királyság érdekérvényesítő technikája – az ország tradicionális politizálása során kivételnek számít – a legtöbb kérdésben még mindig tartózkodó álláspontot foglal el, de nagyhatalmi státuszát nem lehet elvitatni. Franciaország, de leginkább Németország dominanciája a kontinensen azonban minden kétséget kizáróan létezik, különösen utóbbi befolyása a kelet-közép-európai térségben. Ennek következményeként megfigyelhető, hogy ez a berögzült domináns kép nagyban akadályozza a 2004 óta csatlakozott államokat abban, hogy a „nagyok” ellenében próbálják meg érvényesíteni saját céljaikat.¹⁵

A szuverenitás így nagyjából a belpolitikai kérdések önálló megoldására korlátozódik, de csak abban az esetben, amennyiben nem sérti az uniós jogrendszerben foglaltakat. Amíg ez a szabályozás az emberi jogokat érinti,

¹⁴Lásd a Szent Korona-tant, ahol a főhatalom nem evilági entitás, csak megiszemélyesítve van jelen a kormányzás során.

¹⁵Kiváló példa erre a francia és a magyar libamáj forgalmazása körüli botrány, amelynek végkimenetelében közrejátszott a magyar politikai elit tehetetlensége is.

nem szül konfliktusokat, amikor azonban gazdasági kérdésekre terelődik a szó, egyre több ellenvetés merül fel az Unió rendszerével kapcsolatban.

Ennek lehetséges okaként a legtöbb elemző az Unióval szemben táplált túlzott elvárások utáni csalódást, az integráció elmaradását jelöli meg,¹⁶ véleményem szerint minden megnevezett indok visszavezethető a szuverenitás tisztázatlanságának problémájára.

Habár a Policy Solutions elemzése nem mutat ki jelentős visszaesést az Európai Unió megítélésében,¹⁷ a kormány retorikájának hatásaként az Unióhoz fűződő viszony az egyik legfontosabb vitatémává lépett elő a közéletben. Ennek egyik legerősebb jele, hogy az euroszkeptizmus fő vonalát ma Magyarországon nem egy szélsőjobboldali párt képviseli legerősebben (bár közöttük található a legtöbb ellenző),¹⁸ hanem egy, Dúró József besorolása alapján, puha euroszeptikus,¹⁹ ráadásul kormányon lévő párt vállalta magára ezt a szerepet.

A Fidesz retorikájában feltűnően sokat szerepel a szuverenitás védelme, a „nem leszünk gyarmat” eszméjének megfogalmazása, amelyre kiváló példa a Békemenet. A Fidesz kommunikációjából az szűrhető le, hogy szuverenitás alatt az ország döntési függetlenségét érti, amelybe az Európai Unió jogtalanul avatkozik be, ebből kikövetkeztethető, hogy a kormánypárt számára az Unió elsősorban kereskedelmi-gazdasági szövetség, de korántsem egység; emiatt minden központosítást célzó törekvés, illetve jelen esetben központi válságkezelési technika „erőltetése” a tagállamokra a tagállami szuverenitás elleni támadásként értelmezhető.

Hasonló, bár jóval kritikusabb, „kemény euroszeptikus” hangnemet ütött meg korábban a Jobbik, amely politikai elhelyezkedéséhez híven, nacionalista szempontból támadta nemcsak az uniós intézkedéscsomagokat, de magát az Európai Unió létét is, amely a párt EP-tagságának tényét tekintve kissé meglepő lehet.

A Jobbik, bár retorikájában jóval radikálisabb volt, mint a kormánypárt, érveiben mégis sokban hasonlított a Fideszre. Lényegesen megkülönböztette a két pártot, hogy amíg a Fidesz vezető szerepet kíván kiharcolni a magyar érdekeknek az Unión belül, és elutasít mindenféle brüsszeli „utasítgatást” a válságkezelést illetően, addig a Jobbik az Unión kívül képzelte el a magyar érdekek legmegfelelőbb védelmét. Az EU a Jobbik szemében diktatórikus

¹⁶Bíró Nagy András – Boros Tamás – Varga Áron: Euroszeptikizmus Magyarországon. A Policy Solutions politikai elemzése a Friedrich Ebert Alapítvány számára.

¹⁷Uo. 6. o.

¹⁸Uo. 4. o.

¹⁹Dúró József: Euroszeptikizmus ma. In: Politikatudományi Szemle, XIX/4. 53–85.

rendszer volt, amely kiszípolozza a magyar piacot, miközben az országnak járó pénzüsszegek felhasználását is önkényesen szabja meg.²⁰

A Jobbik EU-ellenes kommunikációjának legfőbb elemei az Európai Egyesült Államok megszületésének megakadályozása, és egy népszavazás kifrása az Unióból való kilépésről voltak. Előbbi azon feltételezéseken alapult, hogy az uniós koncentráció egyenesen vonja magával a nemzetek önrendelkezési jogának csökkenését, így az EU diktatórikus intézményrendszerén keresztül dőlnek el az egyes tagállamok pénzügyi, gazdasági, végső esetben politikai manőverei. A Barroso által javasolt föderatív átrendeződést a Jobbik egyértelmű bizonyítékként kezelte az orwelli szuperállam létrejöttéhez, így természetesen ellenzett minden centralizációs kísérletet.

Valóban létrejöhet-e egy ilyen diktatórikus szuperállam? Amennyiben saját állam-értelmezéséből indulunk ki, a válasz egyértelműen nemleges, mivel az Unión belül nem található közös társadalmi identitás. Habár ez még nem bizonyítja egyértelműen, hogy ne szülessenek kísérletek egy birodalom létrehozására, hozzá kell fűznünk, hogy minden diktatúra igyekezett magát ideologikusan legitimálni; erre itt nem találunk példát. A Páneurópai Mozgalom által idealizált egységes Európa képe túlságosan utópisztikus ahhoz, hogy megvalósítható legyen, és bár az Unióban vezető szerepet betöltő politikusok és szakemberek előszeretettel vallják magukat az európai eszme híveinek, mint láthattuk, a tagállami szuverenitás drasztikus csökkentését legtöbbször hevesen ellenzi.

A fentiek ismeretében már megválaszolhatjuk a tanulmány elején feltett kérdések egy részét: az Európai Unió léte ugyan nem fenyegeti az európai államok létezését és szuverenitását, de a csatlakozókat, különböző gazdasági előnyükért cserébe, határozottan felszólítja bizonyos hatáskörök átadására (legfőképpen pénzügyi tekintetben). E gazdasági lehetőségek ígérete általában önmagában képes motiválni a jelentkezni kívánó országokat bizonyos jogkörök átadására, anélkül, hogy szuverenitási problémák merülnének fel.

Ami mégis euroszkepticizmusra készítheti a tagállamok szereplőit, az uniós eljárások gyakorlatában keresendő – azaz a döntéshozatal távolságára. Mivel az uniós lakosság döntő többsége nem rendelkezik alaposabb ismeretekkel a rendszer működését illetően, nem is képes beleszólni a döntéshozatalba; ezt tovább erősíti, hogy a döntéseket lényegében meghozó Bizottság tagjait senki sem választja, így a Parlamentnek viszonylag kevés

²⁰ Magyar Élet Menete, Vona Gábor beszéde (<http://www.youtube.com/watch?v=yCYNgu9WVzI>)

valós szerep jut.²¹ Így könnyen az az érzés merülhet fel egy átlagos uniós polgárban, hogy semmi köze sincs az Unióhoz, az kizárólag egy elitorientált szervezet.

Ugyanakkor tagállami szintről tekintve gazdaságilag komoly előnyökkel jár, amennyiben az adott tagállam és képviselte hatékonyan tudja képviselni álláspontját. Ez a gyakorlatban az egyik legnagyobb problémát jelenti: habár az Unión belül a gazdaságélénkítésre és a piaci verseny kiélezésére törekednek, az eddigiekből inkább az érezhető, hogy a fejezet elején vázolt gazdasági hierarchia erősödik, ez pedig szintén növeli az euroszkeptikusok létszámát.

Az állami szuverenitás *egy részéről* akkor lenne érdemes ténylegesen lemondani, ha ezek az előnyök valóban teljes egészében megvalósulnának, mivel azonban erre nem sűrűn akad példa, marad a részleges, elsősorban a gazdaságot és kereskedelmet megcélzó integráció. A Policy Solutions felmérése alapján egyébként is feltűnik, hogy a választók leginkább azokat a problémákat utalnák át uniós hatáskörbe, amelyek vagy csak kis mértékben érintik a magyar lakosságot, vagy morálisan támogatható célkitűzések. Ilyenek a bevándorlás-politika szabályozása, a környezetvédelem és energiapolitika, a bűnüldözés és a közös kül- és biztonságpolitika. Többségük azonban nem támogatja sem a gazdasági, sem a szociális és kulturális körökben való integrációt.²²

Egy esetleges föderális átrendeződés a fenti gazdasági és érdekérvényesítő képességbeli különbségek mellett, de még inkább a klasszikusan állami hatáskörökhöz való ragaszkodás miatt kétséges, a kulturális és szociális dimenziók központosítása minden tagállamban ellenérzést váltana ki, így állami szempontból semmiképpen sem lenne jövedelmező az efelé való eltolódás. Az állam számára akkor sem lenne pozitív a változás, ha a lakosság elfogadná a reformot, hiszen ezzel jelentősen csökkenne a tagállamok belpolitikai hatékonysága. A föderatív berendezkedés nyomán valószínűleg jelentéktelenné válna a pártok nagy része, nem lenne szükség tényleges érdekvédelemre, legalábbis nemzeti értelemben nem, hiszen ebben az esetben idővel feloldódna a nemzetek közötti kulturális különbségek nagy része is, amely a civil szférának sem érdeke.

²¹ Hozzá kell fűzni persze, hogy a helyzet az utóbbi években sokat javult, a továbbiakban pedig még több hatáskört terveznek átadni az EP részére.

²² Bíró – Boros – Varga: Euroszepticismus 7. o.

V. A civilek és az egyén szuverenitása (A néptől, a néppel, a népért)

Láttuk tehát, hogy klasszikus állami szempontból a szuverenitás jelentős károkat szenvedne, amennyiben az Unió föderatív jelleget öltene, de a nem állami szereplőkre is negatívan hatna. Az én értelmezésemben ugyan a szokásosan nem állami szereplők is államiaknak tekinthetők (lévén a társadalom az állam része), mégis szükségesnek éreztem külön vizsgálni az államban tényleges (döntéshozó szervek, politikai pártok, azaz a politikai társadalom) és formális hatalommal rendelkezők szempontjait (a civil társadalom szférája).

Magyarország Unióhoz való csatlakozásával mind a klasszikusan állami, mind a nem állami szereplők előtt megnyílt a lehetőség az uniós pénzügyi forrásokhoz való hozzáféréshez. Utóbbiak komoly támogatást kaptak az uniós fejlesztési alapokból, különösen a regionálisan, illetve határokon átfelőlő projektekben érdekelt egyesületek, szervezetek, de a kis- és középvállalkozók is számtalan pályázatot találhattak vállalkozásaik fejlesztésére.

A kis- és középvállalkozások, a különböző szervezetek és egyesületek ebből a szempontból az uniós csatlakozás fő nyerteseinek tekinthetők – nincs olyan meghirdetett pályázat, amelyre ne jelentkezne senki, sőt, a fejlesztésekre szánt összegek igen hamar ki is merülnek.²³ Az Unió bizonyos szempontból tudatosan épít is az ilyen vállalkozások erősítésére, szemben az állami akciókkal, ezzel is alátámasztva saját retorikáját a munkaerő és áru szabad áramlásáról.

Civil szempontból ez hatalmas előnyökkel jár: többek között nagyrészt kikerülhetők a központi szereplők, és olyan kezdeményezések nyerhetnek támogatást, amelyekre az állami csúcsszervek valószínűleg nem lennének képesek a szükséges összegeket elkülöníteni; ezzel nemcsak a pályázatokat elnyerő vállalkozások erősödnek, de maga a civil társadalom is – olyan célok képesek megvalósulni, amelyek központilag elképzelhetetlenek lettek volna.

A szuverenitás szempontjából a civil szférának önállóbbá kellett volna válnia az uniós csatlakozás után – ez is lett volna a cél –, ez azonban gazdasági szinten is csak minimálisan valósult meg. Sem a kis- és középvállalkozások, sem a civil szervezetek nem erősödtek meg annyira, hogy önálló gazdasági erőtt képezzenek; egyenként képesek ugyan pályázatokat nyerni, de ez nem

²³http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/ezek_a_legnepszerubb_palyazatok.531321.html

sarkallja őket összefogásra – egy pályázati forrásból több szervezet is juthat forrásokhoz, ez mégsem vezet összehangolt cselekvéshez.

Ebből kifolyólag a civil szféra nem képes sem gazdaságilag, sem politikailag egységesen fellépni, hiszen semmi sem ösztönzi az egyes szereplőket arra, hogy saját érdekeiken túl cselekedjenek, ez pedig az uniós retorika hitelességének rovására is mehet. Amellett ugyanis, hogy a pályázati pénzeket rendszeresen központi szervek osztják el, gyakori, hogy az egyes pályázók között is szigorú hierarchia alakul ki (akár előzetesen benyújtott, sikeres pályázatok nyomán keletkezett bizalom, akár ismeretség alapján), ez pedig nem segíti a civil szféra önállósodását.

A szuverenitás ebben az esetben egyaránt jelenti az önállóságot a központi szervek mellett (de nem jelent szervezeti függetlenséget), és ebből kifolyólag jelenti a civil szféra hatalmát is a fékek és egyensúlyok rendszerében. A magyar társadalomban jelenleg egyik sincs meg. Az uniós csatlakozást követően ugyanis a civil szféra csak elemeiben volt képes támogatást szerezni, ugyanakkor nem alakult ki sem egy komolyabb összefogás, sem gazdasági, de főleg nem politikai háló, amellyel jelen társadalmi réteg sikeresen lenne képes érvényesíteni érdekeit.

Gazdasági értelemben tehát nem beszélhetünk e szféra önállóságáról, hiszen továbbra is rá van utalva a hatalmi szervek döntéseire, továbbá közel sem egyenrangú e szervekkel; sokkal inkább a civil társadalom atomizáltságáról beszélhetünk. Politikai szempontból természetesen a szuverenitás létezőnek tekintendő, amennyiben a politikai jogok használatként értelmezzük a fogalmat, önálló képviselőt viszont itt sem alakult ki, a főbb csoportosulások, amelyek ellensúlyként próbálnak meg funkcionálni az erősen politizált társadalmi életben, előbb-utóbb maguk is politizálttá válnak.²⁴

A fentiek okán aligha beszélhetünk valódi szuverenitásról; a civil társadalom önállósága nagyjából azt takarja, hogy a központi szervek működnek tőle függetlenül is, partnerségi szintű működésről szó sincs. A néptől, a néppel, a népért lincolni hármasából láthatóan éppen a második kitétel hiányzik, amely megerősíthetné a kormány által sokat hangsúlyozott „nemzeti” szuverenitást.

Mit tud ezzel szemben felajánlani az Európai Unió?

Az már korábban kiderült, hogy az Unió közel sem működik államként, mivel hiányzik az összetartozás érzete, amely integrálhatná a tagállami társadalmakat egy nemzetközibb közösségbe. Ettől függetlenül az uniós

²⁴Az LMP és a Milla „pályafutása” jól példázza a politikai célú, de civil kezdeményezésű csoportosulások pártosodási folyamatát, de ugyanezen politizáltság elmondható minden olyan egyesületről, szervezetről, amelyek mögött rejtett politikai támogatók, ismerősök húzódnak meg.

politika nagyjából egységesen kezeli a civil szférát, mint nagy egész, amely erősítésétől elsősorban gazdaságélénkítő hatást, és a multikulturalizmus erősödését várja a kontinensen belül.

Az egyesületek, magánvállalkozások szempontjából ez a hozzáállás pozitív eredményeket hozott, a munkaerő és áru szabad áramlásával, a multinacionális vállalkozások számának gyarapodásával valóban érezhetővé vált a munkaerő-piac szélesedése.²⁵

Amennyiben tehát ez a tendencia tovább erősödik a gazdasági válság visszatérése nélkül, a civil szektor előtt jelentős lehetőségek állnak az érdekérvényesítésben; kérdés azonban, hogy politikailag képes lesz-e beleszólni a döntéshozatalba.

És bár szorosan nem köthető az uniós szerepvállaláshoz, néhány szót ejtenünk kell a legszélsőségesebben szuverén irányzat, az anarchizmus, és az európai egység közti kapcsolatról is. Habár Magyarországon nem létezik valódi anarchista mozgalom, és a legeuroszeptikusabb Mi Hazánk Mozgalom is távol áll a valóban anarchista gondolkodástól, érdekes megfigyelni, hogy éppen az Unió szorgalmaz egységes Európát, némi elméleti anarchista érvrendszer felhasználásával.

Bozóki András és Sükösd Miklós pontosan az Unió bürokráciájában is erősen jelen lévő demokratikus deficit meglétével magyarázza e mozgalmak létezését, az uniós kommunikáció éppen a békepárti, egységorientált szólamokkal próbálja előre mozdítani az amerikai és kínai piac vetélytársának realizálódását.

„A demokratikus deficit leküzdésének egyik módja a demokrácia fogalmának radikalizálása, hiszen az nem létezhet aktív résztvevők nélkül. Az intézményes „demokrácia” elszakadt az emberektől, és egyre inkább korporatív apparátusokat értenek rajta. A demokrácia anarchizálása, megközelíthetőbbé és emberibbé tétele könnyen a közeljövő globális feladata lehet. A civil társadalom régi ideálja a „globális” civil társadalom utópiájában éledhet újjá. [...] Az anarcho-demokrácia [...] valójában az „európai társadalomfejlődés jelentésének” problémája.”²⁶

²⁵Az uniós szabályozások semmilyen akadályt nem képeznek a külföldi gazdasági vállalkozások letelepítése előtt, azoknak kizárólag a nemzeti jogi szabályozás szab határt. A gyakorlatban ez többször is konfliktust okoz, lásd például: <http://www.vpont.hu/szakertoi-jelentesek/2012-07-29/felgyorsulhat-a-cegek-vandorlása-az-eu-n-belul.html>

²⁶Bozóki András – Sükösd Miklós (2007): Anarcho-demokraták. Az anarchizmus elmélete és magyarországi története. Gondolat Kiadó, Bp., 239.

És valóban, nem elvitatható a tény, hogy a válság okozta változásoknak nemcsak a gazdasági rendszereket, hanem a társadalmi szerkezetet is érinteniük kell. Ez a változás egyaránt lehet a konföderáció felé való elmozdulás, egyaránt a nemzeti sajátosságok felerősödése, de mindkettőben közös, hogy civil társadalmi alap nélkül is megvalósíthatók ugyan, de hosszútávon nem tarthatók fenn.

VI. Összegzés

Mi a baj tehát az Európai Unióval?

Elsősorban az, hogy prioritásai mind gazdasági indíttatásúak, míg retorikájában társadalmi összefogást sürget. Az uniós politikusok egy része konföderációt hozna létre, miközben a civil társadalom semmilyen összeköttetést sem érez az uniós intézményekkel. Amíg e konfliktus az uniós retorika és a gyakorlati tények között nem oldódik fel, mind az euroszeptikus nézőpont, mind az uniós polgárok által tanúsított érdektelenség fenn fog maradni.

Másodsorban a „hiba” magunkban keresendő. Az Unió egészen addig előny, amíg gazdasági előnyökhöz juttat, amelyet mind a politikai, mind a civil szféra vállalkozói ki is használtak; amint azonban saját érdekeink feladását kéri, nem vagyunk hajlandóak kompromisszumot kötni. Ez talán nem is baj, hiszen a szuverenitás bármely szintű feladása azon túl, amennyit a nemzetközi diplomácia megkövetel, holmi gazdasági előnyért cserébe – ahogy azt bármely 20. századi diktatúra megmutatta –, hosszútávon nem tartható fenn.

Harmadszor, tovább mélyíti a problémát, hogy bár minden fél ugyanazon fogalmakat használja retorikájában, mégsem ugyanazt értik alatta. A szuverenitással kapcsolatban az alábbiak állapíthatók meg:

Az Unió számára a szuverenitás annak önmeghatározó dimenziójában kap értelmet, amelynek segítségével képes magát önálló erőként feltüntetni a nemzetközi kapcsolatokban, és amely segíti, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Kína gazdasági, illetve politikai erejével egyenrangúként ismerhessék el. A szuverenitást gyakran azonban tagállami szinten értelmezi, így saját intézményrendszereinek keretein belül nem fordít több figyelmet erre, mint amennyit feltétlenül szükséges.

A tagállamok legtöbbször számára a szuverenitás a döntési függetlenséget jelenti az Unió rendszerén belül, mivel az uniós lehetőségeket elsősorban gazdasági, nem pedig politikai együttműködésként értelmezik. Ebben az esetben a fogalom már nem csak az önmeghatározás, de az önállóság dimenziójával is bővül, kiegészülve a klasszikus, hatalmi monopóliumot érintő felfogással is a civil társadalom felett.

Utóbbi szféra szuverenitás-felfogása azért is nehézkes, mert bár az uniós gazdaságpolitikában kiemelt helyen szerepel az államhatalmi szervek kikerülése, s ezzel a civil kezdeményezések erősítése, mégsem sikerült egységesen fellépő érdekképviselőt létrehozniuk. Ezért a szuverenitás

szempontjából inkább a tagállamokhoz állnak közelebb, és az uniós pályázati rendszer ellenére nem kerültek közelebb a szupranacionális szintű tevékenységekhez.

A fogalom rendszertelen használatából ered a negyedik probléma, azaz az uniós retorika eltérő értelmezése. Ebből következik az Európa Parlamentben ülő politikusok között is fellelhető euroszkepticizmus, a föderáció ötlete és a nemzetállamok megőrzése közötti konfliktus, amelyből sokan sokféle következtetéseket vontak le.

Ennek szemléltetésére álljon itt néhány példa, a teljesség igénye nélkül:

Annak ellenére, hogy logikusan végig gondolva egy európai föderáció a jelenlegi helyzetben nem megvalósítható, többen mégis a globalizáció elsőbbségét hangsúlyozzák, és Macronhoz hasonlóan tovább sürgetik a föderáció létrehozását.²⁷

Az, hogy ez a föderáció milyen előnyökkel és hátrányokkal járna a tagállami szuverenitás és a nemzeti kultúrák szempontjából, jelenleg nem érdekes; az már annál inkább, hányan vizionálnak ezen felbuzdulva világkormányt, legyen az bár a világ békéjének őrzője,²⁸ akár az orwelli „Totaliteurópa”²⁹ kiterjesztése.

További kategóriát képeznek azok az euroszkeptikus erők, amelyek „meggondolták magukat” a csatlakozást illetően, és látva, hogy az Unió képtelen kezelni a válságot, a kiválást sürgetik, mint például a Mi Hazánk Mozgalom; ennek egyik válfaját – a nemzeti szuverenitás erősítésével nagyhatalmi pozíciót kivívó uniós tagállam elképzelését – a Fidesz igyekszik megvalósítani.

A fenti példákból látható, hogy itt már nem egyszerűen fogalmi vitáról van szó, hiszen az egészen az egzisztenciális viták köréig gyűrűzött; a szuverenitás itt nem egyszerű, állammal kapcsolatos tulajdonság, de egyben jelképe és fő konfliktusa a globalizáció és a nemzetállamok szerepe közötti vitának is. Hogy ez a vita végül hogyan végződik (ha egyáltalán végződnie kell valahogyan), nagyban függ a jelenleg is vizionált újabb gazdasági válság esetleges hatásaitól és magától az elhatározástól is.

²⁷Többek között lásd Joshka Fischer Humboldt Egyetemen tartott, 2000. május 12-én tartott beszédét.

²⁸Hoós János: Globalizáció, nemzeti szuverenitás és demokrácia. Magyarország helyzete a globális világban Köz-Gazdaság, 2012/1, 37–66.

²⁹Bozóki – Sükösd: Anarcho-demokraták 196. o.

A lényegi kérdés ugyanis ez: akarunk-e egyesült Európát?

Ha igen, akkor ezért fontos pozíciókat kell feladnunk, amelyeket a gazdasági stabilizáció ideológiailag nem képes ellensúlyozni, és előbb-utóbb szakadáshoz vezethet; vagy nincs rá szükségünk, és az állami érdekek továbbra is a nemzetközi normáknak megfelelően érvényesülhetnének, anélkül, hogy ezzel gátolnánk akár egyes csoportok kulturális egzisztenciáját, akár a nemzetközi együttműködést – ebben az esetben egyszerűen csak nem lépjük át az egyenrangúság határát, hogy szupranacionális szerveket hozzunk létre.

Irodalom

A nagy terv. Sully terve Európa újrendezésére. In: *Rubicon*, 1997/5-6.

Bíró Nagy András – Boros Tamás – Varga Áron: Euroszepticismus Magyarországon. A *Policy Solutions politikai elemzése* a Friedrich Ebert Alapítvány számára.

BOZÓKI András – SÜKÖSD Miklós (2007): *Anarcho-demokraták. Az anarchizmus elmélete és magyarországi története*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ.

Dúró József: Euroszepticismus ma. In: Politikatudományi Szemle, XIX/4., 53–85.

Hobbes, Thomas (2001): Levitán. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár

Hoós János: Globalizáció, nemzeti szuverenitás és demokrácia. Magyarország helyzete a globális világban. *Köz-Gazdaság*, 2012/1., 37–66.

Katus László: Republicanus Christianus. Európai közösség a középkorban. In: *Rubicon*, 1997/5-6.

Ormos Mária: A Briand-terv és Magyarország. In: *Rubicon*, 1997/5-6.

Pallai László: A Páneurópa-mozgalom. Az Európai integráció korai képviselői: Coudenhove-Kalergi és Briand. In: *Rubicon*, 1997/5-6.

Winston Churchill beszéde, Zürich, 1946. szeptember 19. (<http://www.churchill-society-london.org.uk/astonish.html>)

Miroslava Gallová¹ – Zlatica Sáposová²

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása és a nők helyzetében bekövetkezett változások (jogi normák, választási jog, egyesületi tevékenység)

Absztrakt

A munka célja a nők helyzetében bekövetkezett változások rövid, tömör bemutatása közvetlenül a Csehszlovák Köztársaság megalakulása utáni években, mikor még éltek a régi (a történeti Magyarország) rendszer egyes normái, de már kialakulóban volt az új államrendszer és annak működését biztosító gépezet. A munka nem nyújt részletes elemzést a nőkérdés sokrétű fejlődéséről. Valójában a témakört két szemszögből vizsgálja: jogi normák - melyek alapján kirajzolódtak a nők jogi státuszában történt alapvető változások és az egyesületi élet, mely lehetőséget nyújtott a nőknek a közösségi életben való aktív részvétellel.³ Ennek a bemutatására a kassai női egyletek életéből emel ki példákat.

Kulcsszavak: nőtörténeti kutatások, társadalmi emancipáció, jogi függetlenség, női egyletek, jótekonyság

I. Bevezető megjegyzések

A szlovák történetírás az elmúlt években, ha intenzívebben is foglalkozott a nők történelmi szerepével, a nőtörténeti kutatások továbbra is jelentős hiányossággal rendelkeznek. Egyes időszakok a kutatás szemszögéből több figyelmet kaptak, pl. a kora újkori nők helyzetével Lengyelová (2004, 2011)

¹ Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Katedra histórie (*Bél Mátyás Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszék, Besztercebánya*)

² Centrum spoločenských a psychologických vied Slovenskej akadémie vied, Spoločenskovedný ústav, Košice (*Szlovák Tudományos Akadémia Társadalom és Pszichológiai Tudományok Központja, Társadalomtudományi Intézet, Kassa*)

³ Ennek a bemutatására egyes kassai női egyletek tevékenysége nyújtott példákat.

foglalkozott; a 19. század, a századforduló és 20. század nőkérdésének egyes problémái jelentek meg Dudeková et al (2011), Hollý (2008, 2011), Kodajová (2011a, 2011b), Mannová (2006, 2011) munkáiban. Vannak azonban olyan korszakok, melyek nőtörténeti kérdése még feltárássra vár, mint például a két világháború közötti időszak (Tišliar 2011, Vrzgulová 1998, Zavacká 2011).

A nőtörténeti kutatások egyik sajátossága Szlovákiában, hogy a történészeknek csak egy szűkebb rétege foglalkozik a témakörrel és nemzeti aspektusból közelíti meg. Minden egyes nőtörténettel foglalkozó munka - vonatkozik ez a regionális szintű kutatásokra is -, bővíti a szlovák egyben a regionális történetírás palettáját is.

A Csehszlovák Köztársaság megalakulásával az új demokratikus rendszerben olyan feltételek alakultak ki, melyek jelentősen befolyásolták a nők helyzetét. Ezek a változások elsősorban jogszabályokon alapultak. Az új államrendszer kialakításának építésekor a már felbomlott Monarchia egyes törvényeit egy rövid ideig még életben hagyták, (majd fokozatosan átalakították), más jogi normákat a demokratikus rendszer igényeinek megfelelően alakították ki.

II. Jogi normák

A jogi normák és azok helyes értelmezése a társadalom arculatának kialakításában meghatározó szerepet játszanak. Fő feladatuk a társadalmi kapcsolatok szabályozása, egyben a társadalom tükörképei is. Ennek ellenére nem képesek a valóságot teljességében ábrázolni, inkább azt mutatják meg, hogy milyennek kellett volna lennie (Palatová – Krausová – Havelková 2006: 502). Ezért nők jogi státuszának vizsgálatakor a jogszabályok tanulmányozásán kívül figyelembe kell venni hatásuk nagyságát – súlyát a gyakorlatban (végrehajtásuk során). Miként ezt Dudeková és Lengyelová értékeli (2011: 307) *„A törvények elemzése (beleértve a korabeli ügyvédek kritikáit, megjegyzéseit is) meggyőzően mutatják, hogy az írott jog értelmezése a gyakorlatban módosult és gyakran de facto nem érvényesült (nem tartották be), mely összefüggött a nők hiányos jog ismeretével is.”* A nők valódi státuszának tisztázásához ismerni kell a témára vonatkozó korabeli nézeteket, véleményeket és a demokrácia mértékét is, melyek a tényleges joggyakorlat alapvető aspektusait képviselik.

Malý et al (1997: 357) hangsúlyozták, hogy a Csehszlovák Köztársaság létrehozása után a cseh országrészekben az osztrák törvények, míg a magyar jogszabályok Szlovákiai mai területén⁴ és Kárpátalján maradtak ideiglenesen hatályban. A cseh területeken a *Polgári Törvénytar* több olyan törvénye is érvényben maradt, melyek a nemek közötti kapcsolatok patriarchális elrendezését nagyobb mértékben képviselték, mint a magyar házassági jog. A magyar szokásjog és a liberális jogi előírások (Dudeková - Lengyelová 2011: 309-311), melyek elrendelték a kötelező polgári házasságkötést és lehetővé tették a házasságkötés definitív felbontását a katolikusoknak is Szlovákiában úgy Kárpátalján is érvényben maradtak. A polgári házasságot és a házasság felbontását magyar jellegzetességnek tartották, a liberálisok progresszívnek minősítették, a konzervatívok pedig a megszokott társadalmi rend megsértésének tekintették. A magyar szokásjog, valamint az 1894-ben elfogadott liberális törvények a szó pozitív értelemben érintették a nők életét. Az elsődleges célja azonban a magyarországi katolikus egyház hatalmának és befolyásának a meggyengítése volt. Hasonlóan alakult a helyzet a többi jogi előírás vonatkozásában is, melyek hozzájárultak a férfiak hatalmának fokozatos felszámolásához a nők felett. Ez a folyamat inkább mellék következménynek volt nyilvánítható, mint elsődleges célnak.

⁴ A szöveg további részében Szlovákiaként jelölve.

Ugyanez vonatkozik az új állam, a Csehszlovák Köztársaság elfogadott törvényeire is. A parlamenti viták, felszólalások a házassági jog reformjáról inkább kötődtek politikai küzdelmekhez vagy a szekularizáció nagyságának a konfliktusához, mint a nők helyzetének a pozitív megváltoztatásához.

A Csehszlovák Köztársaság házassági jogát legalább részben sikerült egységesíteni a Törvénytár (Tt.) 320/ 1919. számú törvényével. Ez a törvény rögzítette a nem kötelező polgári házasság elvét, valamint a házasság végleges szétválasztásának lehetőségét.

Ez azt jelentette, hogy a kötelező polgári házasságot megszüntették, a menyasszony és a vőlegény döntötte el, hogy házasságot az egyház vagy a hatóságok előtt kötnek (Fajnor – Záturecký 1998: 395). E törvény elfogadásával, - más néven a különválásról szóló törvény – egységesítették a házasságkötések szabályozását az egész köztársaság területén.

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után, pár éven keresztül nem rendelkezett egységes jogrendszerrel (jogi megosztottság). Az új államban a családi jog reformjának és egységesítésének szükségessége a nők státuszának megváltozásán alapult, mivel az 1920-as alkotmány előírta a nemek közötti egyenlőséget: *„Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“* – *„A nemi, a faji és a foglalkozás kiváltságait nem ismeri el.“*

Dudeková (2010: 184) szerint az akarat meg volt a családi jogra vonatkozó jogszabályok egységesítésére, valójában ez a családi jog első kodifikációját jelentette volna Szlovákia és Kárpátalja területén, de erre az első Csehszlovák Köztársaság idején nem került sor. Míg a cseh területeken élő nők az apjuk védelme alatt álltak, házasságkötésük után pedig a férjeiké alatt, addig Szlovákiában és Kárpátalján a szabad nők a jogi függetlenséget a felnőtté válás (nagykorúság) után érték el. Ami az ingatlan- és öröklési jogot érinti a cseh területeken a házastársaknak külön tulajdonuk volt, addig Szlovákiában és Kárpátalján többnyire a házastársak közös tulajdonának az elve volt az elfogadott (ún. koakvizíció). Ennek köszönhetően a feleség a férj halála után, illetve a házasság felbontása után a házastársként együtt szerzett vagyon felét örökölte. Az ún. özvegyi törvény, a magyar jog egy másik jellegzetessége volt, melynek alapján az özvegy kezelhette a férje után örökölt vagyont.

A házassági vagyonjog elveinek érvényesítésével is foglalkozott Dudeková - Lengyelová (2011: 313), hol a magyar jog rendi jellege jelentős szerepet játszott. Az az elv, mely szerint a feleség a férj halála után jogosult a közösen szerzett vagyon felére, csak a nem nemesi lakosságra vonatkozott, ha azt az esküvői szerződés másként nem rendelte el. A polgárság is csak részben alkalmazta, addig a nemesek egyáltalán nem alkalmazták, mert náluk a házastársak elkülönített (saját) vagyonának az elve volt érvényben.

Ezért tudott a férj és a feleség saját vagyonával rendelkezni. A gyakorlatban azonban az a vélekedés volt érvényben, hogy a vagyon elsősorban a férjet illeti meg.⁵ A házastársak személyes vagyonának vizsgálatakor figyelembe kell venni a jogi előírások betartásának a gyakoriságát, a nemesi rangok és a vele járó kiváltságok eltörlését 1918 után.

Bár a nemek közötti egyenlőség elvét az 1920. évi Alkotmány 106.§ rögzítette, továbbra is számos olyan jogi rendelkezés maradt érvényben, amely ellentétes volt ezzel az elvvel. Az első Csehszlovák Köztársaság idején a házassági és családi jogot nem tudták egységesíteni. A nemek közötti egyenlőség, melyet az 1920-as alkotmány rögzített, az első köztársaság fennállása alatt ellentétben volt a családi jog törvényeivel. Az egyesítés csak 1949-ben történt a 265. számú családi törvény révén, ezzel a házassági és a családi jog a Csehszlovák állam keretében első ízben egyesült (Dudeková – Lengyelová 2011: 314).

A nők társadalmi emancipációjának jobb feltételeket teremtett az újonnan létrehozott állam, miként az az Osztrák-Magyar Monarchiában volt (Dudeková 2010: 170). A nők elől, ha formálisan is, de elhárultak az akadályok a tovább tanulás terén, főleg a felsőoktatásban, hasonlóan lehetőség nyílt olyan munkát vállalniuk, ahol eddig csak a férfiakat alkalmaztak.

A Csehszlovák Köztársaságban a nők valódi helyzete több szempontból is pozitívabb volt, mint a Habsburg-monarchia más utódállamaiban. Például az 1930-as években a nők foglalkoztatása a közszolgálatban sokkal kisebb mértékben volt korlátozva, mint a szomszédos országokban. A nőknek a háztartásba való visszatérését csak a Szlovák Állam fennállása alatt támogatták.

⁵Szlovákiában a két világháború közötti időszakban az öröklési és a családi jog keretében továbbra is megmaradtak a különbségek a nemek és a nem-nemek között, továbbá a férfiak és a nők specifikus helyzete a családi és öröklési jogban.

III. A csehszlovákiai nők szavazati joga a kiválasztott időszaki sajtó lapjain⁶

1920-ban a csehszlovák nők megszerezték a szavazati jogot, mely hosszú ideig képviselte a női mozgalom legradikálisabb követelményét. Ha szélesebb kontextusban megvizsgáljuk a szavazási jog kérdését, láthatjuk, hogy a múltban a szavazati jogot nemcsak a női, hanem a férfi populáció nagy részétől is megvonták (Dudeková – Lengyelová 2011: 309).

A női mozgalomról folytatott nyilvános vitákat elsősorban a középosztály, azaz a polgárság befolyásolta. Főleg a polgári származású nők problémáival foglalkoztak, akik szakiskolákban folytatott képzésen keresztül igyekeztek bővíteni ismereteiket, megfelelő munkahelyhez jutni és részt venni a politikai életben is. A cseh nemzeti mozgalom a nők széles választó bázisával számolt, és ezzel elismerte fontos politikai szerepüket.

Szlovák környezetben a nők politikai szerepével az I. világháború kitörése előtt kezdtek el foglalkozni. A nők szavazati joga a Szlovák Nemzeti Párt 1913-as választási programjában olvasható először. A párt arra ösztönözte a nőket, hogy folytassanak politikai tevékenységet, de mindennek a férfiak irányítása alatt kellett maradnia. A nacionalizmus lehetővé tette a nők megjelenését a nyilvános szférában, de meghatározta a nők mozgásterét is (Dudeková 2010: 171-172).

A cseh és a szlovák női mozgalmak közötti különbséget, valamint a szlovák és a cseh nők tevékenységét, a két világháború közötti periodikus sajtó is érzékeltette. Például az 1919-től megjelenő *Slovenský východ* napilapban olyan írások, cikkek olvashatóak, melyek próbálták felkelteni a nők figyelmét a politikai események, a politikai egyenlőség és az ezzel összefüggő művelődés iránt: *„Még mindig szólni kell: a nők értsék már meg fontos szerepüket a köztársaság politikájában, értsék meg, muszáj elhagyni az eddigi kis érdeklődést az apró dolgok iránt, vagy legalább vessék meg és cseréljék le a politika és a közélet iránti érdeklődésre [...] Ennek érdekében okosabbnak kel lenni, mint ahogyan eddig ez elég volt, ezért, tekintsék kötelességüknek, a szlovák nép női, művelődési, napi olvasást, ha nem is könyvet, akkor legalább újságot. [...] Képzeljék el: jönnek a választások – szavazniuk kell – ez nem jelent csak ünnepi ruhába öltözést, [...] szavazni arra, akit mások tanácsolnak és haza menni, A szavazás nagy felelősséggel jár”* (Slovenský východ, 1919.3.18, 1-2).

⁶ Slovenský denník, Slovenský východ, Prágai Magyar Hírlap

A szlovák nőknek a cseh nőket állították példaként. *„Ha olvasnák mi cseh testvéreink újságait, meglátnák, hogy ok hogyan tudják szolgálni állami kötelezettségeiket, [...] mert meg vannak győződve és tájékozottak a jogok és kötelezettségek ismeretében”* (Slovenský východ, 1919.3.5, 2).

A sajtó a szlovák nőket a cseh nők tevékenységeivel akarta inspirálni azon okból, hogy a cseh nők több női szervezet tevékenységében is részt vettek, és saját lapot is megjelentettek. A cseh nők kihasználták a törvény hiányosságát és kandidáltak a Cseh Királyi Országgyűlésbe, 1912-ben megszavazták az első női képviselőt – Božena Viková-Kunětická. Annak ellenére, hogy nem tudta betölteni tisztségét, megválasztását a cseh női mozgalom sikerként könyvelte el (Dudeková 2010: 171).

A cseh országrésszel ellentétben a szlovák politika nem számított a nők valódi tevékenységével és képviseletével a politikai döntéshozatalban. Ez a hozzáállás a Habsburg-monarchia összeomlása után, a Szlovákia jövőjéről folytatott tárgyalások során is megmutakozott. Bár a szlovák politikusok beszéltek a nők érdemeiről és a nők szavazati jogának megadásáról, de a Csehszlovák Köztársaság létrehozásáról szóló tárgyalásokon nő nem vehetett részt (Dudeková 2011: 277-279).

Az 1920-as februári Alkotmány a nők egyenlőségét a politikai életben az általános választójogban rögzítette. A szlovák nők tényleges részvétele a politikai életben azonban késett. Az első csehszlovák parlamentben a cseh nők képviseltették magukat, a szlovák nőket csak rövid ideig Alice Masaryková képviselte. Szlovákiában a nőket politikailag éretlennek tartották, de vonatkozott ez a férfiakra is. Sőt, a szlovák nőmozgalom képviselői a női választó jogot idegen-külföldi elemnek tekintették, mely külső környezetből származik (Dudeková 2010: 175).

Néhány nappal az Alkotmány elfogadása után az időszaki sajtó reagált a nők politikai jogának elfogadására, a nők férfiakkal való politikai egyenlőségére. A *Slovenský východ* hasábjain megjelent írások is aggódtak a női választói jog megadása miatt, igyekeztek a nőket felvilágosítani szavazati joguk jelentőségéről, fontosságáról. A *Slovenský východ* (1920.4.2, 1) részben üdvözölte a nők politikai egyenjogúsítását a férfiakkal, de mégis félelemmel nézett a nők választó jogára. A választójogot, főleg a képzetlen – műveletlen nők kezében veszélyes fegyvernek tartotta: *„Önök, szlovák nők, kiknek nem volt sok lehetőségük olvasni [...] erős fegyvert kaptak a kezükbe a saját érdekük megvédésére – ne használják ezt a fegyvert egymás ellen és fiatal köztársaságunk ellen, [...]”* (Slovenský východ, 1920.3.2, 2). Figyelmeztettek a lehetséges manipulációkra, melyeket főleg a képzetlen nőkre tartottak veszélyesnek, ill. férjes asszonyokra, kik a választásokon valószínűleg

férjeikhez hasonlóan járnak el (Slovenský východ, 1920.4.16, 1), Slovenský denník, 1920.2.8, 2).

Az a tény, hogy a politikai pártok tiszteletben tartották a nők státuszában bekövetkezett változásokat, a nőkre szavazókra összpontosító agitációban nyilvánult meg. E kampány révén akarták a nőket befolyásolni, hogy minek az alapján válasszanak pártot, melyre majd szavazni fognak. Elsősorban a szlovákiai nők felkészületlenségéről szóló megnyilvánulások voltak gyakoriak (Dudeková 2010: 178).

A korabeli periodikus sajtó közölte a politikai pártok választási programjait. A *Slovenský východ* próbált politikai függetlenséget mutatni, ezért lehetőséget biztosított minden politikai párt számára programjának vagy egyéb felhívásának a közlésére. A *Slovenský denník* (1920.4.15, 8) hasábjain főleg az agrárpárt nők számára szóló cikkei jelentek meg, hogy irányítsák őket a párt kiválasztásában és figyelmeztessék őket az egyes pártok cselszövéseire. Természetesen ezeknek a cikkeknek az is a feladata volt, hogy a közelgő választásokon női szavazatokat szerezzen az agrárpárt számára

A női szavazatokért folytatott küzdelem az újságcikkekben is tükröződött, a politikai pártok egymásra mutogattak, hogy a múltban ki ellenezte a nők választó jogának a megadását (Slovenský denník, 1919.4.18, 3).

1920 áprilisában az első parlamenti választások zajlottak Csehszlovákiában, melyen a lakosság női populációja is részt vett. Az új parlament végleges összetételére, melyben kilenc nő képviselő is helyet kapott a *Slovenský východ* (1920.4.29, 3) napilap csak egy rövid közleményben reagált. Hasonlóan rövid hír jelent meg egy év múlva is, mikor kilencről tíz főre emelkedett a női képviselők száma (Slovenský východ 1921.3.25, 4).

A Prágai Magyar Hírlap magyar nyelvű politikai napilapként szintén figyelemmel követte, s egyben véleményét is kifejtette a női választó jog körül kialakult vitáról. Több cikkében is kérte a csehszlovákiai magyar nőket politikai jogaik használatára a magyarság érdekébe. Ezért nem meglepő, hogy az első parlamenti választások során a csehszlovákiai magyar nők választási részvételéről egy nagyobb terjedelmű cikkben számolt be (Prágai Magyar Hírlap, 1925.10.28.) „Az 1920-as nemzetgyűlési választások alkalmával az éresekúvjári kerületben a választói joggal bíró nők ötven százaléka — vagyis a fele — a kassai kerületben a negyvenöt százaléka — tehát ugyancsak majdnem a fele — távol maradt a szavazó urnáktól. A többi választó kerületben, főleg Cseh- és Morvaországban a nőknek igazán jelentéktelen hányada maradt távol a szavazásoktól.”

A korabeli kormányhatalom az érsekújvári és a kassai választókerületet *magyar kerületeknek* tartotta. Sajnos a magyar nemzetiségű nők jelentős számban nem éltek politikai jogukkal és nem adták le szavazatukat. A Prágai Magyar Hírlap szerint *„a magyar nők igen nagy csoportja az első választásnál bizony jelentős mulasztást követett el.”* A negatív részvétel okát a köztudatban gyökeret vert elv jelenlétében *„a nő helye a háztartásban van s nem a politikában”* kereste.

Noha a nők szavazati jogot szereztek és férfiakkal egyenértékűek lettek, a társadalom továbbra is háztartásbeli szerepkörben látta őket szívesen, a nyilvános közszereplést a férfiaknak osztotta: *„Igaz, hogy egy nő egyenlő a férfival, de mint az állam polgáraként. Teljesen más a küldetése és a feladata a nőnek az emberi társadalomban és ezt a feladatot nem szabad elfelejtenie. Az első kötelessége az anyaság. Céljának az anyaságnak kell lennie, és nem a politika és a kávéház. És ha egy nő ma már elérte az egyenlőséget, akkor most el kell fordítania az emancipáció iránti vágyát ebbe az irányba. Miként a világban a férfinak ki van mérve a cselekvési területe, – közélet, munka és a család ellátása – úgy a nőnek más feladat van szánva – a gyerek nevelése [...]. Az egyenlőség megszerzésével, a küldetése után kell mennie, ezt az egyenlőséget az otthoni és anyasági kötelezettségek teljesítésének üdvözlő eszközének kell tekintenie [...]”* (Slovenský východ, 1921.1.16, 1).

IV. Nők az egyesületekben

Bár a múltban a nőhöz elsősorban az anya szerep, a családról és a háztartásról való gondoskodás kapcsolódott, végezhetett jótékonyági és vallási tevékenységet is, melyet, mint a családon kívüli anyasági feladatok kiterjesztésének tekintettek. Mannová (2006: 37, 39) szerint köszönhetően aktív jelenlétüknek a jótékonyági, egyházi és nemzeti egyletek aktivitásaiban, sikerült a nőknek a társadalmi életben is szerepet vállalni.

A két világháború közti Csehszlovákiában, miként a 19. században a nők főleg az egyesületi élet terén mutathatták meg képességeiket a családon kívül. Az új állam keretein belül az előző időszakhoz képest jelentősen megnőtt a különböző területen tevékenységet kifejtő egyesületek, szervezetek száma, mivel az állam új feltételeket teremtett számukra. Az 1920 - as alkotmány 113. § - ának értelmében az állam biztosította a gyülekezési és az egyesülési szabadságot (Tt. 121/1920 sz. törvénye). Annak ellenére, hogy az egyesülési jogot az Alkotmány biztosította az ehhez kapcsolódó törvények és rendeletek magja az osztrák és a magyar jogrendszerekből származott. A csehszlovák jogszabályokat fokozatosan kiegészítették és szabályozták, de az új egyesülési és gyülekezési törvény elfogadása nem történt meg (Malý 1997: 299).

Az állam létrehozása után azokat az egyleteket, melyek tevékenységét a volt magyar belügyminisztérium jegyezte be Szlovákia jelenlegi területén felülvizsgálták, az egyleteknek át kellett dolgozniuk az alapszabályukat, ill. egyes egyesületeket töröltek (Zriaďovanie spolkov na Slovensku – úprava/Egyletek létrehozása Szlovákiában – kiigazítás 1921). Az új társulási feltételek mellett a demokratikus berendezkedés az egyesületi tevékenység jelentős bővülését és virágzását eredményezte,⁷ mely érintette a népesség női részét is. A Csehszlovák Köztársaságban a gyakorlatban nem alkalmaztak olyan korábbi rendelkezéseket, előírásokat, melyek korlátozták a nők részvételét és tevékenységét a politikai egyesületekben (Malý 1997: 300).

Annak ellenére, hogy az egyesületi tevékenység lassan terjedt a kisebb városokban, településeken továbbra is, nagyrészt a városi lakosság kiváltsága maradt a két világháború közötti időszakban is. A vidéki egyesületek tevékenysége elsősorban a művelődési, oktatási és jótékonyági

⁷ A Slovenský východ (1937.2.3, 4) információja szerint Kassán 1936-ban több mint 300 egyletet, társaságot, szervezetet jegyeztek.

Szükséges megjegyezni, hogy a bejegyzett szervezetek száma természetesen nem fedi Kassa társadalmi életében aktívan bekapcsolódók számát, az utóbbi valószínűleg jóval alacsonyabb volt.

rendezvényekre irányult. Sok nő vett részt a Csehszlovák Vöröskereszt vidéki szervezeteinek tevékenységében, a tuberkulózis elleni Masaryk-ligában, vagy más jótékonyági társaságokban. Az egyesületi élet differenciáltabb lett, ami nem csak nemzeti szinten, hanem regionális szinten is tükröződött. Szlovákia területén a Csehszlovák Köztársaság létrehozása után 158 női egyesületet és regionális képviselőt regisztráltak (Šalingová 2004: 53-54).

Mivel Kassa mindig is jelentős politikai, kulturális és gazdasági szerepet játszott a keleti régióban, a város egyesületi élete, ill. a női egyleteinek tevékenysége példaként is prezentálható. A női egyletek elsősorban jótékonyági téren fejtettek ki tevékenységet és gyökereik a 19. század első felébe nyúltak vissza.⁸ Bár jótékonyaggal férfi egyesületek is foglalkoztak általánosságban ezt a szférát a női túlsúly jellemezte. Lattová (2017: 82) szerint a 19. század második felében Kassán *„a legtöbb jótékonyági tevékenységet a nők és a zsidó lakosok szerveztek.”* Ez a megállapítás a 20. század első felére is érvényes.

1924-ben Kassán öt női egyesület, szervezet fejtett ki tevékenységet. Ebből egy egyházi (Spolok Svätej Ruženy/Szent Rózsafüzér Egyesület), egy kulturális (Živena spolok slovenských žien/Živena Szlovák Nők Társulása) és három jótékonyági (Dobročinný ženský spolok v Košiciach/Kassai Női Jótékonyági Szervezet; Spolok Alžbety/Erzsébet Egylet és Židovský dobročinný ženský spolok/Zsidó Jótékonyági Női Egylet) szervezet volt (Výkazy ženských spolkov v Košickej župe/Nőegyletek kimutatásai Kassa megyében, 1924). A következő években a női egyletek, szervezetek száma gyarapodott. 1928-ig a női szervezetek száma hétre emelkedett (Evidencia spolkov podľa okresov 1923 – 1928 /Egyletek nyilvántartása járások szerint 1923 - 1928). 1937-ben pedig tíz női és két leány szervezet tevékenykedett Kassán (Zoznam spolkov právne jestvujúcich v obvode Policajného riaditeľstva Košice, 1937).

Voltak olyan jótékonyági szervezetek is, melyek tagságát férfiak is alkották, mégis vezetői helyre (elnök,⁹ alelnök, ritka esetben pénztáros) is nőket neveztek ki (pl. Židovský ortodoxný ženský dobročinný spolok – Zsidó

⁸ Az első jótékonyági egylet 1837 – 1938 -ban alakult Kassán, a Kassai Jótékony Nőegylet (Dobročinný ženský spolok v Košiciach) elnevezés alatt. Célja a szegények támogatása, szegényházak, kisdédóvó Ferdinandeum, árvaház Elisabethinum fenntartása, melyek az egylet igazgatása alá tartoztak. Az intézmények működtetésének biztosítására szolgáló összeget, alapítványok, valamint a tagok által szervezett jótékonyági rendezvényekből (lottéria tombola, táncmuláságok) összegyűjtött pénzeszközök biztosították vagy a város támogatása, ajándéka, melyet a szervezet többször is igényelt (Hlásenia dobročinného ženského spolku – Jótékony Nőegylet jelentései, 1861–1922).

⁹ pl. Sociálny podporný spolok Židov na Slovensku –Szlovenszkói Zsidók Szociális Segélyző Egyesülete, elnök: Matzner Sámuelné[Íren]

Ortodox Női Jótékonysági Egylet, Československý Červený kríž – Csehszlovák Vöröskereszt vagy Spolok sv. Alžbety – Szent Erzsébet Társaság). Egyes egyesületek vezetőinek listáiból kiolvasható, hogy ezeket a pozíciókat főleg orvosok, jogászok egyéb értelmiségiek feleségei, ill. leányai töltötték be. További funkciókba, mint például titkár, ellenőr vagy jogi képviselő megszokottan férfiakat neveztek ki még a női szervezetek esetében is.

A nők jótékonysági munkája a vizsgált kassai egyesületekben azokra a személyekre irányult, kik a legjobban rá voltak utalva – árvák, özvegyek, betegek, munkára alkalmatlanok és a szegények. A jótékonysági szervezetek árvaházakat, menhelyeket – öregek otthonát, házat a szegény nők számára és népkonyhákat alapítottak. Működtetésüket a szervezetek tagjai nem csak a tagsági díjból fedezték, hanem különböző jótékonysági tevékenységből: bálók, táncmulatságok, koncertek, kézi munkák bazár vagy árusítás a karácsonyi vásáron. Ezenkívül az egyesületek elnöknői rendszeresen kértek anyagi támogatást a várostól fűtési fa biztosítására. A megszerzett pénzeszközöket nemcsak az említett létesítmények működtetésére használták fel, hanem azok egy részét közvetlenül a szegény családok, egyének között osztották szét.

V. Összegzés

Az első világháború alatt a nőknek sikerült olyan munkahelyeken is helyt állniuk, ahol korábban csak a férfiakat foglalkoztatták, ebben az időszakban megnőtt az általános foglalkoztatottságuk. A nőkről alkotott hagyományos kép, melynek alapján kizárólag a háztartásban van a helyük, felbomlott. A háború alatt végzett munkájuk egyenlővé tették őket a fronton harcoló férfiakkal. A nők érdemeiről folytatott viták során felmerült a választójog megadása, mint jutalom a haza szolgálatáért. Azok az érvek, amelyek megtagadták a nőktől a szavazati jogot, mert nem végeztek katonai szolgálatot, véglegesen elvesztették alapjukat. Az újonnan létrehozott csehszlovák államban a nők tevékenységét az első világháborúban a nemzeti felszabadítási harcban való részvételnek minősítették.

Az önmegvalósításra - az egyesületi élet terén - a legnagyobb lehetőséget a jótékonyági egyletek tevékenységei biztosították számukra. A leggyakrabban végzett aktivitások közé tartozott a szegények gondozása, a népi konyhák vezetése, ruhák gyűjtése, bálók, táncmulatságok rendezése, jótékonyági bazárok szervezése és egyéb olyan tevékenység, melyek segítségével biztosították a város szegényeinek támogatására a szükséges pénzt. Nyugodtan kijelenthető, hogy a jótékonyági társaságok működését a nők irányították és szervezték, de néhány esetben a férfiak is bekapcsolódtak (a tisztán női egyletek tagságában is megtalálhatók a férfiak, akik titkárként, ellenőrként és néha pénztárosként vagy jogi képviselőként tevékenykedtek).

A csehszlovák jogi normák lehetőséget biztosítottak a nők érvényesülésének a társadalom szélesebb körében. Ennek ellenére is a nők társadalmi életben való részvétele továbbra korlátozott maradt, mivel tovább éltek a régi előítélek, vélekedések a nők társadalmi szerepéről: gondoskodás a családról és a háztartásról. Míg a férfiakat a társadalmi életben a nyilvános – közszféra illette meg, addig a nőket a magán szférába sorolták. Tevékenységi körüket a család és a háztartás határolta be.

A nemek egyes szférákban való beillesztése a férfiak és nők fiziológiai és karakterbeli különbségeinek szemléletén alapult, mely egyik jellegzetes vonása volt a polgárságnak (Mannová 2006: 37, 38).

Irodalom

- Dudeková Gabriela et al (2011): *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 773 s.
- Dudeková Gabriela (2011): Teória v praxi: participácia žien v politike. In Dudeková Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 273-289.
- Dudeková Gabriela (2010): Vplyv Veľkej vojny a rozpadu habsburskej monarchie na právne a spoločenské postavenie žien. In 1918: *Model komplexného transformačného procesu?* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 169-191.
- Dudeková Gabriela – Lengyelová Tünde (2011): Premeny právneho postavenia žien. In DUDEKOVÁ Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 293-314.
- Hollý Karol (2008): Volebné právo pre ženy na stránkach slovenskej tlače roku 1913. Reflexia kongresov ženských organizácií v Prahe a v Budapešti. In *Ružomberský historický zborník II*. Ružomberok, 133-144. [online], http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/77944/RHZ_2008.pdf [cit. 2018-01-11].
- Hollý Karol (2011): *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava [online], http://forumhistoriae.sk/documents/10180/1595101/zenska_emancipacia.pdf [cit. 2017-03-20].
- Kodajová Daniela (2011): Ženy v tieni mužov: spisovateľky, redaktorky a prekladateľky. In Dudeková Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 563-585.
- Kodajová Daniela (2011): Odborné vzdelávanie ako predpoklad a prostriedok emancipácie. In Dudeková Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 149-175.
- Lattová Nikoleta (2017): *Spolkový život v Košiciach v rokoch 1867 – 1914*. Dizertačná práca. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Filozofická fakulta. Katedra histórie. Košice: FF UPJŠ
- Lengyelová Tünde (2004): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava: Academic Electronic Press [online] http://forumhistoriae.sk/documents/10180/943636/Lengyelova_Zena_a_pravo_fulltext.pdf [cit. 2016-2-17].
- Lengyelová Tünde (2011): Rodové stereotypy v novoveku. In DUDEKOVÁ Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 21-34.
- Malý Karel et al. (1997): *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: LINDE

- Mannová Elena (2006): Verejnosť verus rodinný krb? Ženy v spolkoch na Slovensku v 19. storočí. In *Človek a spoločnosť*, 9 (4): 37-48. [online], <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2006/index.html> [cit. 2017-5-11].
- FAJNOR Vladimír – ZÁTURECKÝ Adolf (1998): *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*. 3. vyd. Šamorín: HEURÉKA
- Palatová Kateřina – Krausová Vendula – Havelková Tereza (2006): Žena pohľadom právnych noriem habsburské ríše druhej polovice 19. storočia. In ČADKOVÁ Kateřina – LENDEROVÁ Milena – STRÁNIKOVÁ Jana (szerk.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: UNIVERZITA PARDUBICE, 501-513.
- Šalingová Andrea (2004): Združovanie a spolkový život žien na Slovensku. In *Aspekt 1/2003 – 2004. Príbehy žien*. Bratislava: Aspekt, 51-61.
- Tišliar Pavol (2011): *Populačný vývoj a zamestnanosť z rodovej perspektívy. Ekonomická aktivita obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období so zreteľom na zamestnanosť žien*. In DUDEKOVÁ Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 343-364.
- Vrzgulová Monika (1998): Ženy zo stredných vrstiev a ich aktivity vo verejnom priestore mesta 1918 – 1945. In MANNOVÁ Elena (szerk.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava: AEPRESS (Academic Electronic Press, 197-204.
- Zavacká Katarína (2011): Právníčky v Československej republike. Absolventky práva a právna prax v Československu po roku 1918. In DUDEKOVÁ Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 586-598.

Levéltári dokumentumok

- Štátny archív v Košiciach (ŠA-K), fond (f.) Policajné riaditeľstvo v Košiciach 1920 – 1938, šk. 12, inv. č. 120, č. sp. 4629, 1921, Zriaďovanie spolkov na Slovensku – úprava.
- ŠA-K, f. Košická župa 1923 – 1928, šk. 384, inv. č. 199, č. sp. 33580, 1924, Výkazy ženských spolkov v Košickej župe.
- ŠA-K, f. Košická župa 1923 – 1928, inv. č. 17, Evidencia spolkov podľa okresov 1923 – 1928.
- ŠA-K, f. Policajné riaditeľstvo v Košiciach 1920 – 1938, šk. 13, inv. č. 121, 1937, Zoznam spolkov právne jestvujúcich v obvode Policajného riaditeľstva Košice.
- AMK, f. Policajný kapitanát mesta Košice 1861–1922, Hlásenia dobročinného ženského spolku.

Jogszabályok

Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n. ze dne 22. května 1919, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.

Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. Dostupné na internete:
[https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html].

Időszaki sajtó

Slovenský východ (1919.3.18, 1-2); (1919.3.5, 2); (1919.4.18, 3)

Slovenský východ (1920.3.2, 2); (1920.4.2, 1); 1920.4.16, 1); (1920.4.29, 3)

Slovenský východ (1921.1.16, 1); (1921.3.25, 4)

Slovenský východ (1937.2.3, 4)

Slovenský denník (1920.2.8, 2); (1920.4.15, 8)

Prágai Magyar Hírlap (1925.10.28)

Kasznár Attila

Néhány gondolat Kína további globális térnyerésének társadalmi és politikai hátteréről¹

Absztrakt

A jelenlegi globális folyamatok eredményeként egyértelműnek mutatkozik, hogy a Kínai Népköztársaság nemzetközi pozíciói alapvetően felértékelődtek. Kína mára már megkerülhetetlen tényezője a nemzetközi folyamatoknak. Az egyértelmű gazdasági potenciál pedig mind nyilvánvalóbb politikai és előbb-utóbb katonai érdekérvényesítéssel kell, hogy párosuljon.

Peking, mint új szuperhatalom viszont ebben az esetben olyan, korábbról nem tapasztalt folyamatokkal és kihívásokkal fog szembesülni, amelyek kezelésére mindenképpen fel kell készülnie a távol-keleti állam vezetésének.

Kulcsszavak: demokrácia, globális hatalom, hatalommegtartás, Kína, Kínai Kommunista Párt, klasszikus értékrend

Mind nagyobb és nagyobb nemzetközi figyelem összpontosul a Kínai Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok között zajló, gyakran már hidegháborús viszonyokat idéző gazdasági és politikai párharcra. Mindinkább úgy tűnik, hogy ködbe vesznek Xi Jinping 2013-ban papírra vetett gondolatai, melyek szerint: *„Obama elnök úrral egyetértünk abban, hogy Kínának és az Egyesült Államoknak új kapcsolati modellt kell építenie, és felül kell emelkednie a nagyhatalmak közötti történelmi összeütközéseken és nézeteltéréseken, mivel így kívánja meg a gyors gazdasági globalizáció, illetve annak szükségessége, hogy a világ összes országa együttműködjön”* (Xi, 2017: 312).

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

A Trump-kormányzat évei alatt ugyanis a két állam közötti kapcsolatok, Kína nemzetközi gazdasági és politikai pozícióinak növekedésével párhuzamban zuhantak. Wagner Péter a Trump-adminisztráció szaúd-arábiai politikájával kapcsolatosan – ugyan egy más térségre vonatkoztatva, de tartalmát tekintve bármikor, a világ bármely pontjára nézve, így akár Kínára is átültethetően – vélekedett úgy, hogy *„az új amerikai vezetés szakítva az előző adminisztráció fellépésével, határozott elképzelésekkel kíván visszatérni az Öböl-térségbe”* (Wagner, 2019: 169). Csakhogy a pragmatikus amerikai álláspont nem bizonyul építő jellegűnek Washington Kína-relációjának vonatkozásában, hiszen az nem a konfliktusok feloldását szolgálja, hanem éppen azok erősítését, egy olyan általános viszonyrendszerben, ahol a két ország, illetve általánosságban az államok egymásra utaltsága megkérdőjelezhetetlen.

Ennek folyománya pedig nem más, mint hogy míg a bipoláris világrend utáni új rendszerben a globális erőközpontok mind nagyobb szerepet kapnak, aközben a két legnagyobb centrumállam – az Amerikai Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság – szerepe alapvetően átértékelődik.

Azt, hogy az Amerikai Egyesült Államok, mint a világ első számú nagyhatalma a jövőben – legyen az a közeli, vagy a távoli jövő – veszít-e, és ha igen, mennyit a globális hatalmi pozícióiból, a jelen tanulmánynak nem célja feltárni. Így nem cél az sem, hogy a két ország közötti kapcsolatok lehetséges alakulásával összefüggő következtetések kerüljenek megállapításra. Ugyanakkor az írás törekszik arra, hogy mivel Kína globális térnyerése elvitathatatlan és megállíthatatlan, egyben pedig különös hangsúlyt kap Peking nemzetközi szerepének átértékelése, ennek mozgatórugóit részben – társadalomtudományi szempontok alapján vizsgálva – feltárja. Napjaink világpolitikai eseményeinek tükrében minden korábbinál erősebb értelmet nyer a 20. század legkiemelkedőbb kínai filozófiatörténészének, Fung Yu-lannak 1947-es gondolata, amely szerint *„történelmük során a kínaiak számára a világot Kína jelentette... a császárság létrejötte óta nem kerültek a maihoz hasonló helyzetbe, amikor is a nemzetközi politika részeseivé váltak”* (Fung, 2003: 236).

A 21. század második évtizedének végén a gondolatot továbbértékelné muszáj, hiszen Peking nem részese, hanem egyik legkiemelkedőbb alakítója e folyamatoknak, holott *„a császárkorban Kína sohasem volt globális játékos, és sohasem vett részt aktívan a globális ügyekben. Regionális ázsiai hatalom maradt... Ritkán fordult elő, hogy egy kínai uralkodó a birodalom hatókörzetét az ázsiai szárazföldön túlra szerette volna kiterjeszteni”* (Vogel, 2018: 725). Vagyis a kialakult állapot – kínai viszonyok szerint nézve mindenképpen –

újdomságnak tekinthető, amelynek helyes kezelésére a pekingi kormányzatnak is fel kell készülnie.

A feladat pedig óriási, hiszen a globális kapcsolatrendszer átalakulásának detektálható iránya, valamint a Kínai Népköztársaság dinamikus, és tendenciózus gazdasági és politikai térnyerésével kapcsolatos tények egyre inkább jelzik, hogy Peking nem csak kihagyhatatlan szereplőjévé vált a nemzetközi kapcsolatrendszernek, de rövidesen annak egyik legfőbb alakítója is lesz, amely számos új kihívás elé állítja az ázsiai államot. Ezekre az új kihívásokra adandó válaszok kidolgozása viszont nagy mértékben függ a nemzeti karakterisztikától is, ebből fakadóan, hogy a rendszerszintű reakciók a jövőben detektálhatók legyenek, lényeges a kínai társadalmi háttér bizonyos viszonyainak felvázolása.

Lényegesnek mutatkozik ugyanis, hogy bizonyos társadalmi tendenciák és folyamatok feltárása megtörténjen annak érdekében is, hogy a Kínai Népköztársaság jövőbeni globális pozícióit prognosztizálni lehessen.

A Kínai Népköztársaság jövőbeni nemzetközi szerepe valószínűsíthetően nagyban függ a politikai hatalmat gyakorló Kínai Kommunista Párt hatalommegtartó képességétől.

Ezzel kapcsolatosan a korábban megjelent Vallás és kormányzat Kínában című kötetben az alábbi négy lehetséges opció került rögzítésre (Kasznár, 2016: 161):

- a Kínai Kommunista Párt hatalmát továbbra is megtartva tovább építi a kínai típusú, autoriter szocialista rendszert,
- a Kínai Kommunista Párt hatalmi pozícióját megtartva, teret engedve a demokratikus eszméknek egyfajta nyugati típusú demokratikus rendszer vezető erejévé válik,
- a Kínai Kommunista Párt egy versengő demokrácia egyik, azonban nem kizárólagosan domináns szereplője lesz,
- egy radikális politikai fordulatot követően új hatalmi központ keletkezik.

A jelenlegi globális folyamatok alapján úgy kell vélekedni, hogy legnagyobb a valószínűsége az első számúként megjelölt forgatókönyv, vagyis a Kínai Kommunista Párt hatalmát megtartva építi tovább a sajátos kínai szocializmust elképzelés megvalósulásának. Nagy valószínűséggel állítható annak a valószínűsége is, hogy a kínai típusú társadalmi rendszer lesz képes a legsikeresebben prosperálni a 21. század új típusú kihívásaival szemben.

A demokratikus értékrend hirdetői számos alkalommal kiemelik, hogy Kína sem kerülheti el a demokratikus rendszerek által kínált szabadság iránti, mindent elsöprő vágy átalakító hatásait. Ami nem jelent mást, mint hogy végső

soron a demokratikus keretek globális szinten kerülnek kiépülésre, amely minden ország számára csak és kizárólag egyetlen választható jövőképet jelenthet, vagyis a liberális demokráciát. A valóság azonban ennél jóval árnyaltabb képet fest. Az elmúlt évek és évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy a nyugati államok szinte minden esetben belebuktak, amikor a keleti civilizációk által uralt politikai rendszereknél akarták meghonosítani a demokrácia vívmányait. Kína esetében pedig nem szabad figyelmen kívül hagyni annak a tényét sem, hogy „*a kommunista párt politikája ... pragmatikus, értelemszerűen néhol konzervatívabb időszakokkal vagy éppen Hszi Csin-ping elnök alatt komolyabb kontrollt hozó periódusokkal tűzdelve, elsősorban a lakosság gazdasági helyzetét előtérbe helyező célokat tűz ki, lényegében egy új típusú társadalmi szerződést, kompromisszumot kötve társadalmával: az állam biztosítja a javuló életkörülményeket, a Párt pedig megtarthatja hatalmát. A történelmileg is erőskezű központi hatalomhoz szokott nép pedig hallgatólagosan elfogadta ezt a kompromisszumot, legfőképp, mert életkörülményeik érezhetően javultak és azóta is javulnak*” (Vörös, 2019: 168). Vagyis, minden jelenleg Kínában, illetve a Kínával kapcsolatban a világban zajló folyamat a Kínai Kommunista Párt legitimációját látszik erősíteni bármely, nyugati demokráciát a zászlajára tűző erővel szemben.

Bár a liberális demokrácia képviselői által hangoztatott ellenvélemények folyamatosak, ha pragmatikusan szemléljük, akkor a kínaiak demokrácia iránti vágyának minimalitását jól jelképezi az 1990-ben a pekingi Tienanmen téren zajlott eseménysor. A nyugati sajtó folyamatosan a demokrácia iránti népi egységmozgalom megnyilvánulásaként kezeli az 1990-es eseményeket, azonban a kínai társadalom véleménye ettől merőben eltér.

A kínaiak felfogását kitűnően jellemzik a Samuel P. Huntington által leírtak, amelyek szerint „*a nyugati irányultság hirdetői azonban még azt a pár száz embert sem tudták maguk mellé állítani, akik Pekingben számítottak, nemhogy a 800 millió vidéki parasztot. A 20. század végén a teljes elnyugatosodás éppoly kevésbé volt célszerű megoldás, mint a 19. század végén. A kínai vezetés a ticsung új változata mellett voksolt: kapitalizmus és belépés a világgazdaságba egyfelől, mely másfelől együtt jár a politikai tekintélyelvűséggel és a hagyományos kínai kultúra iránti elkötelezettséggel*” (Huntington, 2004: 163). Az események megértése szempontjából elengedhetetlen a tekintélyelvű, hagyománytisztelő politika Kínában betöltött legitimáló szerepének hangsúlyozása, hiszen nem szabad figyelmen kívül hagyni annak a tényét, hogy a kínai gondolkodás évezredes alapját képezi a különböző filozófiai irányzatok képviselőinek azon alapkérdésben való egyetértése, hogy „*egyetlen abszolút igazság létezik, ez pedig a dao*” (Fung, 2003: 231).

Ennek ténye pedig azt jelenti, hogy amíg a társadalom egésze – fontos hangsúlyozni, hogy az egésze és nem egy kisebb, vagy nagyobb része – fejlődést mutat, addig a hatalmi elit legitim mivolta nem kérdőjelezhető meg.

Megállapíthatjuk, hogy a családi alapú társadalomszerveződés olyan előnyökhöz juttatta és juttatja Kína éppen regnáló politikai vezetését, amely a kellő gondosság, illetve a megfelelő szociális érzék, valamint néhány alapvető íratlan társadalmi norma betartása mellett hosszú időn keresztül megmaradó hatalmi alappal szolgálhat. A családi alapon szervezett társadalom különös fegyelme és közösségi szellemű gondolkodása nem csak hatalombiztosítási szempontok alapján, de a 21. század második évtizedére bizonyítottan gazdaságépítési, valamint a nemzetközi politikai területen is rendkívüli előnyöket biztosít a Kínai Népköztársaság részére.

A hagyományos, családközpontú társadalom adja az alapját annak, hogy a kínai migránsközösségek globális hálózata a kínai hatalomépítés legszilárdabb alapját is jelentheti.

A kínai nemzettudat – nem szabad feledni, hogy a Kínai Népköztársaság alkotmányának, preambulumának nyitó gondolatában kerül megfogalmazásra, hogy az állam létének alapját a han nemzeti sovinizmus adja – lehetőséget teremt a gazdaságpolitika olyan, központilag szervezett és irányított alakítására, amely a nagy ütemű gazdasági növekedéssel párhuzamosan teszi lehetővé a népesség jelentős része számára a gyakorlatilag állandó életszínvonal-emelkedést. Ahogyan Huntington fogalmazott, az 1990-es évektől kezdődően a Kínai Kommunista Párt vezetői *„a marxizmus-leninizmus forradalmi legitimitása helyébe a rezsim a teljesítmény legitimitását helyezte, melynek alapját a felélénkülő gazdasági fejlődés képezte, illetve a nacionalizmus, amelyet a kínai kultúra jellegzetes vonásainak hangsúlyozása jelentett”* (Huntington, 2004: 163).

Amennyiben a Kínai Kommunista Párt továbbra is képes fenntartani a gazdasági modernizáció és az életminőség folyamatos növekedése közötti kényes egyensúlyi állapotot, abban az esetben hatalmi pozíciója hosszú időn keresztül megkérdőjelezhetetlenné válik.

A család alapú gondolkodás alapjaiban más fejlődési perspektívákat nyit meg a társadalom előtt, mint az egyénközpontú filozófia. A kínai történelem bebizonyította, hogy ennek lehetnek ugyan hátulütői is, amelyek már-már végzetes helyzetbe sodorhatják az államot, azonban az előnyei jóval tendenciózusabban mutathatók ki. Annak a ténye, hogy a kínai társadalom az államot egy nagycsaládként kezeli, mindig is sajátos karakterisztikát biztosított Kínának. Ez a felfogás ugyanakkor nem is annyira idegen a klasszikus, konzervatív és családközpontú európai politikai filozófiától.

A nyugati kultúrtörténet meghatározó alakjaként számon tartott francia politikai gondolkodó, Jean Bodin, élete fő alkotásában, Az államról szóló értekezésben tulajdonképpen a kínai államfelfogás inverzét fogalmazza meg ideális állapotként, amikor úgy vélekedik, hogy *„családon tehát a családfőnek övéi fölötti hatalmát, jogszerű kormányzását és a neki járó engedelmességet értjük... Mivel a jól irányított család tulajdonképpen az állam képmása, és a családi hatalom hasonlatos a szuverén hatalomhoz”* (Bodin, 1987: 51). A rokon gondolkodás egyértelműen megállapítható, azonban mégsem eredményezett egyirányú fejlődéstörténetet.

A fentebb leírt morális többlet segítette hozzá a kínai népet ahhoz is, hogy az európai típusú kommunista berendezkedésen felülemelkedve, a kommunizmus községmegtartó, mozgósító jelszavait felhasználva, a kapitalista világgazdaság keretei között prosperáló sajátos szocialista gazdaságot legyen képes harminc év alatt felépíteni. Mind nagyobb annak a valószínűsége, hogy a jelenlegi kínai folyamatok hosszútávon is fennmaradnak, ennek pedig a lehetőségét növeli, hogy az autoriter hatalmi bázisú Kínai Kommunista Párt, valamint az autoriter hatalom iránt nyitott társadalom elvárásai és igényei jelentős egyezést mutatnak.

A Kínai Kommunista Párt a legteljesebben kielégít minden, a klasszikus időkől a mai napig az ázsiai állam lakossága által a regnáló hatalmi központtal szemben támasztott követelményt. Chen Weixing szerint az elmúlt kétezzer év eseményei bebizonyították, hogy a kínai társadalmi folyamatok alakulását mindig az állami ideológia tömegekkel való kohéziójának megléte vagy hiánya befolyásolta leginkább, ez a kohézió pedig jelenleg kimutatható.

A kínai politikai hagyományok szerint a hivatalos állami ideológiának minden esetben le kellett képeznie a kínai társadalom karakterisztikáját (Chen, 2006: 18). A korábbi egyszemélyű, családfő-államvezető megtestesülésének testületi szintre történt emelésének retorikai módszerével a Kínai Kommunista Párt megvalósította a család kormányzati kulcsszereplővé tételét, amely egyben a korábbi évszázadok kínai társadalomszemléletének abszolút kiteljesülésének is tekinthető.

A jelenlegi tendenciák, valamint az elmúlt évezredek tapasztalatai azt mutatják, hogy a kínai kultúrkör filozófiai-vallási rendszere kellő szilárdságú bástyákat épített ahhoz, hogy ellenálljon a kívülről érkező befolyásoknak. Ezen a téren a kínaiak évezredes gyakorlata megkérdőjelezhetetlen, hiszen *„a kínaiak társadalomszemlélete lényegében arról szólt, hogy bizonyos szokásokat és viselkedési mintákat hogyan alkalmazzanak és kövessenek a megszámlálhatatlanul sok családban szerte a birodalomban”* (Dawson, 2002:146). A kínai társadalom a saját magából kinevelt filozófusok

és vallásalapítók által teremtett filozófiai-vallási rendszerben, egy a kínaiak meggyőződése szerint a többi civilizációhoz képest kimagasló, a természettel való abszolút harmónián alapuló rendszerben élve, mindig is nehezen adta fel a maga teremtette értékrendet. Amint azt Lin Yutang nagyon érzékletesen megfogalmazta a Kínába kívülről érkező ideológiákkal összefüggésben: *„nem fogadok el semmiféle izmust, mert láttam, hogy még a legjobb festésű, legszínvonalibb izmusok is hogyan veszítik el színüket a kínai mosóintézetben”* (Lin, 1943: 364). Valószínűsíthető, hogy ez a hagyományosan kínai értékrendszer továbbra is alapvetően meghatározó mozgatórugóként fog működni az ázsiai országban, valamint annak nemzetközi viszonylataiban. Amelynek eredményeként a nemzetközi kapcsolatok terén az ázsiai állam viszonylatában megállapíthatjuk, hogy bár *„a szuverenitás és az államok jogi egyenlőségének az elve vált a nemzetközi jog és diplomácia sarokkövévé, Kína ezzel szemben soha nem bocsátkozott egyenrangú kapcsolatokba más állammal azon egyszerű oknál fogva, hogy soha nem találkozott a magáéhoz fogható kultúrával vagy mérettel rendelkező társadalommal”* (Kissinger, 2014: 35).

Ez a felsőbbrendűség-tudat vezet a kínai külpolitika hihetetlen magabiztosságához, amely nem csak az utóbbi időben, hanem történelmi távlatokban is jellemezte az országot, amint Henry Kissinger fogalmazott *„Mao méltatta a kínai államvezetés messzi időkre nyúló azon hagyományából, hogy miként lehet hosszú távú célokat megvalósítani egy viszonylag gyenge pozícióból. A kínai államférfiak egyrészt olyan kapcsolatrendszerekbe vonták be a „barbárokat”, amelyek féken tartották őket, másrészt diplomáciai mesterkedéssel gondosan fenntartották felsőbbrendűségük politikai fikcióját. Kína a Népköztársaság megszületésének pillanattól kezdve tényleges erejénél nagyobb szerepet játszott a világban.”* (Kissinger, 2014: 119).

Mára azonban azt kell látnunk, hogy a Kínai Népköztársaság tényleges ereje felbecsülhetetlen, de semmiképpen sem igaz az, hogy az ország a valós képességeinél és lehetőségeinél nagyobb befolyással bírna a nemzetközi folyamatok terén. Sőt, azt kell látnunk, hogy a nemzetközi szerepvállalás – kiemelten is a békefenntartás, a terrorizmus elleni fellépés, stb. – terén Peking messze elmarad a lehetőségeitől.

A globalizációs folyamatok, a korábban leírtak teljes körű beszámítása mellett is legfeljebb csak egyfajta „finomhangolásra” készítheti a pekingi politikai és gazdasági hatalom birtokosait. Amint azt Juhász Ottó kifejtette, a megfontolt változások egyik állomása lehet a *„demokratikus pártok és a párton kívüli személyiségek fokozottabb bevonása a politikai döntéshozatalba, elsősorban a döntés-előkészítés szakaszába”* (Juhász, 2009: 18).

Ennek megtörténte azonban nem eredményez további politikai hatalommegosztást, mindössze a népi politikai egyeztető platformok kiszélesítését.

A jelenlegi társadalmi, valamint politikai folyamatok pontosan ennek a jövőképnak a bekövetkezését teszik valószínűvé. A korábbiakban a Kínai Kommunista Párt, valamint az Országos Népi Gyűlés által megalkotott határozatok és jogszabályok egyértelműen jelezték, hogy a pártvezetők pontosan tisztában vannak azzal, hogy a globalizáció hatásaira reagálniuk kell, és bizonyos finomhangolásnak nevezett lépéseket meg kell tenniük. A pekingi vezetők láthatóan tisztában vannak a ténnyel is, hogy az autoriter hatalomgyakorlásnak vannak korlátai, *„nem elég azt valamiféle nem tudatos módon birtokolni, birtokosának tudatában kell lennie annak, hogy mi a jelentősége, mi a tartalma autoritásának, s mi mindent követel meg az”* (Molnár, 2002: 38).

Ennek alapján a pekingi vezetés főbb, a társadalom szerkezetére kihatással bíró jogszabály alkotása a konfucianizmus által kialakított évezredek dogmák továbbélését szolgálja, annak érdekében, hogy a családalapú közösségi rendszer fixálásával együtt a sajátos kínai kommunizmus továbbélése is megvalósulhasson.

Pitman B. Potter úgy fogalmazott, hogy *„a kapcsolat a vallás és a legitimitás között nyilvánvaló a rezsim társadalmi és gazdasági változásokra adott válaszaiból”* (Potter, 2003: 336).

A klasszikus értékrend továbbélését jelzi az is, ahogy a Kínai Kommunista Párt az egyensúly fenntartása érdekében egyre nagyobb teret enged bizonyos, a klasszikus kommunista ideológia alapján rendszerellenesnek minősülő társadalmi osztályoknak a gazdasági, valamint a politikai életben való kontrollált részvételre. Ebben az esetben az egyensúly megtartására irányuló szándék kettős irányú, és a kínai társadalom belső arányainak fenntartásával párhuzamosan a globalizáció hódító hatásaival szembeni, a nemzetközi egyensúly megtartására irányuló törekvésnek is tekinthető. Habár látni kell azt is, hogy ugyan korunk egyik legnagyobb hatású és legkiemelkedőbb gondolkodója Yuval Noah Harari úgy véli, hogy *„az európai civilizáció az, amivé az európaiak teszik, ahogy a kereszténység is az, amivé a keresztények teszik, az iszlám is az, amivé a muszlimok teszik, és a judaizmus is az, amivé a zsidók teszik.”* (Harari, 2018: 91). Mindinkább úgy tűnik azonban, hogy Harari kijelentése legfeljebb a jelenre és a múltra vonatkoztatható, míg a jövő folyamatainak szempontjából inkább úgy kell fogalmazni: a globális civilizáció pedig olyan, amilyenné a kínaiak teszik.

Amennyiben a Kínai Kommunista Párt irányítói a jövőben is képesek lesznek ellensúlyozni a globalizáció jelentette, klasszikus kínai értékrend lerombolására törekvő erőket, abban az esetben egyértelműnek mutatkozik, hogy a Kínai Népköztársaság a jelen politikai irányvonalát képviselő kormányzati vezetés mellett válhat a globális rendszer elsőszámú nagyhatalmává. A kialakuló új nemzetközi viszonyrendszerben Kína szerepe soha nem látott magasságokba emelkedhet, amely azonban számos kötelességet is ró az ázsiai állam vezetőire.

Az emberiség jövője szempontjából azonban mindenképpen reménykednünk kell abban, hogy az új globális struktúra két fő pólusát adó országokban – Amerikai Egyesült Államok és Kínai Népköztársaság – felelősségteljes politikusok kezében marad a hatalom, és meghallgatják a kiemelkedő államférfi, Henry Kissinger gondolatát, amely szerint jó volna ha „*az Egyesült Államok és Kína nem azért tenne közös erőfeszítéseket, hogy kiforgassa sarkaiból a világot, hanem azért, hogy felépítse azt*” (Kissinger, 2014: 551).

Irodalom

BODIN, Jean (1987): *Az államról*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ.

Chen Weixing (2006): The Essence of Promoting „Political Civilization” in China: Institution Building. In. ZHONG Yang – HU Shiping (szerk.): *Political civilization and modernization in China – The Political Context of China's Transformation*. Singapore: WORLD SCIENTIFIC PUBLISHING Co.. 11-34. o.

DAWSON, Raymond (2002): *A kínai civilizáció világa*. Budapest: OSIRIS KIADÓ.

FUNG, Yu-lan (2003): *A kínai filozófia rövid története*. Budapest: OSIRIS KIADÓ.

HARARI, Yuval Noah (2018): *21 lecke a 21. századra*. Budapest: ANIMUS KIADÓ.

HUNTINGTON, Samuel P. (2004): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: EURÓPA KIADÓ.

Juhász Ottó (2009): Kína: folyamatosság és változások. In. INOTAI András – JUHÁSZ Ottó: *A változó Kína I. – Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. Budapest: MTA VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET. 7-31. o.

KASZNÁR Attila (2016): *Vallás és kormányzat Kínában*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ.

LIN Yutang (1943): *Mi kínaiak*. Budapest: RÉVAI KIADÁS.

MOLNÁR Tamás (2002): *Az autoritás és ellenségei*. Szentendre: KAIROSZ KIADÓ.

Potter, Pitman B. (2003): Belief in Control: Regulation of Religion in China. *The China Quarterly*, No. 174, *Religion in China Today*. 317-337. o.

- VOGEL, Ezra F. (2018): *Teng Hsziao-ping és Kína megreformálása*. Budapest: ANTALL JÓZSEF TUDÁSKÖZPONT.
- Vörös Zoltán (2019): Kína a digitális korszakban: Kínai internet és a Társadalmi Kreditrendszer. In. DOMBI Judit - RIMAI Dávid (szerk.) *Digitális forradalom világunkban*. Pécs: INSTITUTIO KIADÓ. 165-182. o.
- Wagner Péter (2019): *Az Öböl Menti Együttműködési Tanács: egy sosem volt katonai szövetség*. In. MOLNÁR Anna – MARSAI Viktor – WAGNER Péter: Nemzetközi biztonsági szervezetek. Budapest: Dialóg Campus Kiadó. 159-174. o.
- Xi Jinping (2017): A nagyhatalmi kapcsolatok új modelljét kell kiépítenünk Kína és az Egyesült Államok között. In. Xi Jinping: *Kína kormányzásáról*. Budapest: ANTALL JÓZSEF TUDÁSKÖZPONT.

Simon Zoltán

„...a világ legdrágább és legjobb gyülekezete nekem, az a karácsonfalvi cigányoké” - Szempontok a gábor cigányok új vallási identitásának vizsgálatához

Absztrakt

Tanulmányom az antropológiai terepkutatás módszereivel a vallási konverzió működésének mikroszintű, lokális kontextusaira kíván rávilágítani. Az írás középpontjában a nyárádkarácsonfalvi gábor cigány közösség adventista felekezetiiségének helyi társadalomra gyakorolt hatásainak elemzése áll.

A cigány közösség betago lódása a Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyházba, olyan lokális szintű társadalmi gyakorlat, amely alapvetően változtatta meg a helyiek szociokulturális világát. A vizsgált gábor cigány közösségre is jellemző, hogy áttérésük során újra strukturalják az önmagukról kialakított narratívákat.

Kulcsszavak: vallási és etnikai identitás, gábor cigányok, vallási konverzió, adventizmus, szakrális egalitarianizmus

Előszó helyett

„...egy vasárnap délután cigivel és sörrel a kezembe kijöttem ott a mellettünk lévő bárból a járdára, s ott a többiekkel beszélgettünk. S jött M. azt mondja nekem: 'mit csinálsz Jenci, má tudod, hogy nem jó, amit csinálsz', s ott továbbléptünk pár lépést, s azt mondja nekem, hogy 'én most imádkozok érted'. S akkor levette a kalapját, összefogta kezét és imádkozott. Én akkor azt gondoltam, hogy ez az ember vagy bolond, vagy van Isten – a kettő közül valami kell legyen, mert eddig el, hogy valaki így imádkozzon értem az utcán, ilyen nem volt. Furcsa érzés fogott el, nem tudtam, hogy mit jelent ez. Azon az éjszakán láttam egy álmot, Isten szólt hozzám, az a hang, ami akkor volt... Sok nehézségen mentem át az életbe, 20 – 21 éve sok problémám volt, de ez a hang mindennél erősebb volt: 'Jenci térj meg!', 'Jenci térj meg!'. Nem tudtam, hogy hova kell megtérjek. S azon a héten, szerdán álmomba megláttam az ákosfalvi gyülekezetet (mert akkor még a cigányok oda jártak gyülekezetbe, Karácsonfalván akkor még nem volt imaház), pedig

nem is jártam soha ott. Elmondtam az álmom M.-nek, pénteken elvitt az ákosfalvi gyülekezetbe, s ott azzal a képpel találkoztam, amit álmomban láttam. S akkor már tudtam, hogy mindent el kell, hagyjak az életbe, ami eddig volt...”

M. jelenleg a nyárádkarácsonfalvi (Crăciunești, Románia) Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház gyülekezeti vezetője, a gábor cigányok részéről. Jenci, tizenöt éve gyülekezet – és misszió vezetőként szolgál a nyárádkarácsonfalvi adventista egyházon belül, képviselve a tizenkét fős magyar nemzetiségű hívőt. Látásának nagyfokú romlása miatt, jelenleg adventista lelkész feleségével megosztva végzi gyülekezeti – és misszióvezetői teendőit. M és Jenci a karácsonfalvi általános iskola öt-nyolcadik osztályában osztálytársak és barátok voltak. Két eltérő kultúra és közösség azon tagjai, akik békésen egy más mellett élve különböző módon kezelték a mindennapok kihívásait, ezekre eltérő válaszokat adtak, mígnem 1997 nyarán újra találkoztak, új barátságot, „testvériséget” kötöttek.

A fent közölt interjúrészletet, a megtéréstörténeteknek azon szegmensébe helyezem, amely révén az egyéni és közösségi folyamatok egymást kölcsönösen feltételezik, befolyásolják (Fosztó 2007/1:45). Tanulmányomban, a későbbiekben is több interjúrészlet olvasható, ezek bemutatásával és elemzésével a lokális gábor közösség társadalmi-vallási változásaira lehet következtetni. Az interjúrészleteket nem a diszkurzív gyakorlat szempontrendszer szerint elemzem, hanem a gábor közösség felekezeti újrászerveződésének makroszinten jelentkező társadalmi-kulturális erőtereinek eltolódását igyekeztem bemutatni általuk.

Interjúalanyomtól megkérdeztem, hogy a dolgozatomban közölhetem-e a teljes nevét, illetve az interjúban elhangzottakat szabadon felhasználhatom és elemezhetem-e. Az alábbi választ kaptam: „...te gondolod, hogy én nem egyeztettem M-el s a többi cigánnyal, mikor megkértél, hogy adjak interjút, s mielőtt idejöttem. Kérdezem tőlük: 'Mit mondjak én rólatok, hogy milyen emberek s hívők vagytok? S akkó azt a választ adták, hogy: 'Jenci az igazságot, csak is az igazságot, semmi más'” (J).

Annak ellenére, hogy az interjúrészletekben J.-n keresztül (aki nem cigány származású) interpretálódik az adventista gábor cigányok vallási-etnikai identitása, markánsan kirajzolódnak értelmezésében azok a jelentések, amelyeken keresztül egy közösség felmutatja és elismerteti magát környezetében.

A gábor cigányok csoportidentitása (akár vallási akár etnikai értelemben) többretegű, ezen belül az egyén önazonossága olyan konstrukció eredménye, amely több összetevőből áll, eltérő interetnikus szituációkban különféle

módon nyilvánul meg. Az egyén vallási-etnikai önazonosságáról a kollektív vallási-etnikai csoportidentitás szintjére lépve a később idézett interjúrészleteknek olyan olvasatot tulajdonítok, amelyek végeredményben a nyárádkarácsoni gábor cigányok reprezentációs gyakorlatai. A gáborok reprezentációs gyakorlata – a kutatott közösség esetében is közösségi (kollektív), a csoport tagjai egységesen, ugyanazt a „gáborképet” mutatják fel a tágabb társadalom irányába (Lőrinczi 2018: 172-173).

Jelen dolgozat keretei között nem tekintettem feladatommak, azoknak a terminológiáknak, fogalmi rendszereknek az elemzését, amelyeket az egyház intézményrendszerei dolgoztak ki, és amelyek egyben a legvitatottabbak a társadalomtudományi diskurzusban (vö. Lőrinczi 2018: 178).

I. A nyárádkarácsoni gábor cigányok etnikai–vallási kategóriái

A nyárádkarácsonfalvi gábor cigányok adventizmusáról a közelmúltban több írást is közöltem. Kutatásom középpontjában a cigány közösség adventista felekezetiiségének helyi társadalomra gyakorolt hatásainak elemzése állt. Több idősíkban vizsgáltam a cigány–magyar, cigány–cigány kapcsolatokat és együttélési mintázatokat. A nyárádkarácsonfalvi gábor cigányok adventista egyházhoz való tömeges áttérése a rendszerváltás után veszi kezdetét, napjainkra stabilizálódni látszik a gyülekezet létszáma. A 170 gyülekezeti tagból tizenkét fő magyar nemzetiségű. A gyülekezet életében jelenleg is erős a kül-és belmissziós tevékenység, de nem várható számottevő létszámnövekedés.

A cigány közösség betagozódása a Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyházba, olyan lokális szintű társadalmi gyakorlat, amely megváltoztatta a helyiek szociokulturális világát. A Nyárádkarácsonfalván átutazó, rövid ideig megálló szemlélődő turista, úgy vélekedik a gáborokról, hogy kiterjedt nemzetközi kereskedelmi kapcsolatot folytatnak és nemzetiégi szervezetben élnek. Szintén közismert, hogy az erdélyi gáborok közül a nyárádkarácsoni közösség tagjai a leggazdagabbak, mert itt élnek a legősibb gábor „poharas” családok, akik rendre felvásárolták a magyarok házait. A férfiak öltönyben és nagy kalapban járnak, nagy értékű autók vannak, nem fogyasztanak alkoholt, a nők színes, pompás ruhájukról ismertek. A környékbeli magyarság emellett kiemeli, hogy adventisták, a többiektől eltérő, másmilyen cigányok, és sokat változtak az utóbbi időben.

Berta Péter az erdélyi gáborok presztízsgazdaságáról, a társadalmi nemek közötti státuskülönbségekről monográfiát tett közzé, amelyben a presztízstárgyak vándorlásának kulturális gyakorlatán keresztül vezeti le a gáborok gazdasági erejét, a családi státusok megváltozását, vagyis mindazt, amit a külső szemlélő gazdagnak, ősiinek értékel Berta (2014: 712). A presztízsgazdaság szimbolikus, tárgyasult formában van jelen a nyárádkarácsonfalvi gáborok körében. A gábor közösség tagjai az úgynevezett „poharak” („taxtaj”)¹ örökségének és értékének rendjén keresztül definiálja ősiségét, rangját a helyi (tágabb értelemben az erdélyi) gábor cigány társadalmon belül. Berta szimbolikus helyi politikai küzdelemként értelmezi a

¹ Berta a presztízstárgyak két csoportját különbözteti meg, és részletesen tárgyalja autentikusságuk és művészeti kritériumait. (2014: 213-245).

presztízstárgyak vándorlásához hozzátapadó szociokulturális mechanizmusokat. Kitér arra, hogy az adventizmus és a gyülekezeti élet körül szerveződő találkozási pontok, narratívák, szimbolikus gesztusok kezdik figyelmen kívül hagyni a presztízsgazdaság formáiba beépülő nemzeti, családi hierarchia viszonyait, és egy másfajta társadalmi diskurzust, pozíciót teremtenek a jelenlegi cigány-cigány kapcsolatokban. A folyamatot szakrális egalitarianizmusnak írja le a szerző Berta (2014: 206).

A nyárádkarácsonfalvi gábor cigányok etnikus önmegnevezésének két változata ismert: a) a nem romák irányába kifelé ható önmeghatározásuk során a „gábor” vagy „kalapos gábor” etnonimákat használják, és így is ismerik, nevezik őket Erdélyben, Romániában. b) a közöttük szerveződő, belső önmeghatározás során, a „mi féle”, „magunkfajta cigányok” kifejezéssel élnek Berta (2014: 13). A gáborok háromnyelvűek, anyanyelvük a vlah rómani változata mellett, magyarul és románul is beszélnek Szalai (2010:422). A nyárádkarácsoni gáborok közösségükön belül három rangot különböztetnek meg. Első rangba sorolják azon csoport tagjait, akik a falualapító „a nagy Jankó” néven említett közös ősré vezetik vissza leszármazásukat.

A második rangba sorolják a rendszerváltás után nagy vagyona szert tevő és a magyarok szemében társadalmi elismertséget szerzett köldörár családokat, akik nem a „nagy Jankó” leszármazottai közé tartoznak. Harmadik rangba sorolják a „csurárokat”. A „csurár” elnevezés foglalkozásnévre vezethető vissza, bőrfeldolgozót, rostást jelent. A nyárádkarácsonfalvi csurárokat és köldörárokat lényegében affiniális rokon kapcsolatok kötik össze. Napjainkban a csurár és a köldörár kifejezések nem a foglalkozásra utalnak, hanem a társadalmi megkülönböztetés kategóriái, hierarchikus viszonyba állítva a cigány közösség tagjait. Az erdélyi gábor közösségek Nyárádkarácsonfalvára úgy utalnak, mint „centro” (centrum) vagy „o baro gav” ’a nagy falu’, utalva a település jelentőségére a gáborok társadalmi ideológiájának gyakorlatában Szalai (2010: 422-424).

A nyárádkarácsonfalvi gáborok új vallási kultúráját, a helyi társadalmi változásokkal összefüggésben célszerű tanulmányozni. A gáborok új vallási gyakorlata, az adventizmus elveinek alkalmazása társadalmi, kulturális átalakulásokhoz vezetett a lokális közösségen belül. Sorin Gog írja, hogy a romák áttérésük során újra strukturálják az önmagukról kialakított narratíváikat. A szerző szociológiai és etnográfiai adatokra támaszkodva egyfelől hangsúlyozza, hogy a romániai poszt szocialista időszakban, a falvakban nagyobb volt a romák áttérése. Másfelől kvantitatív és kvalitatív adatokra alapozva megállapítja, hogy a romániai falvakban jellemzőbb a cigányok kirekesztettsége, diszkriminálása, bár mindez nem ad magyarázatot

az áttérésekre, a folyamat annál inkább a cigányok vallási szocializációjának hiányát jelöli Gog (2008: 54-56).

A gábor cigányok vallási kultúrájának gazdasági, kulturális, társadalmi vonásait elemzem röviden a következőkben. A közösség vallási-társadalmi életformájában bekövetkező recens változások, még pontosabban az adventista felekezetiességük etnikus tartalmi és kereskedelmi, gazdasági tevékenységük szociokulturális jegyei kölcsönösen összefüggenek. A nyárádkarácsonfalvi gáborok adventista vallásgyakorlása olyan (re)szocializációs minta, azaz „egyidejű szétbomlás”, „újraszerveződés”, „rászerveződés” (vö. Williams 2000: 295 már korábban létezett kulturális társadalmi sémákra, ami a közösséget különállóvá teszi, és permanensen átalakítja Nyárádkarácsonfalván a cigány-magyar interetnikus kapcsolatokat.

A helyi gábor cigányoknak a Románián belüli és a kiterjedtebb nemzetközi (házaló) kereskedelmi kapcsolatai jelentik a legfontosabb gazdasági tényezőt a település szociokulturális viszonyaiban. A cigányság jelenleg a falu társadalmán belül már számbeli többségben van. Közvetlenül a rendszerváltás után zajlott le gyors házvásárlási akciójuk. Ekkor elsősorban a falu centrális részeiben vásároltak házakat, s ezzel érvényre juttatták gazdasági erejük olyan külső reprezentációját, amely teljesen átalakította a falu korábbi társadalmi – etnikai tereit, annak (tér)szimbólumait. Ez a folyamat nagyjából egy évtizedet ölelt fel. A cigány közösség gazdasági erőforrását a háztulajdonos magyarok hamar felismerik, mi több ki is használják, abban a formában, hogy házaikat többszörös áron adják el a legnagyobb gazdasági tőkével rendelkező cigány családoknak. A legtehetősebb cigány családok, egymás között felosztva a falut, sorra felvásárolják (utcánként) a hozzájuk, vagy valamelyik rokonukhoz közel eső magyar házakat. Ebben az időszakban a cigánytelepről faluba beköltöző családok etnikai alapon teljesen átformálják a falu képét. A falu külső megjelenése, arculata pedig a látványos építkezések és a házfelújítások révén megy át jelentős átalakuláson. Ennek következtében egyértelműen kirajzolódik a centrum, cigánytelep, cigányutca tagolódás. A cigány közösségen belül létrejön az új (polgárosultabb) cigány elit, birtokba véve a főutca mentén elhelyezkedő házakat és a falu központi tereit.

Napjainkban az új cigány elit domináns gazdasági pozíciója –rokoni szálaikon szerveződő, egész Európára kiterjedő kereskedelmi kapcsolatok révén– úgy tűnik, hogy térben végelegesen pozícionálja a cigány-magyar, cigány-cigány viszonyt. Ez utóbbi alakulása szempontjából fontos megemlíteni, hogy az éppen most kialakuló faluterek esetében, az elit immár nem a magyaroktól vásárolja fel a házakat (mivel a központi, felértékelt

terekben nincsenek, illetve csak szétszórta vannak már magyarok lakta házak), hanem az elszegényedett, eladósodott cigány családoktól.

A helyi cigány elit kicserélődésének, az új elit kialakulásának több összetevője van. Befolyásolja ezt egyrészt a nemzetközi kereskedelmi hálózatokban rejlő lehetőségek kihasználása, az a mód, ahogyan a családok, nemzeti körök ezekben a kereskedelmi hálózatokban fenntartják és megsegítik egymást.² Berta jelenközpontúnak minősíti az új elitnek azt a fajta társadalmi narratíváját, amely során előszeretettel hangsúlyozzák, hogy nem a múltorientáltság számít napjaink cigány-cigány kapcsolataiban, nem az apaiági identitás, hanem a most és itt elért társadalmi presztízs Berta (2014: 202 – 203).

A nyárádkarácsonfalvi gáborok körében az adventizmus rohamos térnyerése, a vallási konverzió olyan etnikai-vallási identitásépítési folyamat, amely a korábbtól jelentősen eltérő társadalmi nyilvánosságba helyezi a közösséget, annak tagjait. A nagyszámú megtérések, megkeresztelkedések, új narratívákat teremtenek. Ezek legalizálják a cigányok megváltozott életvezetési-és gazdasági stratégiáit (tized fizetése, helyi önkormányzatnál végezett karitatív munkák, a település utcaképnek tudatos ápolása és karbantartása, szegényebb rendű magyar családok élelem – és pénzadomány formájában történő megsegítése).

A gáborok adventizmusa olyan új életvezetési stratégia, amely nemcsak a cigány—cigány kapcsolatokat definiálta újra, hanem olyan felekezeti norma is egyben, amely lokális (de akár regionális) szinten ellensúlyozza a többségi magyarság (környékbéli románság) cigányokhoz társított negatív sztereotípiáit.

Hipotézisem szerint a nyárádkarácsonfalvi gábor közösség számára egyre inkább az adventizmus lép elő új öndefiníciós kísérletként, olyan csoport identifikációs tényezővé, amely rendre felülírja az eddigi identitásvetületeket, azok szimbólumrendszerét. A gáborok hitéletét, új vallási kultúráját olyan társadalmi emancipációs folyamatként értelmezem, amely egyszerre kifelé és befelé irányuló, dinamikus és változó. Tanulmányomban interjúrészletek elemzésén keresztül kívánom elemezni a nyárádkarácsonfalvi adventista gábor közösség új vallási identitását, ezek társadalmi vetületét.

² Nemzetközi viszonylatban Patrick Williams tudósít részletesen a Párizs keleti peremén letelepedett köldőrá cigányok gazdasági kapcsolatairól és megjegyzi, hogy a romák társadalomképe hierarchikus, de azt is leszögezi, hogy lényegében nincsen hierarchizált társadalmi struktúra náluk, mivel bizonyos gazdasági eszközök és elvek alapján társadalmukat újratermelik Williams (1982: 315-346).

II. A nyárádkarácsonfalvi gáborok újvallásosságának térbeli-időbeli vetületei Elméleti feltevések

„A cigány nemzettel dolgozni nap, mint nap, ezt nem lehet emberi erővel csinálni. Ez misszió és pedagógia egyszerre. Csak nézed, hogy van eredmény vagy nincs? De megéri, mert ha valaki megnézi, hogy mi van Karácsonfalván, az látja, hogy milyen változások történtek itt. Ezt csak a Jó Isten segítségével lehet megoldani! Milyen jó érzés nekem, mikor mondják, hogy tiszta ruhával jövünk a gyülekezetbe, nem a hétköznappal. (...) Tudok a cigányok nyelvén beszélni, s kemény is tudok lenni, ha kell. Kétezerben az idős cigányok nem akarták a gyülekezetet. Vezetőjükhöz M. bához mentünk akkor, hogy na, indítsuk el a gyülekezetet. M. bá akkor azt mondta, hogy nem a pénzzel van a baj, az van elég. Azt mondta, hogy ne csináljunk Karácsonfalván imaházat a cigányoknak, az a jó, ha valamelyik másik gyülekezetbe meghúzódnak a magyarok mögött. 'Mi cigányok ne legyünk vezetők, mert ha a cigányok vezetnek, abból baj lesz'. De a Jó Isten azt akarta, hogy legyen imaház...” (J)

Amennyiben a cigány közösségek valamely vallási kisközösséghez való áttérését vizsgáljuk, akkor azt olyan kontextusban kell vizsgálnunk, amelyek a cigány életvilágok történelmi, társadalmi és kulturális viszonyait figyelembe veszik. Az erdélyi cigányok, de különösen a vizsgált lokális gábor cigány közösség adventizmusa olyan összefüggések figyelembevételét követeli, mint az egyes cigány csoportok (alcsoportok) közti különbségek, önmaguk és a másik meghatározásának eltérő módjai, az etnikai és kulturális környezettel való kapcsolat, a történelmi egyházakhoz és egyéb hitközösségekhez való viszony (Lőrinczi (2013: 171). Lőrinczi Tünde megállapítja, hogy az erdélyi helyi cigány közösségek más-más kiségyházakhoz csatlakoznak. A román és magyar anyanyelvű házi cigányok és oláh cigányok követve az európai áramlatot a pünkösdista hitközösségekhez csatlakoznak nagyobb számban. A gábor cigányok az Adventista Egyház tanításait követik legszívesebben (Lőrinczi 2013: 171). Ugyanakkor az Alsó Nyárád mentén jelentős a Jehova Tanúk missziós munkája, de alig néhány cigány család vált Jehova Tanúvá. Bár mindkét felekezet tanítása a multi-etnikusságot, transznacionalizmust hangsúlyozza, az etnikai együttélést gyakorlatban is segítve, a nemzetek fölötti vallási egységet hirdetik. A vizsgált gábor cigány közösség az adventista egyház kötelékében teljes mértékben érvényt tud szerezni önazonosság-keresésének, csatlakozva ahhoz az úthoz, amely a

globális identitás megteremtését jelenti, kultúrák és nemzetek fölötti csoportként kíván megjelenni (Lőrinczi 2013: 172). A gábor cigányok nemzetközi kereskedelmük révén is folyamatosan interkulturális, multikulturális környezetben mozognak, és így a kutatónak figyelnie kell a globális jelleg lokális megvalósulásaira. Ahogyan Kürti László írja: „Bármely kutatás mely az identitás, az etnikai, nemzeti vagy nemzeteken kívüli önazonosítás kialakítását szükségesnek tartja, figyelembe kell, hogy vegye azokat az elméleti elképzeléseket, iskolákat, melyek az etnicitás, nemzetiség, diszpóra stb. tudatok kialakulásához, újraértékeléséhez, változtatásához vezetnek. Ezért szükséges az, hogy figyelembe vegyük például az etnikai vagy nemzeti csoporttudathoz segítségként felhasznált elképzeléseket (...) Kürti (1996: 41).

Lőrinczi Tünde a nemzetközi roma pünkösdi mozgalom kapcsán a romák új vallásos kultúrájáról, roma újjavallásosságról ír (2015: 80). A szerző nemzetközi szakirodalomra hivatkozva új vallásosságnak nevez minden olyan vallásos jelenséget, amely az utóbbi ötven évben vált meghatározóvá. A romák viszonylatában ide sorolja azokat a vallási kisközösségeket is, amelyek az 1960-as éveket megelőzően terjedtek el. Hangsúlyozza, hogy a romák új vallásos kultúrája nem vizsgálható külön azoktól a társadalmi, gazdasági, kulturális összetevőktől, amelyeknek keretei között az adott etnikai csoport él. Megállapítja, hogy Erdélyben már megtörténtek a megtért roma közösségekre irányuló alap kutatások, míg Magyarországon nem. A roma közösségek valamely vallási kisközösséghez való csatlakozása, egyszersmind a stigmatizált létből való kilépést is jelenti, új közösségi értékrendet és életmódváltást eredményezve (Lőrinczi 2015: 81).

A nyárádkarácsonfalvi cigányság többsége az adventizmus térhódítása előtt a református és görög katolikus, 1948-tól ortodox egyházhoz tartozott. A két egyház hivatalos szakrális szolgáltatásait kereszteselés és temetés alkalmával vették igénybe. A templomba járás, illetve az egyházi szertartások szerinti házasságkötés nem jellemezte a helyi cigány közösség tagjait. A cigány közösség lokális emlékezete, az első megtéréseket, megkeresztelkedéseket az 1970 – es évekre datálja.

Az Alsó Nyárad–mentén, mint református többségű rurális térben, a cigány–magyar együttélés több évszázados múltra tekint vissza. A Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház mellett több kiségyház is jelen van a térségben, kialakulásuk szintén a rendszerváltás előtti időszakra, vagy annál jóval korábbra vezethetők vissza. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy ebben a kistérségben elfogadottabbak, megtűrtebbek a kiségyházak, mint

azokon a településeken, ahol csak a rendszerváltás után váltak meghatározókká.

Az 1980 és 1990 – es években megkeresztelkedett cigány hívőket a marosvásárhelyi és ákosfalvi gyülekezet tömörítette. 1997 januárjában, februárjában intenzívé válik a Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház missziós munkája Nyárádkarácsonfalván. Ekkor veszi kezdetét egy evangelizációs sorozat, a magyar és cigány közösséget egyaránt célozva (több esetben magyar házaknál is tartottak összejöveteleket, ahol cigány személyek is jelen voltak), de a magyar közösség részéről ekkor csak Jenci és a húga tér meg. Az ezredfordulóra valamivel több, mint félszáz megkeresztelt gábor hívő gyakorolta hitéletét az ákosfalvi és marosvásárhelyi gyülekezetben.

Ekkor már megfogalmazódott az igény a nyárádkarácsonfalvi imaház felépítésére. 2000-ben kezdetét veszi az imaház építése, amely rövid időn belül elkészült. Az Amerikai Egyesült Államokból érkezett hittestvérek, negyven fővel egy hónapon keresztül segítették az építési munkálatokat. Az imaházat építést önerőből a karácsonfalvi adventista gábor családok fejezik be. A gyülekezeti élet szervezeti rendszerének keretei is gyorsan kialakultak. Az egyházi élet irányításával kapcsolatos pozíciókat lelkesíti irányítás alatt végezték/végzik elsősorban a vagyonosabb gábor családok férfi tagjai. Jenci ekkor kezdi meg gyülekezetvezetői szolgálatát.

A témában született erdélyi kutatások, felhívják a figyelmet arra, hogy a cigányok áttérése valamely szabadegyházhoz, új vallási közösséghez, gyakran a korábbi cigány–magyar kapcsolatviszonyok átalakulását eredményezi. Ugyanakkor a Székelyföld egyéb településeire irányuló, a magyar–cigány együttélést elemző antropológiai munka rámutat, hogy a magyarok és cigányok közötti szimbolikus, mentális határok, amelyek meghatározták az egymás mellett élést nem számolódnak fel a vallási közösséghez tartozással párhuzamosan (Kotics 1999/a: 122-136).

Kinda István az erdélyi cigány közösségekre irányuló kutatásaiban kettős kirekesztettségről beszél, hisz a többségi magyar társadalom, ahogyan a romákat, úgy a kiségyházak tagjait is stigmatizálhatja Kinda (2007: 153-172). A nyárádkarácsonfalvi magyar közösség időnként a hátrányos etnikai alapú megkülönböztetés és a negatív megítélésű szektaként emlegetett kiségyházi tagság a „szombatosság” összeegyeztetésével még mindig stigmatizálja a gábor cigány közösséget. Kereskedelmi tevékenységük láthatatlan gazdaságként jelentkezik a magyarok előtt, azaz rejtett, ennél fogva felerősíti a magyar közösségben a mentális/szimbolikus szféra strukturáló erejét, a két közösség tagjait egymástól távol, a maguk helyén tartja (Kotics 2013: 109).

A történeti, néprajzi, szociológiai, antropológia elemzések az erdélyi cigányok kultúrájának képlékenysége, gyors adaptációs képessége miatt, az identitás, az asszimiláció, és az etnikai együttélés kérdésében még nem jutott nyugvópontra. Nincsenek érdemi kutatási eredmények arra vonatkozóan, hogy amikor egy lokális cigány közösség a többség általi negatív megítélésű, szektának tekintett vallási csoportosulásba tér át, hogyan viselkedik a szűkebb falusi és a tágabb regionális társadalmi környezet, hogyan fogadja az egymás mellett élés során a magyar közösség a cigány csoport felekezeti és kulturális eltávolodását. A magyar többség negatív viszonyulása, milyen besorolást, megítélést eredményez (Kinda 2008: 25-26).

További kutatás alapját képezi, annak behatóbb vizsgálata, hogy Nyárádkarácsonfalván, eltűnik-e a cigány–magyar relációban alapvetően jelenlevő mentális fent és lent viszony? A gábor cigányok adventista felekezetsége, hitéletének fizikai határait kitágította, hiszen olyan transzetenikus közösséget hozott létre (jelenleg az adventista egyházhoz áttért magyar személyek száma is növekedő tendenciát mutat, elsősorban a szomszédos településekről érkeznek a gyülekezetbe), amely megszüntette a vallás és etnikum kizárólagos összekapcsolódását.

III. Gyülekezeti élet

„Itt nálunk a gyülekezetbe a prédikációk magyarul mennek: énekek, minden, mert magyar közösségbe lakunk. De a cigányoknak, román leckéjük van s román Bibliájuk és magyar énekeskönyvük. Érdekes nem? Román Bibliát olvasnak, magyarul énekelnek, magyarul beszélnek, ritkán imádkoznak cigányul, inkább magyarul s románul. Ha ide bejössz az imaházba, itt egy vegyes dolog van. Van úgy, hogy cigányul beszélnek néha, hogy a magyarok ne értsék, de én úgy is értem. De az énekeket azért éneklük magyarul, hogy ne sértsenek meg minket, magyarokat. Én néha rosszul érzem magam ezért, mert igen nagy tiszteletet adnak nekünk, magyaroknak. Pedig egyformák vagyunk Isten szemében, a cigány ember is olyan, mind a magyar ember. Sőt, igen nagy tiszteletet adnak, azért, hogy mi a magyarok így s úgy, na tudod te, hogy van ez.

A legnagyobb előnye ennek a gyülekezetnek, hogy mi itt egymást nem nevetjük ki. Itt mindenki értékeli a másik beszédét, azért járnak ide fiatal prédikátorok. Itt nincs olyan, hogy valaki fordítva mondott valamit, itt nincs helyesírási hiba, itt nincs semmilyen hiba. A magyar ember csak néz s hallgat prédikáció közben. A cigány jelentkezik, s visszakérdezz. Belekérdez a prédikációba. S ha megszólítod prédikáció közbe, rögtön válaszol. A magyar háromszor kell megkérdezni, s úgy sem válaszol. Amilyen változáson keresztül mentek ezek az emberek... Én olvasom a magyar nyelvű Bibliát vagy kiadványt, s ők követik a saját román nyelvű Bibliájukban, kiadványukban, amit mondok. S végül együtt megbeszéljük magyarul. Cigány lelki világ kell ide! Mi mindent közösen beszélünk meg, csak így lehet rendet tartani!” (J)

Az interjúrészletből kitűnik, hogy mennyire sokoldalú tanulási folyamat jellemzi a gyülekezeti életet. A fentiekben már jeleztem, hogy a nyárádkarácsonfalvi gáborok háromnyelvűek, anyanyelvük a vlah romani változata mellett, beszélnek a regionális magyar nyelvet, illetve románul is beszélnek.

Hasonló folyamatról számol be Lőrinczi Tünde az erdélyi Körispatakon végzett kutatása kapcsán, kiemelve a cigány hívő emberek olvasáshoz, tanuláshoz való pozitív viszonyulását Lőrinczi (2015: 86). A Biblia és a hozzá kapcsolódó adventista szövegek tanulmányozása különösen fontos a gáborok és az adventista egyház számára egyaránt. A legtöbb megtért gábor személy, a hitközösségben tanult meg írni, olvasni. A vagyonosabb adventista családok, nyugdíjas vagy épp a faluban jelenleg is tanító, tanároktól vesznek magán órákat. Román nyelven, alapszinten írni és olvasni hamarabb és könnyebben megtanulnak, a magyar nyelv használata ezért korlátozódik a vallásos énekek

szintjére. A magán, illetve az autodidakta módon történő tanulás, ezekben a családokban, de közösségi szinten is felerősíti a gyerekek iskoláztatásnak fontosságát, reszocializációs mintákat gerjesztve. Az egyház pedagógiai értéket tulajdonít a folyamatnak, ugyanis a Biblia és egyházi irodalom kooperatív és interaktív formában történő tanulmányozása, olyan értelmező keretet biztosít a megtért gábor hívők, családok számára, amely révén megváltozott életmódjuk, és új vallási identitásukhoz tapadó értékrendszerük értelemmel telítődik. A román nyelv írás szintű elsajátítása, a hivatalos üzleti életben is segíti őket. A jogosítvány hivatalos úton történő megszerzését segíti elő, amely elengedhetetlen a gáborok számára, a belföldi és nemzetközi kereskedelmi jellegű mobilitásuk fenntartásához. A fiatalabb generációra jellemző, hogy egyre nagyobb számban szerzik meg (hivatalos úton) a jogosítványt és az idősebb generációtól eltérően, nem alkalmaznak magyar férfiakat sofőrnek kereskedelmi tevékenységük során.³ Az egyházi szövegek tanulmányozása révén hagyományos kultúrájukat lényegében újrafogalmazták napjainkban a gáborok, egy transzcendens világképp keretei között, így az adventizmus „értelme közösséget” (Lőrinczi 2015: 87) teremt a gáborok körében.

³ Nyárádkarácsonfalván a magyar-cigány kapcsolatokban is tetten érhető a szociokulturális kapcsolatok jelentős megváltozása, kialakult egy új patrónus-kliens viszony. Jelenleg a legfontosabb gazdasági kapcsolódást a magyar-cigány viszonyban az jelenti, hogy a magyarok a cigány háztartásokba „bedolgoznak”, néha vállalják annak vezetését. Magyar férfiak sofőrnek szegődnek el cigány családokhoz hosszabb, rövidebb időre. Ez a tevékenység lehet fő jövedelemszerzési stratégia, vagy kereset és nyugdíj kiegészítés is.

IV. A nyárádkarácsonfalvi gábor cigányok házassági szokásai, az adventizmus szemszögéből

A nyárádkarácsonfalvi gáborok házassági szokásaira vonatkozó interjúrészlet bemutatása előtt fontos kiemelni Lőrinczi Tünde felfogását, miszerint az adventista gáborok esetében a vallásváltás nem úgy történik, hogy feladják teljes mértékben társadalmi és kulturális hagyományait. Adventista voltak azt a célt szolgálja, hogy képesek leépíteni a gábor cigányokról kialakított negatív sztereotípiákat, etnikus jellemzőiket újraértelmezik és azok pozitív tulajdonsággént jelennek meg (Lőrinczi 2013: 172). Az adventizmus a gábor cigány felekezeti tagok körében egy olyan önszemlélet, önmegjelenítési stratégia, morális rendszer, amely hitközösségi szinten is szerveződik, az etnikus közösségi törvények és erkölcsi értékek mellett (Lőrinczi 2013: 175). Az Adventista Egyház hittételei azok megértése és elfogadása teljesen új életvezetési stratégiákat alakít ki. A dohányzás és a szeszes ital fogyasztásának tilalmát, illetve, hogy nem esznek disznóhúst, könnyedén betartják, ahogyan azt is, hogy kerülik a szórakozási lehetőségeket. ⁴ A nyárádkarácsonfalvi gáborok, illetve az egyházi vezetők szemében egyaránt a házassági szokások, azon belül is, a gyermekek korai megházasítása, férjhez adása a legnehezebben megfigyelhető hitközösségi elveknek. A gáborok házassági szokásaikat etnikus identitásuk legfontosabb részének tekintik, és nehezen mondanak le róla (Lőrinczi 2013: 175).

Az Adventista Egyház a türelem jegyében és a változtatás reményében alakítja, formálja közvetlen, vagy közvetett eszközökkel a gáborok házassági szokásait. A nyárádkarácsonfalvi gábor közösség házassági szokásrendszere sokat változott és folyamatos változások/változtatások lépnek életbe, az adventizmus hatására (az egyház által kezdeményezett változtatásokat és hatásait lásd az alábbi interjúrészletben).

⁴ Szükséges megjegyezni, hogy a fent leírt egyházi vonzatú tilalmakat generációnként másként értelmezik, illetve tartják be. Több esetben generációs konfliktusként jelentkezik az adventizmus életmodell kialakítása és gyakorlása.

„Itt nálunk a cigányok tizennégy-tizenöt évesen házasodnak. Itt nincs úgy mind nálunk, hogy magyar fiú elvesz román lányt vagy fordítva. Itt csak cigány cigányt vesz el. Na, szóval fiatalon házasodnak, s az állam nem engedi meg. S nekünk, az egyháznak se jó. Eddig büntettük őket, a szülőket kizártuk, stb. De ez így nem jó! Házasság ügyében a gyülekezetbe, hogy szavazunk: a tizennégy tagú gyülekezeti bizottságba van három magyar, s a többi cigány. Hogy lehet szavazni így? Ez a legnagyobb baja ennek a gyülekezetnek: a házasság! Fenyítéssel nem lehet ezt megoldani, csak neveléssel! Ez az egyetlen út! Az a baj, hogy a gyermek még kiskorú, s mondjuk még meg sincs keresztelve, s ezért a szülőt büntetjük, őket zárjuk ki. S volt olyan, hogy idő közben a gyermekek megkeresztelkedtek, adventisták lettek, a szülők még mindig ki voltak zárva. Tehát azokat zártuk ki, akiket már korábban megkereszteltünk. Itt a nevelés számít! Isten szavára való odafigyelés, Isten szavára való hagyatkozás. Hosszú és nehéz folyamat, de megyünk előre. Régen már tíz – tizennégy éves korukban összeházasodtak. Most elértük az egyházzal, hogy csak tizennégy éves korukban házasodjanak össze, s hogy járjanak iskolába, hogy tudjanak írni, olvasni. Most már a lányok is tudnak írni, olvasni, de régen nem tudtak, mert féltették őket, nem engedték a magyar fiúk közelébe az iskolába sem. Gyermekeként házasodnak össze, nincs házassági okiratuk sem. Kértük őket, hogy várják meg, amíg lesz bulletinjük (személyazonossági okmányuk). Polgárilag nem házasodnak meg. Az egyházban nálunk pedig mindenki házasságban él.

Kérjük őket, hogy keresztelés előtt házasodjanak meg. De a 18 év alatti gyermekeket, hogy kérd meg? Az időseket is rá vesszük, hogy utólag polgárilag házasodjanak össze. Ez nagy problémája a gyülekezetnek, de látok sikert, másképp nem csinálnám. Látom szombatról szombatra, hogy ők is igyekeznek. Jönnek s mondják, s nyugtatnak, sokat kommunikálunk. S mikor látom, hogy ők is mennyire igyekeznek, s szívből teszik a dolgokat, adakozást, s mindent. Látom, hogy igyekeznek, hogy változzanak meg...” (J.)

Az interjúrészletből is kitűnik, hogy az Adventista Egyház elítéli a korai házasság intézményét és igyekszik szabályozni azt. Románia összes adventista gábor közösségében az Adventista Egyház érvényt kíván szerezni annak, hogy elfogadható korhatárt írjon elő mind a lányoknál, mind a fiúknál a házasság esetében. A legtöbb konfliktust az okozza, hogy a gyerekházasság intézménye a gábor cigányok csoportidentitásának ma is meghatározó része (Lőrinczi (2013: 175).

Nemzetközi párhuzamként Patrick Williamsnek a párizsi köldörár román házassági szokásainak vizsgálatára vonatkozó észrevételeit érdemes megvizsgálni. Williams tanulmányában a „menyasszonyváltáság”

problémakörét járja körül az „Une cérémonie de demande en mariage dans une communauté tsigane: les Rom de Paris” című írásában és a „menyasszonyváltás” úgy határozza meg, mint azoknak a javaknak az összességét, amiket a vőlegény családja juttat a menyasszonyának Williams (2000: 462). A szerző rögzíti, hogy „...a menyasszonyváltás funkciójának megértéséhez nem önmagában kell vizsgálni a jelenséget, hanem egy bizonyos fajta házasság elemzésből kell kiindulni, amelyet eddig nem vettek figyelembe, vagy jelentéktelennek tartottak, és amelyet a kelderások – legalább is a párizsiak – ideális cserének (páruimosz) tartanak.” Williams (2000: 462). A Párizs környéki köldörárok menyasszonyváltása esetében is az a központi kérdés, hogy a váltásárpénz mindig és minden esetben a nőt helyettesíti-e, illetve, hogy egy végleges házassági cseréről van-e szó? A menyasszonyváltást az antropológiai gondolkodásban, sok esetben úgy értelmezik, mint az el nem cserélt nő helyettesítőjének fogalmát, amely révén egyfajta szexuális racionalizálást hajtanak végre, a nők egyenletes elosztása érdekében az adott közösségen belül (Williams 2000: 463).

Az erdélyi gábor cigányok házasságkötési szokásai (annak ellenére, hogy többségében köldörár csoportról beszélünk), lényeges eltéréseket mutatnak a Párizs környéki köldörár csoportokétól. Berta Péter leírja, hogy más roma csoportoktól eltérően a gáborok között a menyasszonyváltás gyakorlata ismeretlen: „Esetükben a házasságkötés során a férj családja nem ellentételezi egy adott pénzösszeg kifizetésével vagy egyéb módon a menyasszony felnevelését és hozzájuk költözését, illetve gyermekei majdani megszületését. A hozomány – annak gábor roma ideológiája szerint – elsősorban arra szolgál, hogy a nemek közötti státuskülönbséget (a férfiakhöz/maszkulinitáshoz társított magasabb presztízt) ellensúlyozza. Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: 'Nálunk veszik, megfizetik a fiút'. A házasságkötés elmaradhatatlan része a hozomány ('zestre') összegyűjtése, amely három, a leendő feleség szüleitől a leendő férj szülei felé áramló ajándéktípust foglal magába.” Berta (2014: 103).

A nyárádkarácsonfalvi gábor közösségre a patrilokalitás és az etnikai endogámia jellemző. Házasságkötésre a lányok esetében tizenhárom-tizennégy, a fiúk esetében tizennégy-tizenhat éves korban kerül sor (ettől eltérő korban is házasodhatnak, többnyire idősebben, általában egészségügyi okok miatt). A házasságkötésből az egyházat és a helyi polgármesteri hivatalt kizárják (az utóbbi időben egy két család esetében az adventista lelkipásztor jelen volt az esküvőn, de nem hivatalos, lelkipásztori minőségben).

A párválasztást és az eljegyzést az apák, illetve nagyapák irányítják a rang, illetve a családok gazdasági-társadalmi helyzetétől függően. A gyermekük véleményét, hogy kit szeretnének maguknak párként, ki lenne a legmegfelelőbb társ számukra, ritkán kéri ki (Berta 2014: 95-96). Általános jelenség, hogy az esküvőt megelőzően a családok évekkal korábban megállapodnak gyermekeik összeházasításáról, az az ideje korán sort kerítenek az eljegyzésre. Az apatárs keresésnek, illetve az apatársi szövetségnek tulajdonított helyi politikai ambíciók, mechanizmusok részletes bemutatása Berta Pétertől olvasható (Berta 2014: 95-151).

Jelen dolgozat szempontjából annál fontosabb annak a ténynek a megállapítása, hogy jelenleg a hivatalos egyházi deklaráció szerint, tolerancia övezi a gáborok autentikus házassági szokását, a helyi Hetednap Adventista Egyház részéről. Lőrinczi is leírja, hogy számba véve az erdélyi kutatások eredményeit, kirajzolódik, hogy az eltérő roma csoportok gyakran eltérő hitközösségeket részesítenek előnyben, ezzel is kifejezve az egymástól való elkülönülés szándékát (Lőrinczi 2015: 88). A nyáradkarácsonfalvi gáborok számára különösen fontos, hogy a helyi adventista egyház nem intoleránsan, nem jogi eszközökkel lép fel házassági szokásaikkal szemben.

Etnikus hagyományait empátiával fogadja, fenntartva magának a türelemmel kísért változtatás igényét. Nyáradkarácsonfalván a Hetednap Adventista Egyház úgy próbál egyensúlyt teremteni az egyházi hittételek és a gáborok etnikus szokásai között, hogy nem törekszik közvetlenül ez utóbbiak teljes megszüntetésére. További kutatást igényel annak megválaszolása, hogy a közeljövőben a Hetednap Adventista Egyház milyen módon és eszközökkel kíván beavatkozni a gáborok vallásos kultúrájába? Kialakul-e olyan hierarchikus rendszer, értékrend, és tekintélyelvűség az egyház részéről, amely hiteles tud lenni a gáborok jelenlegi házassági gyakorlatával szemben és mindez a házassági szokások átrendeződését eredményezi.⁵

⁵ Mindenesetre a folyamatot nehezíti, hogy a gáborok rituális gyakorlatában az adventizmus keretei között is továbbélnek olyan szokások, amelyek ősi formának tekinthetők és a magyar-cigány kapcsolatokat is formálják. A nyáradkarácsoni magyar-cigány együttélés hétköznapi praxisában, a szokás és erkölcs tekintetében is létrejönnek komplementer viszonyok, hasonlóan ahhoz, amit Kotics József is megfogalmaz a társadalmi kontroll szimbolikus formáiról, annak erkölcsi alapjairól írt tanulmányában (Kotics 1999/b: 8-21). Hasonló jelentéssel bír a nyáradkarácsoni cigány közösségen belüli „hitre menés” rítusa, amely lényegében egy nyilvános eskütétel, önátok. Házasságtörés esetében, vagy magyar lakostól kölcsön kért pénz vissza nemfizetése esetében, ez a rítus kilép/kiléphet a cigány-cigány erkölcsi kapcsolatok köréből és találkozhat a magyar közösség erkölcsrendjével. Ez esetben nyilvános közösségi szankcióval, olyan szokásjog alkalmazásával találjuk szembe magunkat, amely során a közösség a helyi normarendszer ellen vétőket kívánja jelképesen megbüntetni. Vess össze Kotics (1993: 153-161).

V. Összegzés

„Sokan kérdezik tőlem a magyarok, hogy '... na Jenci, mint lelki vezető te mondsz, változtak a cigányok?’ Hogy változtak-e? Mit mond az ige: a párdúc meg tudja változtatni az ő foltosságát? S a szerecsen az ő bőrének a színét? Nem tudja! Ezt csak is Isten tudja elvégezni! De hatalmas változások vannak, szépen beszélnek, s Bibliaolvasó emberek lettek. Azt tudni kell, hogy más temperamentumú emberek, de ha még többet tanulmányoznánk a Bibliát, még többet beszélgetnénk, még jobb lenne. S mondjuk, ők is többet el kellene, engedjenek a világból, mert a gáborok szeretik a nagy házakat, s autókat, de ehhez mind pénz kell.” (J)

Karácsonfalván cigány azért nem lett adventista, hogy leplezzen valamit, mint ahogy a magyarok mondják. Ezek a cigányok megismerték az igazságot, s látszik rajtuk, hogy más emberek lettek. Ezelőtt a cigány nem vehetett fel fehér inget, akkor volt cigány, ha minél zsírosabb volt a ruhája s a haja, annyira, hogy fénylett a zsírtól. A mi cigányaink egy új kép, ami csodálkozással tölti el a mellette lévő embert.” (J)

Erdélyben a rurális közösségekben a cigányság valamely hitközösséghez való kapcsolódása pozitív önmegjelenítő stratégiaként is felfogható. A kisebb, zárt falvakban a cigány–magyar együttélés szorosabb viszonyokat feltételez, a szociokulturális, gazdasági kapcsolatok személyes ismertségen alapulnak, a többségi társadalom felől érkező pozitív visszaigazolások gyorsabbak, informálisak. Fosztó László a befogadó (többségi) közösséget ebben az esetben referenciaközösségnek nevezi (Fosztó 2007/1: 23). A nyárádkarácsonfalvi megtért gábor személyek, épp ebből kifolyólag nyilvános társadalmi és szakrális térben énképüket rendre újrafogalmazták, narratívizálják, hangsúlyozva, hogy ők nem isznak, nem dohányoznak, családi békében élnek, nem verik át üzleti partnereiket, Isten parancsolatai szerint élnek, stb. A pozitív életmódváltás társadalmi térbe való kivetítése a gábor személyek, tágabb értelemben a közösség új vallásos kultúrájának, identitásának a kivetülését biztosítja, legitimációs funkciót tölt be.

Fosztó úgy látja, hogy a megtérés során végbemenő változások kutatása ez idáig mostoha területe volt a vallásantropológiának, ugyanis a kutatások leginkább a vallási gyakorlatokra irányultak, az ideák fennmaradását és a hagyományok folytonosságát vizsgálták. A megtérés során végbemenő személyes és közösségi változások, negatív hatásokként kerültek leírásra, veszteség olvasatot szántak a kérdéskörnek, kultúrávesztésként, akkulturációként mutatták be a megtérési/áttérési folyamatokat.

Pedig ellenkezőleg a megtérés vizsgálata eredményezheti, hogy korábbi társadalmi kapcsolatok, gyakorlatok és értékek hogyan veszítik funkciójukat, mi tölti be ezeket Fosztó (2007/1: 23-24). A morális személy, közösség megalkotásában és fenntartásában, a ritualizált kommunikatív gesztusok, rítusokon való részvétel kiemelkedősen fontos. A gyülekezetben bizonyos rituális gesztusok, a rítusok kommunikatív szerepe belső térben a közösség megalkotásában játszanak szerepet, kifelé megmutatják a csoport összetartozásának (új) erejét Fosztó (2007/1: 24).

A cigány-cigány kapcsolatokban is döntő jelentőségű változást hoz az adventizmus megjelenése. Az imaházban a gyülekezet előtti egyenlőségi elv, a fentiekben ismertetett rangok szerinti besorolást a cigány-cigány, magyar-cigány társadalmi közbeszéd egyaránt negligálja. Berta Péter a szakrális egalitarianizmus kifejezéssel utal a jelenségre (Berta 2014: 206).

A nyárádkarácsonfalvi gábor közösség esetében, a rendszerváltozás utáni időszak fordulópontnak tekinthető, ekkor olyan társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatok indultak el, amelyek a cigányság életét gyökeresen átalakították. Ebben a folyamatban a korábbi gazdasági kapcsolathálókat átalakultak, a régebbi társadalmi hierarchiák értéküket és dimenziójukat veszítették (Kinda 2007: 156).

A gábor cigányok adventizmusában újraértelmeződtek, homogenizálódtak a korábbi kulturális értékek, az interetnikus kapcsolatok is vallási alapon kezdenek körvonalazódni. Korai állást foglalni a tekintetben, hogy a gáborok új vallásos kultúrája, az adventista egyházba való áttérésük, egyet jelent-e a közösség asszimilációs törekvéseivel. Az adventizmusban kétségkívül jelen van egy olyan intézményes adottság, az egyenlőségi elv, amely a cigány kultúrát megfelelteti a többségi kultúrával, de a megfogalmazott hipotézisem szerint ez egyelőre társadalmi emancipációs normának tekinthető csupán.

A gáborok vallási konverziója jelenleg nem jár együtt komolyabb, a hittételekre vonatkozó alapismeretekkel, a mindennapi életük sem árulkodik mély vallásos buzgalomról. Annál inkább beszélhetünk olyan gyakorlatról, amely saját kulturális értékeibe építi be az adventizmust, létrehozva annak egy módosított vallásgyakorlási formáját, amely megengedi a gazdasági felemelkedést, elfogadja az ősi szokásjog továbbélését, és biztosítja a gábor cigány etnikus identitás megélését.

Irodalom

- BERTA P. (2014): *Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízs gazdasága*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet
- Fosztó L. (2007/1): A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösddizmusra tért romák kapcsán. *Erdélyi Társadalom* 2007/1 V. évfolyam, 1. szám, 23–49.
- Gog S. (2008): Roma áttérések: pünkösddizmus és az identitás új narratívái. *Régió*, 19. (4): 50–75.
- Kinda I. (2007): Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kolozsvár, 153–172.
- Kinda I. (2008) Hívők. Egyház és szekta hatása egy székely falu cigány lakosságára. *Mediárium*, 2. évf. 3–4. sz. (2008. nyár–ősz)
- Kotics J. (1999/a): Integrare sau segregare? In (szerk.): POZSONY Ferenc, ANGHEL Remus Gabriel *Modele de convieuire în Ardeal: Zăbala*. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János, 122–136.
- Kotics J. (1999/b): A társadalmi kontroll szimbolikus formáiról: Egy rítus jelentései In: ZSIGMOND Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs - Obiceiuri și moravuri*. București: MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KULTURÁLIS KÖZPONTJA 8-21.
- Kotics J. (1993) Csendháborítás vagy a közösség bosszúja? A Charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a XIX. században *Néprajzi Látóhatár: A Györffy István Néprajzi Egyesület Folyóirata*, 2: (1-2), 153-161.
- Kotics J. (2013) Határeltolódások. Újonnan keletkező törésvonalak a cigány-magyar együttélésben. In: SZUHAY Péter (szerk.): *Távolodó világaink: A cigány-magyar együttélés változatai*. Budapest, MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG, 101-120.
- Kürti L. (1996) Az interetnikus kapcsolatok. Elméleti kérdések és problémák a kulturális antropológia köréből. In KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának eredményei*. (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga.) Miskolc, 39–58.
- LŐRINCZI T. (2013) *Egy adventista gábor cigány közösség önmegjelenítő stratégiái. Az átalakult önkép reprezentációs gyakorlatai*. In Kolozsvártól Pécsig, a yaoitól a juhászig: *Néprajzi-kulturális antropológiai tanulmányok két doktori iskolából*. Studia Ethnologica Hungarica sorozat (16). Pécs: L'Harmattan, 169-185.
- Lőrinczi T. (2015): Reflexiók az erdélyi és budapesti romák új vallásos kulturájáról (általános jellemzők és fontos különbségek). *Erdélyi Múzeum*, 77. kötet
- LŐRINCZI T. (2018) Egyház? Szekta? Mozgalom? Vallásos jellegű kisközösségek kutatásának elméleti hátterei. Online megjelenés: https://www.academia.edu/10177215/Egyh%C3%A1z_Szekta_Mozgalom_Vall%C3%A1sos_jelleg%C5%B1_kisk%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gek_kutat%C3%A1

s%C3%A1nak_elm%C3%A9leti_h%C3%A1tterei (Utolsó letöltés ideje: 2018. 11. 14.)

- Szalai A. (2010): Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben. In FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Különbégtéremtő társadalom*. Budapest: GONDOLAT-MTA KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET
- Williams, P. (1982): The invisibility of the Kalderash of Paris: some aspects of the economic activity and settlement patterns of the Kelderash Rom of the Paris suburbs. In *Urban Anthropolgy* 11 (3-4) 315-346.
- Williams, P. (2000): A cigányok pünkösdisták mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések In PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ, 286–295.
- Williams, P. (1980): Une cérémonie de demande en mariage dans une communauté tsigane: les Rom de Paris In PRÓNAI Csaba(szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ, 459-476.

Szerzőink

- FAZEKAS Csaba (Debrecen, 1968): PhD. habil., történész, 1992 óta a Miskolci Egyetem oktatója, jelenleg a BTK Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetének docense.
- FEKETE Sándor (Debrecen, 1976): Politológus, filozófus, magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár, az irodalomtudományok doktora. 18 éve a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának oktatója. Érdeklődési és kutatási területei: politikai kommunikáció, retorika, politikai filozófia, irodalom és politika.
- GALLOVÁ Miroslava (1993, Rozsnyó): történész. Történész diplomáját a kassai Šafarik Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történettudományi Tanszékén szerezte. Jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi és Pszichológia Központjának (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV) doktorandusza. Kutatási területe: Kassa társadalomtörténete.
- HAVASI Virág (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.
- KASZNÁR Attila (Budapest, 1976): Politológus, biztonságpolitikai szakértő, a Miskolci Egyetem oktatója. Korábban az NKE NBI Terrorrelhárítási Tanszékét vezette. Kutatási területe a terrorizmus globális megjelenési formái és annak társadalmi háttere, valamint a kelet-ázsiai biztonságpolitikai folyamatok.
- OSVÁTH Andrea (Ózd, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa a Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének óraadó tanára. Korábban újságíróként, trénerként, jelenleg - oktatói munkája mellett - EU-s projektek kommunikációs vezetőjeként (is) tevékenykedik.
- SÁPOSOVÁ Zlatica (Nagykapos, 1963): történész. PhD-fokozatát 2001-ben a Debreceni Egyetem Történettudományi Intézetében szerezte. Jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi és Pszichológia Központjának (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV) kutatója. Főbb kutatási területe: kisebbségkutatás.
- SIMON Zoltán (Marosvásárhely, 1975): kulturális antropológus, a Miskolci Egyetem Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézetének adjunktusa. 2012-ben szerezte doktori fokozatát a Debreceni Egyetemen néprajz és kulturális antropológiai tudományokból: egy erdélyi kistérség felekezeti – és etnikai viszonyait vizsgálta értekezésében. Kutatási területe: etnikai – és vallási identitáskutatás, vallásantropológia, nevelésantropológia, alkalmazott antropológia, a roma kultúra antropológiája